

Takács Béla

Parádi üvegművészet

TAKÁCS BÉLA

PARÁDI ÜVEGMŰVÉSZET

TAKÁCS BÉLA

PARÁDI
ÜVEGMŰVÉSZET

MŰSZAKI KÖNYVKIADÓ, BUDAPEST

1970

Lektorálta:
SZOKUP LAJOS

A fényképeket
HORVAI JÓZSEF
készítette

1029/1970.

© Takács Béla, Sárospatak, 1970

ETO: 748
666.1 (439.133)

Felelős kiadó: SOLT SÁNDOR igazgató
Felelős szerkesztő: FERENCZ IMRÉNÉ okl. gépészmérnök

Műszaki vezető: TAMÁS LÁSZLÓ — Műszaki szerkesztő: KASZALA JÓZSEF
A borítót és kötést tervezte: SEBES JÁNOS — A könyv formátuma: FR5 —
Példányszám: 2150 — Ívterjedelem: 7,2 (A5) — Ábrák száma: 54 — Papír minő-
sége: 120 g műnyomó — Betűcsalád és méret: Plantin, bg/gm — Azonossági
szám: 10 832 — MŰ: 1448 — h — 7072 — Készült az MSZ 5601 — 59 és 5602 — 55
szerint

11509 Révai Nyomda, Budapest. F. v.: Povárny Jenő

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés	7
I. Parád és környékének ipartörténete a XVIII...XIX. században	13
II. Az üveghuta múltja	22
1. A parádóhutai manufaktúra története	22
2. A parádsasvári huta alapítása és működése a XVIII...XIX. században	29
3. A Károlyiak üveghutája	34
4. A huta termékei	47
III. A parádi üvegyár jelene	63
1. Az üzem története a felszabadulás után	63
2. A mai parádi üvegművészet	67
Összefoglalás	70
Jegyzetek	84
Képek	89

BEVEZETÉS

A régi magyar üvegművesség történetének egyik ismeretlen fejezete tárul fel az olvasó előtt ebben a könyvben. Egy ma is működő szocialista üzemnek, a parádi üvegyárnak a XVI. századig visszanyúló múltját és jelenét szeretnénk bemutatni feldolgozásunk alapján. A téma mindenképpen hálásnak mondható, hiszen alig van hazánkban olyan üzem, ami több száz éves hagyományokra tekinthet vissza. A parádi üvegyár ezek közé tartozik. Egyúttal régi hiányt is szeretnénk pótolni, mert Parád a köztudatban gyógyvizéről és fürdőjéről vált nevezetessé. A községről és környékéről megjelent monográfiák, leírások és prospektusok úgyszólván csak a balneológiai szempontokra voltak tekintettel. Az üveghuta jelentéktelen szerepet kapott azokban a propagandakiadványokban, amelyek a hazai és külföldi betegeket üdülés végett Parádra csalogatták. Fáy András, „a haza mindenese” 1819-ben hosszabb ismertetést közölt a Tudományos Gyűjtemény 6. kötetében „Parád leírása több tekinteteből” címmel. Ebből a „tekinteteből” bizony csak kevés jutott az üveghutának. A neves író elsősorban kirándulási lehetőségként ajánlja a kis parádi üzemet, amikor ezt mondja: „kedves lehet a források vendégeire nézve, az ezen Hutába való kísétálás, és mulatozás benne”. Igaz ugyan, hogy az a néhány mondat, amit a huta akkori állapotáról Fáy András említett cikkében feljegyzett, fontos adatot tartalmaz az üzem fejlődésének történetéről.

Ahhoz, hogy a parádi üvegyár múltja a maga teljességében előttünk álljon, sok ilyen apró adatot kellett összeszedni, levéltárak mélyéről előbányászni, a huta régi termékeit felkutatni, összegyűjteni. Csak így lehetett a parádi üvegyár múltját és jelenét egymás mellé állítva megállapítani: nem csupán egy szép

hagyományokra visszatekintő gyár történetéről van szó, hanem egy olyan ipari vállalatról, amely a múltban és a jelenben egyaránt a fejlett magyar üvegművészetet reprezentálta és dokumentálja. A parádi üvegyár termékeit a kezdeti időtől fogva állandó művészi igény jellemezte. Vonatkozik ez a megállapítás a parasztság számára készült egyszerűbb tárgyakra, de a középosztály részére előállított, festett és kristálytechnikával díszített termékekre is.

Ha figyelembe vesszük, hogy a régi magyar üveghuták munkásai túlnyomó többségben lengyel, szlovák, német vagy osztrák nemzetiségű mesterekből tevődött össze, külön meg kell említenünk azt a számunkra nem jelentéktelen történeti tényt, hogy a parádi hutában dolgozó munkások túlnyomó többsége — különösen a XVIII. század első felében — magyar volt. Kifejezetten magyar üvegművességről beszélhetünk, bár ez a művészet nem volt mentes a külföldi hatásoktól, a különféle stílusirányok rajta hagyták bélyegüket, alakították és formálták, de ezek a hatások a parádi üvegtárgyakon mindig sajátosan magyar, nemzeti tartalommal kifejezve jelentek meg.

Üvegiparunk múltjával foglalkozó, régebben megjelent történeti munkák éppen a külföldi hatások túlzott hangsúlyozása miatt, sokszor elmarasztaló módon nyilatkoznak a magyar üvegművészet színvonaláról. Ha egy-egy valóban szépen formált, ízléssel mintázott darab valamelyik múzeumba került, a szakemberek alig merték a tárgyat hazai mester készítményének mondani. Még abban az esetben is kérdőjeles volt az illető tárgy, ha azon magyar felirat volt olvasható. Kétségtelen, hogy az olasz, cseh, osztrák üvegipar óriási mennyiségű árut szállított hazánkba az elmúlt századok alatt. Azonban a külföldi termékek mellett egyre jelentősebb lett a magyar üvegtermék a hazai piacon. A XIX. század elején egymásután állítják fel a különböző uradalmak, részvénytársaságok az üveghutákat, amelyek a magyar üvegipar fellendülését eredményezték. Ez a növekvő termelés nemcsak mennyiségben, de minőségben is megközelítette a híres külföldi huták készítményeit. Bár a kisebb magyarországi huták termelése úgyszólván csak az ablak- vagy a közönséges öblösüveg előállítására szorítkozott, díszítésre csak a hutatechnika keretein belül nyílt lehetőség, de már ezeket a termékeket is művészi módon, ízléssel díszítette a mester. Azokban a na-

gyobb üzemekben pedig, mint például Parádon, ahol a terméket a kristálytechnika eszközével: köszörüléssel, véséssel, festéssel is igyekeztek szebbé tenni, a hutából kikerült tárgyak anyaga, díszítése semmiben sem maradt el a cseh, osztrák, olasz üvegek mögött.

Az üvegtárgyak készítése helyének megállapítása nem könnyű dolog. Ennél az iparágnál nincs megkülönböztető jegy vagy pecsét, mint az ötvösségben vagy a kerámiában. Éppen ezért fontos a nagy múltra visszatekintő magyar üveghuták történetének feldolgozása, termékeinek összegyűjtése, mert csak ezen a módon lehet azonosítani az egyes tárgyakat. Ez egyúttal megóvjaa a szakembereket attól a kísértéstől, hogy az elfogultság hibájába esve olyan üvegtárgyakat is régi magyar hutaterméknek tartssanak, amelynek sem a készítése helyét, sem idejét, sem pedig a mester nevét nem ismerik. Utalunk itt a magyar üvegművesség történetével foglalkozó újabban megjelent könyvekre. Ezekben több olyan tárgy képét közlik a szerzők, amelyeknek magyar eredetéről a magunk részéről nem vagyunk meggyőződve. Különösen azoknál nem, ahol a német nyelvű feliratok, a viselet-történeti ábrázolások egyértelműleg külföldi eredetre utalnak.

Mindaddig nem lehet elfogultságtól mentes véleményt alkotni a magyar üvegművészet eredményeiről, amíg a hazai üveghuták története nincs feldolgozva. Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy ipartörténetünknek ez az ága még mindig elhanyagoltnak tekinthető. Szakembereink túlnyomó része csak a fennmaradt tárgyi emlékekre, statisztikai, topográfiai munkákra támaszkodott és ezek alapján vizsgálta üvegművészetünk fejlődését, ítélte el vagy magasztalta fel a régi magyar üvegipar termékeit. Éppen a részletkutatás hiánya eredményezte azt a bizonytalanságot, ami az egyes üvegtárgyak hovatarozásának megállapításában mutatkozik. Kivételes esetnek számít, ha valamelyik márkásabb darabról meg tudták állapítani, hogy hol és mikor készült? A fennmaradt emlékanyagot legfeljebb országrészenként csoportosították, vagyis volt erdélyi, felvidéki, dunántúli üveg. Azonban a múlt század eleji statisztikai, topográfiai munkák adataiból kiténik, hogy az említett tájegységeken belül milyen nagy számmal működtek huták és ezeknek termékei az anyag minőségében, formában, díszítésben különböztek egymástól. Mindegyiknek volt valamilyen speciális dekorálási módja, egyéb üzemek termé-

keivel össze nem téveszthető sajátossága. De hogy mik voltak ezek a megkülönböztető sajátosságok, azt csak akkor tudjuk határozottan megállapítani, ha ismerjük a magyar üvegipar történetét részleteiben is. Ha feldolgozzuk egy-egy huta történetét, bemutatjuk annak termékeit az alapítástól kezdve egészen működésének végéig, illetve ha az még ma is működik, tárgyalva annak jelenét is.

Komoly tudományos vállalkozásnak tekinthetők a magyar üvegművesség múltjának feltárásában azok az ásatások, amelyeket az egri Dobó István Vármúzeum egyik fiatal tudományos kutatója, Kovács Béla kezdett el a Parád környéki, az idők folyamán már elpusztult üveghuták helyén. Mátraszentimre határában az ásatások folyamán három üvegolvasztó kemence maradványai és nagy mennyiségű üvegtörmelék került felszínre.

A részletkutatás munkáját mindenképpen el kell végezni, mert csak így — apró mozaikszemekből összerakva — mutatkozik meg igazi szépségében a magyar üvegművesség, ahol nem fenyeget bennünket az a veszély, hogy egyrészt elmarasztaljuk üvegművészetünket, vagy pedig idegen tollakkal ékeskedünk.

A feltárás munkáját megkezdtük akkor, amikor a Műszaki Könyvkiadó gondozásában megjelenhetett a Zempléni-hegység üveghutáinak története. Az itteni kis vándorműhelyek múltja, a manufaktúrák termékei ugyanolyan ismeretlenek voltak számunkra, mint a parádi üveg technikailag fejlettebb, kristálystílusban készült termékei.

A Zempléni-hegységben működő, már régebben megszűnt Regéchutát, valamint a Mátra aljában levő parádi hutát nemcsak a foglalkozási ág azonossága köti össze, hanem az alapító személye is. Mindkét üzemet népünk története egyik ragyogó alakjának, II. Rákóczi Ferencnek iparfejlesztő tevékenysége hozta létre.

A regéci huta múltja, a műhely egyszerűségében is művészi termékei a tanulmány megjelenése óta ismertté váltak az érdeklődő közönség előtt. Most azt szeretnénk bemutatni, hogy milyen volt a parádi üveg és milyen ma? Az olvasó dönti majd el, hogy helyes-e a könyv címe, amikor parádi üvegművészetről beszélünk.

Utaltunk arra, hogy a magyar üvegművesség múltjának felderítésében milyen jelentőségű a levéltári kutatás. Az ilyen irá-

nyú munka néha meglepően gazdag, de néha csekély eredménnyel jár. A parádi huta esetében az utóbbi helyzettel állunk szemben. Különösen a műhely XVIII. századi működésére vonatkozólag találtunk hézagos adatokat. Ennek az a magyarázata, hogy a deprői uradalom, amelyhez Parád helység is tartozott, az elmúlt évszázadok alatt sokszor gazdát cserélt. Pontosabban 598 esztendő alatt — 1352. . . 1944-ig — 43 földesura volt az uradalomnak. Felesleges lenne ezt a hosszú névsort leírni, hiszen az uradalom birtoklási története csak a huta vonatkozásában érdekes számunkra, elég ha megjegyezzük, hogy 137 évig a felsővadászi Rákóczi család, 101 évig a herceg Grassalkovich-család, 62 évig a gróf Károlyi család tulajdonában volt a birtok. Időközben az uradalom egyes részei bérlők kezébe jutottak. A Rákóczi-féle szabadságharc után a deprői uradalom két részre szakadt. I. József császár egy részét gróf Althan Mihálynak adományozta, a másik rész Rákóczi Júlia, gróf Aspremont Ferdinándnéé maradt. 1740-ben báró Grassalkovich Antal megvásárolta mindkét uradalmat, később azonban annak egyes birtokrészeit bérbe adta a báró Orczy családnak. A bérletben az Orczyakat Kaan Henrik és Ullmann Móríc váltotta fel, majd 1840-ben a Károlyi család birtokába került az uradalom.¹

A földesurak gyakori változása, egy központi uradalmi levéltár hiánya eredményezte, hogy kevés adat maradt fenn a huta történetéről. Egy-egy összeírás, amelyben csak néhány szavas utalást találtunk a parádi hutáról. E hézagos adatok ellenére mégis sikerült a 260 éves múltra visszatekintő parádi huta és üveggyár történetét úgy összeállítanunk, termékeit bemutatnunk, hogy méltán remélhetjük: ezekből az olvasó teljes képet kap hazánk egyik legrégebb üvegipari üzeméről.

I. PARÁD ÉS KÖRNYÉKÉNEK IPARTÖRTÉNETE A XVIII. . . XIX. SZÁZADBAN

Parád és környékének ipara szerves összefüggésben van a debreceni uradalom történetével. Az uradalomban a kor feudális gyakorlatának megfelelően, jobbágy és majorsági gazdaságokban folyt a termelés. A táj természeti adottságából következett, hogy jelentősebb földművelés a Mátrának ezen a részén, a Kékes tövében nem fejlődhetett ki. Viszont az állattenyésztés, az erdészet és az ehhez kapcsolódó erdei ipar, valamint a bányászat már a XVIII. században fejlett volt.

Ipartörténeti vonatkozásban azonban a vidék jellegét nem annyira a bányászat, hanem a különböző, hosszabb-rövidebb ideig fennálló üveghuták működése határozza meg. Igaz ugyan, hogy az első magyarországi timsóbánya és timsógyár Parád környékén kezdte meg termelését a XVIII. század második felében, de az üvegművességnek már a XVI. századból vannak nyomai. Levéltári adatok utalnak arra, hogy az egeri székesegyház ablakaihoz szükséges üvegtányérokat Bodonyi Mártontól vásárolták az 1500-as évek elején.² Bodony kisközség Parádtól három kilométerre fekszik, feltehető tehát, hogy ebben az időben itt üveghuta működött. A kész termékeket eperjesi üvegesmesterek dolgozták fel a templom és a vár építkezésénél.³ A műhely későbbi működéséről nincsenek adataink.

Részletes tájékoztatást nyújt Parád környékének iparáról egy 1785-ből való összeírás, amely a mátrai járásban levő „fábrrikák”-ról ad jelentést a Helytartótanácsnak. Ebből tudjuk meg, hogy a parádóhutai manufaktúrán kívül — amelynek történetét részletesen tárgyaljuk majd a későbbiekben — *Szuhán*, illetve a szuhai erdőségekben is működött egy „complurium conpossessorum”, vagyis közbirtokosság tulajdonát képező üveghuta. A la-

tin nyelvű kérdőpontokra adott feleletek alapján kitűnik, hogy a szuhai üvegcsűr évi termelése 89 mázsa volt. Jövedelme évi 400–600 Rhénes forint között mozgott. Az üzem termékeit – hogy ezek miből állottak, erről a jelentés nem beszél – Pesten, Egerben és Temesváron árusították. A hutában hat munkás dolgozott, akiknek lakása a huta mellett volt. A jelentés azt is megállapítja, hogyha nagyobb területük lenne az erdők használatában, az üzem jövedelme is nagyobb lenne. A hutához egy hamuzsírforzó műhely is tartozott, ahol évi 150 véka hamuzsírt állítottak elő 140 Rhénes forint értékben.⁴

Néhány év múlva a szuhai huta egy időre beszüntette működését, mert Vályi András 1799-ben már ezt írja a műhelyről: „nagy erdejében üveg hutája volt, de ebben most nem dolgoznak”.⁵ Később azonban újra megindult benne a termelés, mert amikor 1808-ban József nádor elrendelte a „fábrákák” összeírását, ebben a jelentésben a következőket olvashatjuk a szuhai hutáról: „A szuhai huta árendában tartatván, ezen hutában szoktunk tsinálni tábla üveget, iczés palaczkokat, iczés butéliákat, rosolisos és patikába való üvegeket. Az tábla üvegek ablakokra, az palaczkok kortsmákra ivó edényeknek, az butéliák tokaji boroknak, az rosolisos üvegek rosolisosoknak tartására, az patikába valók pedig orvosságoknak ki osztására fordíttatnak. Az árok az tábla üvegeknek kopái 2 Rf, az nagyobbakéi négyet és ötöt vévén egy kopában, az kisebbekből negyvenet, az iczés palaczkoknak párja 6 krajcár, butéliáknak párja 6 krajcár, rosolisos üvegeknek párja 3 krajcár, az patikába való üvegeknek kötege az nagyobbakbul kettőt számítván egy kötésbe, az kisebbekből hatot, á 3 krajcár, mellyeket Pesten s itt a körülöttünk lévő városokban szoktunk el adni, külső országokba nem hordjuk, mivel itt Magyar országban is el kelnek”.⁶ A rosolisos üvegek likörös palackok voltak, a „kopa” csomót, köteget jelent. A szuhai huta 1851-ben még működött, későbbi sorsáról nincsenek adataink.⁷

Parádtól távolabb ugyan, az Almássy uradalomban, de szintén a mátrai erdőségekben működtek a *Hasznos-i* üveghuták. Az Almássy család tulajdonában levő műhelyben az 1785-ös helytartótanácsi jelentés szerint évente 100 mázsa üvegárut állítottak elő.⁸ Az üzembem hét munkás dolgozott. A huta a vándorműhelyek közé tartozott, mert neve az idők folyamán Alsóhutáról

Felsőhutára, majd Legfelsőhutára változott. Sőt egy időben Ötházhuta, Fiskálishuta, Almássy-huta néven is szerepelt a műhely.⁹ Fényes Elek szerint a hasznosi hutában a XIX. század közepén szűnt meg a termelés.¹⁰

Az üveghuták működéséhez szükség volt hamuzsírra is. A már említett szuhai hamuzsírforró műhelyen kívül a parádi üvegyár elődje, az óhutai manufaktúra mellett a Grassalkovich család birtokában termelt az üveghuta szükségletét kielégítő kisebb hamuzsírforró ház. Egy 1764-ből való összeírás utal azonban arra, hogy a debrői uradalom, illetve a Grassalkovich család egy sokkal nagyobb hamuzsírhutát is működtetett kereskedelmi célzattal a parádi erdőségekben. A hutában termelt 3900 mázsa hamuból 205 mázsa tiszta hamuzsírt állítottak elő. (Egy kila, vagy régi mázsa = kb. 56 kg). Ezen kívül — olvasható az összeírásból — az uradalom a „parádi, bodonyi, ballai határookban pénzért szokta égettetni a hamut, s más szomszédbeliek is némelykor amennyi hamut vihetnek, visznek és pénzért tőlök kiláját 10 krajczárért bé veszik”. Szederkény-pusztán Kapitány Mihály egri lakos bérelte a szoláti uradalom hamuzsírhutáját. Ugyancsak hamuzsírhuták működtek 1764-ben az istenmezei, váraszói erdőkben, amelyeknek termékeit szintén a Grassalkovich család vásárolta fel, majd „maga jobbágyival” Pestre szállította.¹¹

1777-ben a debrői uradalomban újabb összeírást készítettek az ipari létesítményekről. Az üveghuta mellett működő „szalajkaházban” a következő felszerelések voltak: „Hamut ászató kád 24; szalajkát főzni való katlan, jó 5; szalajkát főzni való katlan, el hasadott 1; égetett kész hamu 153 kila; vass ásó 7; vass kalapács 2; vésű 2; kereszt által tévő vass 1; irtó kapa 2; kapa 2; vass serpenyű 3; fűrész, egyik avitt, másik jó 2; faragó fejsze 1; tölgy fából való deszka 2; lúgos dézsa avagy lúgzó 2; nagy vass lapát 1; minczér melly három mázsát nyom gombjával együtt 1.”¹²

Hazai iparunk és kereskedelmünk történetében, közelebbről az ipari nyersanyagok exportjában a XVIII. század elejétől jelentős tétel volt a hamuzsír, népies nevén „szalajka”. Ezt a szappan- és üvegyártásban, valamint a textiliparban nélkülözhetetlen vegyi anyagot korábban csak kis mennyiségben állították elő hazánkban az ország különböző részein működő üveghuták,

textil manufaktúrák szükségletének megfelelően. Amikor azonban a nyugati tőkés országok, Anglia, Hollandia, Franciaország területén a hamuzsírgyártás az erdők kipusztítása miatt nehézségekbe ütközött, a külföldi vállalkozók figyelme az aránylag még szűz területnek nevezhető magyarországi és erdélyi részekre irányult, ahonnan nyersanyagszükségletüket igyekeztek beszerezni. Nem sikertelenül, mert az óriási erdőségekkel rendelkező földesurak kész örömmel adták bérbe a vállalkozóknak alacsony összegekért hatalmas területeket hamuégetés céljára, hogy a haszon nélkül álló erdőkből valami nyereségük legyen. Ugyanakkor az uradalmak maguk is állítottak fel hutákat a nagyobb profit érdekében. Egyszerre az érdeklődés középpontjába kerültek az erdők, amelyek eddig az uradalmak gazdasági életében csak tűzifa, szerszámfa, makkoltatás és gubacsszedés tekintetében jöttek számításba.

A magyar hamuzsír tehát megindult nyugat felé a danzigi és trieszti útvonalon és hamarosan keresett cikk lett a világpiacon. A divatszerrűvé vált hamuzsír főzésnek azonban néhány év múlva komoly következményei lettek. Egyrészt túltermelés állott elő, ami maga után vonta a hamuzsír-árak esését, másrészt pedig a lelkiismeretlen rablógazdálkodás óriási pusztítást eredményezett erdőségeinkben. Elképzelhető a pusztítás mérete, ha tudjuk, hogy egyetlen huta működtetéséhez 8–10 ezer hold erdőre volt szükség. Az irtások megszüntetése, valamint az árak emelkedése érdekében Mária Terézia 1755-ben betiltotta a hamuzsír exportját, majd 1761-ben évi 24 000 mázsában állapította meg a kiszálítható mennyiséget. E korlátozó rendelkezések gátat vetettek ugyan a további esztelen erdőpusztításnak, de még így is a XIX. század közepéig kb. négy millió hold erdőterületet égettek fel hamuzsír főzés céljából.

Mária Terézia tilalmai visszavetették ugyan a gyártás iramát, de a termelés a megszabott keretek között tovább folyt a hutákban. A később kiadott korlátozások beszüntették a nyugati országokba való szállítást, a magyar hamuzsírtermelést az osztrák gazdaságpolitika a cseh üveg- és textilipar szolgálatába állította. Az egyre jobban fejlődő cseh ipar nagy mennyiségű hamuzsírt fogyasztott, tehát a hamuzsírgyártás még mindig kifizető vállalkozásnak, jövedelmező foglalkozásnak tűnt a nagybirtokos osztály előtt. Különösen a XIX. század elején állítottak fel az egyes

uradalmakban újabb hamuzsírhutákat a válságba került földesurak, hogy anyagi helyzetüket az erdei iparok, köztük a hamuzsír-főzés fejlesztésével megszilárdítsák.¹³

Az üveghuták, a hamuzsír-főző műhelyek mellett jelentős ipari vállalkozásnak tekinthető a parádi timsóbányák feltárása, illetve a timsógyár felállítása. A parádi timsótermelés 1778-ban indult meg. Egri, pesti, tokaji, gyöngyösi, bécsi lakosokból egy bányatársulat jött létre, akik báró Orczy Józseftől, a debrői uradalom akkori bérilőjétől megvásárolták a bányajogot, majd hozzákezdtek ennek a fontos ipari nyersanyagnak a kitermeléséhez, a timsó előállításához. 1785-ben huszonnégy helybeli és két sziléziai munkás dolgozott a timsó üzemben. A gyár évente 1200 mázsa helyben bányászott nyersanyagból, 2400 akó vízzel 800 Rhénes forint értékben 300 mázsa árut állított elő. A kész terméket Debrecenben, Pesten és Egerben adták el 2600 Rhénes forint értékben. Később az üzem termelése 600–700 mázsára emelkedett, de a század végén az erdők kipusztítása miatt, vagyis tüzelőhiányában a termelés csökkent, sőt előre látható volt az üzem megszüntetése. Hozzájárult a bánya és timsógyár csődjéhez a különböző helyen létesített timsófőző üzemek konkurrenciája is. 1797-ben Munkács és Beregszász környékén hatalmas timsóelőhelyre bukkantak. A gróf Károlyi család Nagymuzsalyon 1808-ban egy, évi 3000 mázsás kapacitással működő timsógyárat létesített, ami a parádi üzem számára jelentékeny versenytársnak számított.¹⁴ Méginkább nehezzé tette a parádi timsóüzem termelését az Orczy család által felállított második timsófőző gyár működése. Az uradalom ugyanis megirigyelte a részvénytársaság első években fellendülő jövedelmét és a társulat bányájától alig pár kilométerre, a Hagymás-völgyben saját kezelésben létesített 1787-ben egy hasonló üzemet. Az Orczy család ettől kezdve igyekezett a társulati timsógyár termelését különböző intézkedésekkel korlátozni, ami azt eredményezte, hogy a két üzem között hamarosan verseny alakult ki. Bár a részvénytársaság bányájában jobb volt a nyersanyag, viszont az erdőt az Orczy családtól kellett bérelniök. Az uradalom azonnal lecsökkentette a társulati bánya és gyár tűzifaellátását. Erdő nélkül pedig az üzem működése lehetetlenné vált. A társulati üzem letörésénél az a cél is vezette az Orczy családot, hogy a két gyárat a földesúr szerette volna egyesíteni, ezzel ugyanis a kevés hasznot húzó

uradalmi üzem termelése fellendült volna. Az egyenlőtlen harc eredménye az lett, hogy a bányatársaság feloszlott. A nagyon elhanyagolt üzemet azonban az Orczy családnak mégsem sikerült megszereznie, mert az 1805-ben lezajlott árverésen az egyik főrésztvevő, Totovits Antal egri lakos tulajdonába került a timsógyár. Több mint tíz éven keresztül bérelte Totovits a bánya területét az uradalomtól. A nagy konkurrenciát azonban ő sem bírta. Végül 1816-ban a már teljesen romladozó állapotban levő üzemet átvette az Orczy család. Az eddig Keresztelő Szt. Jánosról elnevezett bányarész nevét özv. Orczy Józsefné, gróf Berényi Borbála után, Borbála bányára változtatta és hozzákezdett az üzem felújításához.

Hét éven keresztül, deficittel ugyan, de termelt a gyár. Közben a hagymási bányarész és üzem a rossz nyersanyag miatt, egyre jobban háttérbe szorult. 1821-ben már csak romjai voltak láthatók az egykori uradalmi timsógyárnak.

1824 végén Grassalkovich herceg és az Orczy család között megszűnt a bérleti viszony. A timsógyár azonban továbbra is az Orczyak kezelésében maradt, mert a bányát a földtulajdontól függetlenül használhatta a volt bérlő. A zálogjogon Ullman Móric és Kaán Samu kezébe került debrői uradalomban tehát továbbra is termelt a parádi timsógyár. Termelésében azonban évről-évre egyre nagyobb nehézségek állottak elő. A timsóárak esése, az új bányaadó bevezetése, természeti csapások, valamint az a tény, hogy a gyár üzemeltetéséhez szükséges fát az új bérlőktől kellett vásárolni, mind-mind hozzájárultak ahhoz, hogy a gyár deficitjét növeljék. Az Orczy család végül is nem látta érdemesnek a ráfizetéssel működő ipari vállalat fenntartását és így a Borbála bányát és a gyárat 1839-ben kénytelen volt Ulmannak és Kaánnak eladni.¹⁵

A parádi timsógyárban néhány éves működés után végleg megszűnt a termelés. Az addig oly fontosnak tartott ipari nyersanyag is elvesztette jelentőségét. Viszont a bányával és a gyárral kapcsolatban létesített timsós gyógyfürdő történetében a felvirágzás korszaka következett, mert ez az az idő, amelyben Parád neve nemcsak hazánkban, de Európa-szerte ismertté lett.

Az üveghutákon, hamuzsírforrásokon, valamint a timsóbányákon és timsógyárakon kívül Parád környékén, a Mátra hegységben az ércbányászat nyomai is megtalálhatók a XVIII–XIX.

században. Bár ezek a nyomok a régészek véleménye szerint visszanyúlnak a történelem előtti korokba és folytatódnak a középkorban, sőt vannak adatok a Mátra ércbányászatáról a XVI—XVII. századból is, ennek ellenére az 1700-as évek második felében meginduló bányaművelési vállalkozások inkább csak próbálkozásoknak tekinthetők. A Mátra arany-, ezüst-, réz-, ólom és vasérc-előfordulásai iránt akkor indult meg a fokozottabb érdeklődés, amikor Mária Terézia az osztrák ipar fejlesztése, valamint a nyersanyagbeszerzés érdekében különböző rendeleteket adott ki a magyarországi érclelőhelyek felkutatására. Az új nyersanyagok felfedezői, a bányaművelés megindítói számára jutalmakat tűzött ki, engedményeket ígért. Tekintettel arra, hogy a Mátra hegységben több helyen észleltek ércelőfordulásokat, de az abbamaradt bányászatról tanúskodtak a beszakadt vagy betemetett aknák és tárnák, magánosok és részvénytársaságok, maga a debrői uradalom, nagy lendülettel kezdett hozzá a Mátra érckészletének feltáráshoz, bányászatához.

Az első vállalkozó Fazola Henrik egri lakatosmester volt, aki a jászói albányabíróaságtól 1767-ben engedélyt kapott arra, hogy Parád környékén ezüst-, réz- és vasbányát nyisson, illetve a régi tárók helyén üzemet létesítsen.

Ugyanebben az évben Verboth Keresztély rozsnói bányász és társulata is megkapta az engedélyt a bányaművelésre Gyöngyösoroszi mellett. Verboth vállalkozása azonban sikertelennek bizonyult, ezért két év múlva a bányarészt eladta Demjány Mihály iglói lakosnak.

Hasonlóképpen csődöt mondott tőke hiányában Fazola vállalkozása, ezért az általa feltárt bányarészekre részvénytársaságot alapított. A főrészvényes Mária Terézia lett. Rajta kívül a bécsi udvari kamara főtisztviselői, miskolci kereskedők alkották a társaságot. A vállalkozás sikeresnek ígérkezett, amikor azonban Fazola 1771-ben az ekkor meginduló diósgyőri vasgyár igazgatója lett, a mátrai ércbányákra már kevés gondot fordított, ennek következtében az addig is csekély hozamú bányákban leállt a termelés.

Új vállalkozó jelentkezett 1780-ban az érclelőhelyek kiaknázására a debrői uradalom bérlőjének, báró Orczy Józsefnek személyében. Az Orczy család felvidéki uradalmaiban egyébként is működtek ércbányászattal kapcsolatos üzemek, tehát nem

volt idegen a főúri bérlő előtt a bányászattal való foglalkozás. Orczy helyzete kétségkívül jobb volt a már korábban kísérletező vállalkozókéitól. Nagyobb tőkével rendelkezett, megvolt a szükséges gyakorlata a bányaművelésben, a fát saját erdejéből szállíthatta a tárnákhöz, volt ideje a befektetett tőkéből eredő haszon kivására. Az elhanyagolt és bezárt ércelelőhelyek megszerzése után hozzákezdett a parád—vörösvári ezüst- és rézbányák feltárásához. Külön igazgatót, bányamestert alkalmazott, majd rokonságából egy bányatársulatot létesített. 1786-ban már zúzómű is működött a bányák mellett, amely két hónap alatt 200 bécsi mázsá olvasztására alkalmas színpont termelt. 1788-ban a gyöngyösorosi bánya joga is Orczy tulajdonába került. A két bányából nyert ércet a Nógrád megyei Szinóbányára szállították és az ott felállított, ugyancsak Orczy tulajdonban levő kohóban olvasztották ki. Az ipari és bányászati létesítmények iránt annyira fogékony Orczy Józsefnek mégis abba kellett hagynia a Mátra-vidéki ércbányászatot. A kitermelt kő érc tartalma később annyira lecsökkent, hogy az üzemek fenntartása egyre nagyobb ráfizetéssel járt. A deficit kiegyenlítődni volna ugyan az egyéb ipari létesítmények hasznából, Orczy mégis jobbnak látta a bányák bezárását. 1810-ben mindkét bányában megszűnt a munka.

A sikertelen kísérletezések ellenére, hosszú éveken keresztül akadtak vállalkozó szellemű emberek, akik még mindig találtak fantáziát a Mátra hegység ércbányászatában. Az arany- és ezüstitű nem könnyen gyógyuló betegség. 1794-ben Gyöngyös-solymos határában kilenc gyöngyösi lakos három bányát tartott üzemben. Két másik gyöngyösi lakos minden engedély nélkül kezdett bányászni a solymosi Nyíreshegyen. A parádi tim-sóbánya egykori tulajdonosa, Totovits Antal pedig a parádi hegyekben kutatott ólom után. Ólomot ugyan nem talált, a felfedezett ezüstérc tartalma pedig oly elenyésző volt, hogy erre bányát alapítani nem lehetett. 1844-ben a hasznosi völgyben is megindult a bányakutatás az itt előforduló érc kiaknázására. Ez a vállalkozás, a már előbb felsoroltakkal együtt hamarosan megbukott.¹⁶

1850-ben hozta létre a debrői uradalom új birtokosa, gróf Károlyi György a Recsk környékén talált rézérc értékesítésére alapított bányatársaságot. A társulat hozzákezdett ugyan a bányaműveléshez, de „sok hányattatás után a társulat leszámolt,

majd magánkézbe került és most külföldi tőkével támogatva sikeresen működik, szerény körben ugyan, de Recsk község lakosságának állandó keresetforrásául szolgál. Az itt termelt réz legnagyobb részben Bécsbe szállítatik” — mondja Szederkényi Nándor 1897-ben a recski ércbányászatról.¹⁷ A recski üzem ma is működik, a parádsasvári üvegyárral együtt több mint száz éven keresztül ez a két üzem képviselte az ipart és bányászatot a Mátra vidékén.

Parád és környéke ipartörténetének felvázolásával az volt a célunk, hogy megfelelő keretet adjunk a tulajdonképpeni témának: a parádi üvegművészet bemutatásának. Nem lett volna helyes kiszakítani a huta történetét a többi ipari létesítmények közösségéből, hiszen a terület azonossága, az alapítók vagy vállalkozók személye nem egy esetben ugyanaz. Az ismertetett üzemek létrejöttét a XVIII. században lejátszódó ipari forradalom tette lehetővé. Minden „fábrica” vagy bánya, ami ebben a korban működött, akár rövid, akár hosszú ideig, a magyar ipar és bányászat előfutárának tekinthető. Az pedig, hogy ezek közül a manufaktúrák vagy bányák közül néhány végigvészelt a kizsákmányoló osztrák gazdaságpolitika nehéz évszázadait, népünk ipar iránti készségének, termelő és teremtő akaratának és erejének köszönhető.

II. AZ ÜVEGHUTA MÚLTJA

1. A PARÁDÓHUTAI MANUFAKTÚRA TÖRTÉNETE

A parádi üveghutát népünk története egyik ragyogó alakjának, II. Rákóczi Ferencnek iparfejlesztő tevékenysége hozta létre. A debrői uradalom, benne Parád helység csak 1708-ban került II. Rákóczi Ferenc birtokába. Az előtt is a Rákóczi család tulajdonában volt ez a terület, amelyet Rákóczi Zsigmond egri várkapitány és Borsod vármegye főispánja, a későbbi erdélyi fejedelem Rudolf királytól vásárolt meg. Rákóczi Zsigmond halála után a debrői uradalom fiára, Pálra, majd ennek unokájára Rákóczi Erzsébetre, gróf Erdődy Györgynére szállt. 1708-ban Erdődy Györgyné meghalt és mert nem voltak gyermekei, az uradalom egy részét, Parád helységgel együtt a család Rákóczi ága örökölte, így a birtok II. Rákóczi Ferenc tulajdonába került.

Nincs tudomásunk arról, hogy ebben az időben az uradalom területén működött volna valamilyen ipari üzem. A fejedelem iparfejlesztő tevékenysége a szabadságharc idején mutatkozott meg teljes nagyságában. Amíg ez nem következett be, addig is volt mit tennie a közel két millió holdnyi birtokán. 1693–94-ben bejárta az ország különböző részein levő uradalmait, amelyek Lednicétől Makovicán át lenyúltak egészen az erdélyi részekig. Az óriási birtoktest középpontjában a Tokajhegyalján elterülő sárospataki és regéci uradalmak voltak. Ettől délnyugatra feküdt a debrői, északnyugatra a felsővadászi, csetneki, északkeletre a munkácsi, délkeletre az ecsedi uradalmak. Az örökös Rákóczi birtokon és a Thökölytől örökölt gazdaságokban kevés nyomát találjuk az ipari létesítményeknek. Üveghuta mindössze öt helyen működött: Zborón, Felsőporumbákon, Oblazon, Voronicán és Kurimán. Akkor látjuk, hogy mennyire elenyésző ez a szám, ha elgondoljuk, hogy Rákócziak húsz uradalma har-

mincnyolc várost, 618 falut és 103 pusztát foglalt magába.¹⁸ Persze az üveghutákon kívül egyéb ipari üzemek is voltak az egyes uradalmakban: sör- és pálinkafőző házak, az üveghuták mellett hamuzsírműhelyek, cserépegetéssel szintén több helyen foglalkoztak.

Alig vette át azonban Rákóczi Ferenc a hatalmas birtokot, 1698-ban már új hutát állított fel a regéci hegyekben, amely megszakítás nélkül egészen 1916-ig termelt. Munkácson ugyancsak üveghutát létesített, ahová Stompfáról telepített át munkásokat.

Ezeket a kezdeti szerénynek nevezhető próbálkozásokat nagy lendületű tevékenység váltotta fel, amikor II. Rákóczi Ferenc 1703-ban élére állt a magyar szabadságharcnak.

II. Rákóczi Ferenc, mint kitűnő hadvezér és államférfi, nagyon jól tudta, hogy a lelkesedés kevés a győzelemhez, és a jól felszerelt osztrák katonasággal szemben a néha csak kiegyensúlyozott kaszákkal harcoló hadai nem lehetnek sokáig ütőképeseek. Ezért haladéktalanul hozzákezdett a kuruc seregek korszerű fegyverekkel és ruházattal való ellátásához. Ehhez azonban pénz, gazdasági bázis, ipari üzemek kellettek. A fejedelem nemcsak az uradalmi jövedelmét, a már meglévő ipari üzemek termékeit fordította hadi célokra, hanem gondoskodott a bányászat megindításáról, új gyárat, ipari létesítményeket alapított. Ezek közé az új üzemek közé tartozik a parádi huta is.

A huta alapításáról nagyon kevés adatunk van. Mindössze egy szűkszavú német mondat az, amire támaszkodhatunk. 1712-ben, amikor a Rákóczi birtokok idegen kézre kerültek, a debrői uradalomról egy összeírás készült. A német nyelvű összeírás Parád helységnél megjegyzi: „Der Fürst Rákóczy hat in der verwichenen Rebellion ein Glashütte aufrichten lassen”.¹⁹ Ez azt jelenti, hogy a fejedelem az üveghutát a szabadságharc ideje alatt alapította. Az alapítás pontos éve tehát 1708. A szabadságharc vége felé, amikor Rákóczi csillaga hanyatlóban volt, a fejedelem már nem törődhetett — a hadsereg ellátásban mellesnek tekinthető — manufaktúrák felállításával. A mai Parád-óhután alapított üveglésházák műhely is alátámasztja a fejedelemről alkotott véleményt, amely szerint II. Rákóczi Ferencnek „nem volt ékes tervzetbe foglalt iparpolitikája, de bizonyos, hogy Mátyás király óta — Erdélyt nem számítva — a tulajdon-

képpen Magyarországon a XVIII. század kezdetéig senki sem tett nála többet a magyar ipar érdekében”.²⁰

A parádóhutai manufaktúra alapítási éve tehát 1708, mert az idézett levéltári adatot mindenképpen hitelesnek kell elfogadnunk. Ezért helytelen Szederkényi Nándornak Heves vármegye története című terjedelmes és kitűnő munkájában az a kitétel, hogy az óhutai üzemet 1720-ban alapították.²¹ Hasonlóképpen téves Sághegyi Lajos azon közlése, amely szerint a parádóhutai műhely a Rákóczi-féle szabadságharc előtt Szuhán, Ötházhután, Fiskálisgután működött, vagyis ezek voltak a parádi huta „üzemelődei és úgy vándoroltak, amint az erdő fogyott körülöttük”.²² Az a terület, amelyen az említett huták valóban vándoroltak a XVIII. század folyamán, soha nem tartozott a Rákóczi birtokhoz. Földesurai ebben az időben a Dorogfy és Csima családok voltak.²³ Nyilvánvaló, hogy a huták vándorlása csak egy azonos uradalom határain belül volt lehetséges.

A parádi hutában a szabadságharc alatt – mint általában a hozzá hasonló kézművesipari műhelyben – ablaküveget és közönséges háztartási öblösüveget állítottak elő fúvott technikával. Minden bizonnyal már ekkor működött a huta mellett a hamuzsírőző ház. A nyersanyagot, vagyis az üveghomokot, régi nevén „békasót” a hutához közel eső Gilice völgyben bányászták és onnan szállították a hutához. Adatok hiányában csak feltevésekre vagyunk utalva a munkások létszámát illetően. Valószínűleg öt-hat munkás dolgozhatott az üzemben, az ebből a korból való üveghutákban hozzávetőleg ennyi volt a munkáslétszám a hutásmesterrel együtt. Többségükben magyarok voltak, mert a későbbi időkből származó összeírások szerint a műhely kilenc munkása közül mindössze egy német nevű található.

Az 1710. esztendő végén, a szabadságharc bukása után a debreceni uradalom, a többi Rákóczi birtokokkal együtt osztrák kézre került. Ez a folyamat már az év elején megkezdődött, mert bár a fejedelmet a szatmári béke csak feltételesen fosztotta meg jószágaitól, ennek ellenére az osztrák katonaság által visszafoglalt birtoktesteket I. József császár sorba adományozta vagy elzálogosította az osztrák főuraknak és az udvarhoz hű magyaroknak. A debreceni uradalom azon része, amely II. Rákóczi Ferencé volt, 1710. április 8-án gróf Althan Mihály tulajdonába került. Az uradalom másik részét gróf Aspremont Károly kapta. Althan

gróf valójában csak 1712-ben vette át a debrői uradalom öt illető részét.²⁴ Ez alkalomból az uradalmat összeírták. Ebben az összeírásban olvasható a már idézett sor a parádi huta alapításáról.

De ugyanez az összeírás arról a tényről is tájékoztat bennünket, hogy a huta 1712-ben már nem működött. Hogy mi volt az oka a munka megszüntetésének, adatok hiányában erre nem tudunk feleletet adni. A huta történetében a Rákóczi korszakkal lezárult. Közel negyven évig osztrák főurak jövedelmét növelte a debrői uradalom, benne a később újra termelni kezdő parádi üveghuta is.

1724-ben ismét összeírták az uradalmat, azonban a hutában még ekkor sem dolgoztak: „Princeps Rakoczi his disturbiiis curavit errigi fodinam pro conficiendis vitris, qua actu quiescit” — olvassuk a latin nyelvű feljegyzésben. (Rákóczi fejedelem a lázadás alatt egy üveghutát létesített, de ebben a munka szünetel).²⁵

Három év múlva azonban már újra működött a parádi huta és megszakítás nélkül termelt két évszázadon keresztül és termel ma is, egészen napjainkig.

A II. Rákóczi Ferenc által alapított parádóhutai üvegműhelyben tizenöt éves szünetelés után 1727-ben indult meg újra a munka. Kitűnik ez abból az előterjesztésből, amelyet a debrői tiszttartóság küldött Heves vármegyéhez, kérve a megyét, hogy adjon a hutából Parád helységbe átköltözött lakosoknak két évi adómentességet. A levélből megtudjuk, hogy a hutában „egynéhány mesterlegény és a gazda tartózkodik”, akik részére szintén kérték az adó elengedését.²⁶ Az idézett levéltári adat semmit nem mond az üzembről, a huta munkásairól, viszont egyedüli támpont arra nézve, hogy a műhely 1727-ben a működő ipari létesítmények közé tartozott. Az üveghután kívül ugyanis ebben az időben még két vizimalom is volt Parádon.

1736-ból találtunk egy fontos adatot a huta történetére vonatkozólag. Ez az összeírás név szerint felsorolja a műhely munkásait, sőt azt is közli, hogy ezek a „conventionatus”, vagyis szerződött hutáslegények milyen munkát végeztek a műhelyben.

A névsor a következő:

Albert János sótos csináló
Siket István üvegekötöző

Juhász Gyurka kemencefűtő
Bognár József üvegcsináló
Albert János üvegcsináló
Fazekas Mátyás fazékcsináló
Oppel János sajtfa vágó
Polyák András hamuégető
Tót György fűtő

Ez a számunkra különösen jelentős névsor, amely az egyes munkaágakat is megjelöli, alkalmas arra, hogy rekonstruáljuk a gróf Althan Mihály tulajdonában és az ismeretlen nevű bérlő kezelésében levő parádóhutai üvegfabrika működését.²⁷

Sajnos, az összeírás nem említi a hutamester nevét. Mindössze annyit közöl, hogy német származású volt. A hutásmester után következik a névsorban a „sótos csináló”. Ez azt jelenti, hogy a hutában formába fúvott, szögletes testű, esetleg plasztikus díszítésű tárgyak is készültek. Ilyenek voltak a pincetokba való palackok, a gyógyszeres üvegek, likőrös butéliák. Az „üvegkötöző” mester a kész áru csomagolásának volt a szakértője. Parádóhutaról több kilométeres úton szállították az árut előbb Parádra, majd innen Gyöngyösre, vagy a még távolabb levő Egerbe, tehát sok múlott azon, hogy a törékeny árut miképpen csomagolták. Természetesen ebben az időben szó sem lehetett papírgöngyölegről. A kész termékeket szalmába csomagolva rakták az árut szállító szekerekre. A „kemencefűtő” feladata volt felügyelni a kemence hőmérsékletére, vagyis arra, hogy az olvasztott üveg fúvásra kész állapotban legyen, a kemencében a tégelyek alatt állandóan égjen a tűz. Két „üvegcsináló”, illetve fúvómester dolgozott az üzemben a már említett sótos csináló mellett. Feladatuk nehezebb volt, mint a formamesteré, ők ugyanis kézzel, különféle szerszámok segítségével formálták az üveget és ehhez alapos technikai felkészültség, szaktudás és gyakorlat kellett. A névsorban két Albert János szerepel, nyilván apáról és fiáról van szó. A „fazékcsináló” mester az olvasztókemencében elhelyezett, abban az időben fazéknak nevezett tégelyek javítási munkáit végezte. Az üvegolvasztáshoz szükséges 1300–1400 °C hőmérséklet, folyamatos üzemeltetés esetén elég hamar megrongálta a tűzálló agyagból készített tégelyeket, vagy magát a kemencét. Szükség volt tehát külön mesterre, aki a karban-

tartási munkákat végezte. A formába fúvott üvegek készítéséhez általában tűzálló agyagból vagy pedig fából állították elő a formákat. Az utóbbi művelethez bükkfából esztergált formákat használtak, amelyeket az üvegpalack fúvása után azonnal vizes kádba helyeztek. A „sajtfa vágó” mester készítette ezeket a formákat. Sok kellett belőlük, mert az izzó üveg még a vízzel átítatott formákat is hamar kiégette. Hosszabb használat után a fa formák elvesztették eredeti belső méretüket, nem lehetett tehát azonos űrtartalmú palackokat előállítani bennük, ezért sűrűn cserélni kellett a formákat. Valószínű, hogy az előbb említett fazékcsináló mester az agyagformák készítéséhez is értett, a huta ilyen irányú szükségletét szintén háziilag tudták fedezni. Minden működő üveghuta mellé, közel vagy távol, létesítettek egy hamuzsírforró műhelyt, amely ellátta a hutát az üvegyártás nélkülözhetetlen alapanyagával a hamuzsírral. A parádóhutai műhelyben dolgozott a „hamuégető” és a „fütő”.

Ha végignézzük a huta munkásainak névsorát, azonnal feltűnik, hogy mennyi magyar név fordul elő a felsorolásban. Kilencc közül csak kettőnek van idegen hangzású neve. Ez a hét munkás volt az első generáció a parádóhutai műhelyben. Lehetőséges azonban, hogy a Rákóczi-féle üveghuta munkásainak lezármazottai voltak. Mindenesetre ennek a hét munkásnak a gyermekei és unokái fejlesztették tovább a parádi üvegművészetet. Nevük a későbbi összeírásokban is előfordul más magyar munkások nevei mellett, bár a XVIII. század végén egyre több szlovák nevű mestert találunk a hutában.

1740-ben megváltozott a debrői uradalom birtokosa, ugyanis báró Grassalkovich Antal megvásárolta az uradalmat a két eddigi tulajdonostól, gróf Aspremont-Reckheim Károlytól és gróf Althan Mihálytól. Az egyesített uradalom a következő birtokrészeket foglalta magába: Debrő vára, Debrő mezőváros, Aldebrő, Tótfalu, Kál egész helységek, Kál-Lógó, Nagyút, Balpüspöki, Lak szabad puszták egészen, Derecske, Balla helységek fele, Gyöngyös mezőváros egynegyed része, Bodony és Parád egész helységek. Paráddal együtt természetesen az óhutai műhely is Grassalkovich Antalé lett.

A huta történetében a birtokos személyének változása fejlődést eredményezett. Az üzem munkáslétszáma megnövekedett s ennek következtében a termelés is fellendült. Egy 1753-ból szár-

mazó összeírás szerint ebben az időben már tizenöt dolgozót foglalkoztatott a műhely. A huta bérlője és vezetője, az "officinae vitrariae magister" egy Mathias nevű mester volt. Származásáról közelebbi adatokat nem sikerült megtudni. Mellette dolgoztak a hutában: Albert János, Kistót János, Albert György, Gombosi János, Juhász György nevű magyar hutáslegények, valamint Polyák András, Strobar József, Kasmár Gáspár, Zaja Mátyás, Jacskó János, Liska Zakariás és Polacsik Tamás szlovák, illetve lengyel munkások. Vachál Márton és Nagel Jakab a hamuzsírforzó műhelyben dolgoztak.²⁸

Az üveghutáról és a hozzá tartozó hamuzsírházról 1764-ből találtunk újabb adatokat. A Heves vármegye által ebben az esztendőben elrendelt összeírás szerint a parádi járásban csak az óhutai műhely működött, amit a hutásmester évi 30 Rhénes forintért bérelt az uradalomtól. „Ehhez — ti. a hutához — minden esztendőben szoktak 300 kila hamut égetni és azt szalajkának szokták ki főzni, mivel a nélkül az üveg tsinálás nem lehet, a hamut pedig ugyancsak a parádi határban szokták égetni, az meg írt 300 kila hamuból szokott lenni 20 mázsa szalajka, és avval esztendeig az üveg csináló hutás mester maga mesterségit be éri” — mondja az összeírás.²⁹

Ez az aránylag nagy mennyiségű felhasznált hamuzsír azt mutatja, hogy a parádóhutai műhely ekkor már a jelentősebb hazai manufaktúrák közé tartozott. Üvegekészítésnek még nem találjuk nyomát, tehát a termékeket csak fűvás, illetve kézi formázás által dekorálták.

A II. Rákóczi Ferenc által 1708-ban alapított parádóhutai üvegműhely történetében is bekövetkezett közel hatvan éves működés után, hogy az üzemet fa hiányában áthelyezték. Az egyre jobban fejlődő műhely a környező erdők faanyagát annyira kimerítette, hogy szükségessé vált a huta áttelepítése. Ez a gyakorlat egyébként általános volt hazánkban a XVIII. század folyamán. Legtöbb üveghutát 50...60 éves működés után lebontták és néhány kilométer távolságban újra felépítették. Ez a megoldás mindenképpen előnyösebb volt a debrői uradalom részére, mintha a műhelyhez szállították volna az olvasztáshoz szükséges nagy mennyiségű fát. A nyersanyaglelőhely egyébként közel volt a régi és az alapítandó új hutához egyaránt, ennek

szállítása nem okozott nagyobb gondot az uradalomnak. Hasonló volt a helyzet a hamuzsírral.

Parádóhuta lakossága az elmúlt hatvan év alatt a műhelyben foglalkoztatott munkások családjával együtt 56 főre szaporodott. A túlnyomó többségben szlovák nemzetiségű lakosságot a huta áttelepítése annyiban érintette, hogy az üzem dolgozói ettől kezdve átjártak a kb. 6–7 kilométer távolságra létesített új műhelybe. Az üzem magyar munkásai Parádról jártak a hutába. Ez az új huta a mai parádsasvári üvegyár helyén kezdte meg működését.

2. A PARÁDSASVÁRI HUTA ALAPÍTÁSA ÉS MŰKÖDÉSE A XVIII...XIX. SZÁZADBAN

A parádóhutáról átköltözött üzem neve hosszú időn keresztül Újhuta volt. Még 1908-ban sem használták a mai Parádsasvár elnevezést, mert az e korból való helységnévtár Parád község neve mellett a következő Parádhoz tartozó helységeket említi: Cseviczeforrás, Csorhegyfark, Disznókő, Fényesi puszta, Méhészker, Parádfürdő, Parádóhuta, Rózsaszállás, Sándorréti puszta, Somhegy és Üvegghuta. A Parádsasvár elnevezés tehát egészen újkeletű, pontosabban 1951-től van használatban, amikor is önálló községgé nyilvánították. Nevét egyébként a Károlyi Györgyné által 1881-ben, Ybl Miklós tervei alapján épített Sasvár nevű kastélyról kapta.

1964-ben ünnepelte alapításának 150 éves évfordulóját a parádi, illetve a parádsasvári üvegyár. Ebből az alkalomból a szocialista üzemmé fejlődött gyár kiállítást rendezett a budapesti Iparművészeti Múzeumban. Bemutatásra kerültek a régi huta fennmaradt termékei és a mai parádi üvegművészet reprezentatív darabjai. A kiállításról megjelent ismertetés azonban utal arra, hogy ez a kiállítás „fiktív jubileumhoz van kötve”, mert a parádsasvári üvegyárat nem 1814-ben alapították.³⁰

Semmiképpen nem lehet persze azt mondani, hogy az 1814-es évszám légből kapott lenne, vagy a gyár jelenlegi vezetőségének ötletszerű elképzeléséből született meg a jubileumi kiállítás. A parádsasvári hutával kapcsolatban eddig közzétett tudósítások egyértelműleg arra utalnak, hogy a műhelyt a mai helyén 1814-ben az Orczy család alapította. Ezt az évszámot említi Borovszky

a Heves vármegye monográfiájában. Ugyanezt írja Sághelyi Lajos a Magyar üvegesipar története című művében. Ez olvasható a Magyar Üveg- és Agyagújságban. 1815-re helyezi a huta alapítását a Hevesmegyei Értesítő. Telkes Simon, Üvegesiparunk című monográfiájában azonban már korábbi dátumot: 1789-et közöl.³¹ Legközelebb áll az igazsághoz az 1885-ös Budapesti Országos Általános Kiállítás katalógusában megtalálható adat, amely szerint a parádi hutát 1780-ban alapították. A közlemény szerint hazánkban az első üveghuták a Mátra vidékén keletkeztek és ilyen értelemben a parádsasvári műhely az ország legrégebb üveghutájának tekinthető.³² Megállapításában túlzott a szerző, mert nem tudta, hogy a regéci huta 1698-tól folyamatosan termelt és hazánkban több olyan üvegcső működött a múlt század végén, amelyeket még a XVIII. század elején alapítottak.

A huta áthelyezésének, illetve a parádsasvári üvegyár alapítási évének meghatározásában mutatkozó bizonytalanságokat csak a levéltári kutatás eredménye szüntetheti meg. A talált adatok alapján most már biztosan kimondhatjuk, hogy az óhutai üzemet nem 1814-ben helyezték át a mai Parádsasvárra, hanem 1767-ben és nem az Orczy család alapította az üzemet, hanem Grassalkovich Antal. A parádóhutai műhely utódja Újhuta néven ugyanis egy 1767-ből való összeírásban szerepel először.³³ Ebben az időben az Orczy család még nem volt bérlő a debrői uradalomban, tehát hutát sem alapíthatott.

Parád környéke ipartörténetének ismertetése, valamint az üveghuta történetének leírása során többször előfordult az Orczy család neve. Ez, a konjunktúra lehetőségeit jól kihasználó, alkalmazkodó képességű, jó üzleti szellemmel rendelkező család a XVIII. század elején vetette meg vagyonának alapját. Orczy István a Rákóczi-szabadságharc elején a kurucok oldalán harcolt, később azonban amikor megérezte a bukás jeleit, azonnal átállt a császár oldalára. Ezt annál is inkább megtehetette, mert még a nyílt árulása előtt kémjelentéseket küldött az osztrák hadvezetőségnek. Szolgálatait a császár már 1710-ben birtokadománnyal jutalmazta. Orczy István fia, Lőrinc, tovább gyarapította a vagyont, majd ennek fia József folytatta ezt a tevékenységet. Sikeres pénzügyleteiből, ipari létesítményeinek jövedelméből nagy befektetéseket eszközölhetett. Így érte el, hogy 1777-ben a debrői uradalmat Grassalkovich Antaltól bér-

be vette.³⁴ A birtok átvételekor készült összeírásban az új üveg-huta értéke 636 Rhénes forint 55 krajcárban volt megállapítva. A huta bérlője Odler Antal évi 300 Rhénes forintot fizetett Orczy Józsefnek.³⁵ Ez a magas bérleti összeg arra enged következtetni, hogy az új üzem nagyság és kapacitás tekintetében jóval felülmúlta az óhutai műhelyt. Alátámasztja ezt a Helytartótanácsnak 1785-ben beküldött jelentés kérdőpontjaira adott feleletek is, amelyek szerint az Orczy József bérletében levő parádi hutában 700 mázsa hamuból nyert 30 mázsányi hamuzsírral évi 150 mázsa üvegárut állítottak elő. A huta jövedelme 800—1000 Rhénes forint között mozgott. A kész árut egyrészt Parád környékén, másrészt Pesten, Temesváron és Kecskeméten értékesítették. A műhelyben hét szakmunkás, illetve üveg-fúvó mester és egy tanuló dolgozott. A jelentés azt is megjegyzi, ha több nyersanyag, nagyobb terület állna erdőség tekintetében a műhely rendelkezésére, a jövedelem is nagyobb volna.³⁶

A Helytartótanácsnak beküldött jelentésekkel kapcsolatban meg kell mondanunk, hogy ezek a felmérések soha nem adtak hiteles képet egy-egy manufaktúra tényleges termeléséről. A magyar ipari vállalkozók, még ha azok a bécsi udvar hűséges alattvalóinak vallották is magukat, nagyon jól tudták, hogy az osztrák iparpolitika nem nézte jó szemmel a magyar gyáripár fejlődését, sőt minden eszközzel igyekeztek azt letörni. Nem volt tehát ajánlatos virágzó üzemekről, jövedelmező manufaktúrákról jelentéseket küldeni a Helytartótanácsnak. Tudunk olyan esetet, amikor a vármegye a jelentést azzal a megjegyzéssel küldte vissza a Helytartótanácsnak, hogy a megye területén semmiféle ipari üzem nem létezik. Ilyen volt például Zemplén, ahol a jelentés szerint manufaktúrák nem működnek, holott a valóságban csak a Zempléni-hegység területén négy üveghuta termelt a regéci és a füzéri uradalomban, ezenkívül jelentős volt a kereskedelmi célra előállított hamuzsírtermelés is.

1792-ben új bérlő került a hutába Leszkovszky János személyében. Neve után ítélve a „factor officinae vitrariae” lengyel származású volt.³⁷ Bérleti ideje alatt a huta tovább fejlődött és ami az üzem történetében a legfontosabb: 1803-ban felállították az első köszörülő műhelyt a hutában. Az 1805-ös összeírás szerint „az üveg huta átallyába újított két kő törő malommal és egy köszörűs alkalmatossággal két esztendő olta bővítettett”.³⁸

A köszörűműhely felállítása lehetővé tette, hogy az eddigi fúvott díszítési technikák mellett a kristálytechnika módszereit is felhasználhassák a termékek díszítéséhez.

Akadályozta azonban a termelés fejlődését a Parád környékén található nyersanyag, a „békasó”, a kvarchomok rossz minősége. Már az 1785-ös jelentésben is található utalás a jó nyersanyag hiányára, de méginkább kitűnik ez a József nádor által elrendelt összeírásra adott feleletekből. 1805-ben a következőket jelentette a parádi hutáról az uradalmi „ügyviselő: Birnak Mlsgos b. Orczy őnagyságok Parádon egy timsó fábrikát és egy üveghutát. A timsó fábrikában a legszebb timsó kristályok készítettnek. Az üveghutában ellenben csak közönséges üveg fujatik, minthogy a materialéknak nem egészen helyes voltok miatt finumabbat több rendbeli próbák után is kár nélkül készíteni nem lehet. A hutában tábla és más féle üvegekben fujatik esztendő által mintegy 600 kopa, kopája az üveg nemének különbségéhez képest 1 Frt-tól 3 Frt-ig adatik el helyben közönségesen a környékbelieknek”.³⁹

Ez a — Helytartótanácsnak küldött — jelentés kissé lehangoló képet nyújt a parádi hutáról. Ide is vonatkozik azonban a korábban leírt megállapításunk, hogy a felméréseket nem kell szó szerint vennünk. Inkább kevesebbet, mint többet jelentettek a magyar kézműipar állapotáról a bécsi udvarnak. Éppen az említettekre való tekintettel tartjuk kizártnak, hogy a parádi huta termelése 1805 körül annyira visszaesett volna, hogy az eddigi értékesítési központokba: Pest, Eger, Temesvár, Kecskemét, ne jutott volna el a huta terméke.

Jobb nyersanyagot csak 1819-ben sikerült találni a huta számára. Megtudjuk ezt Fáy András közleményéből, aki a parádi hutáról a következőket írja: „a savanyúvízes forrásoktól, tetejekkel felhőket verdeső agg bikkek kies árnyékában vezet az út az Üveg-Hutához, melly a forrásoktól nyugotra csak egy pár lövésnyire, egy más nyiltabb völgyecskeben, fél körben álló hegyek között fekszik, . . . s a Factor és Hutások lakásaival egy kis romantikus falut formál. . . Kedves lehet a források vendégeire nézve az ezen Hutába való kísétálás, és mulatozás benne. Eddig inkább savanyúvízes, eczetes üvegeket, lopótököket, champagner erős butelliákat és asszu-szőlőseket, közönséges korcsmapalaczkok, csak zöld és sárgás, igen ritkán fejér üvegből

készítenek” a hutában. „Most már az Uraságnak Morvából egy új jeles hutássa érkezvén, a békasó is nemesebb fajú találkozáván, ezentúl több fejer üveg fog benne készítettetni. E végre az új hutás új kemenczéket rakatott a Hutában, fejer agyag és békasó törő malmokat állíttatott s más több rendeléseket tétetett, mellyek miá a múlt nyáron a Huta rendes munkája megállt. Van az Uraságnak jeles factorja benne, hutás mestere és mintegy 15 hutás legénye. Az üveg részben helyben adatik el, rész szerént inkábbára a Török határok felé fuvaroztatik le.”¹⁰

Fáy András közleménye értékes adatokat szolgáltatott számunkra a huta történetének, fejlődésének ismertetéséhez. Jelentős tényező, hogy a műhely termékei a határokon túlra is eljutottak. Kevés olyan ipari üzem található hazánkban, amelynek termékei már 1819-ben exportképesek voltak.

Ha arra gondolunk, hogy a hutát Fáy András leírása szerint 1819-ben újjáépítették, ismét bizonyítékot találunk arra nézve, hogy a parádsasvári üzemet nem alapíthatták 1814-ben. Öt esztendő alatt semmiképpen nem rongálódhatott meg annyira a műhely berendezése, hogy teljes rekonstrukcióra lett volna szükség.

Orczy József báró, később pedig az özvegye, 1777-től 1824-ig bérelte a debrői uradalmat. Gróf Grassalkovich Antal fia, herceg Grassalkovich Antal az Orczy családdal megszüntette a bérleti viszonyt és az uradalmat 1825. január 1-től Kaan Henrik Sámuelnek és társának Szitányi Ullmann Móricnak adta haszonbérbe évi 20 100 forintért. Özvegy Orczy Józsefnének csak a parádi timsóbánya joga maradt meg. Az új bérlők nagyobb befektetésekkel, új timsóbányák feltárásával, a gyógyfürdő fejlesztésével igyekeztek az uradalom jövőjét növelni.¹¹

Az üveghutáról Kaan és Ullmann bérleti ideje alatt nagyon kevés adat maradt fenn. Mindössze annyit tudunk, hogy 1825-ben kisebb renoválási munkát végeztek a műhely egyes épületein. Így például a hamutartó kamara tetőzetét 300 kéve zsúppal, 34 szál léccel és 300 konc vesszővel kijavították. A hutamester házát újonnan zsindelyezték, a szalajkafőző házon is javítási munkát végeztek az ácsok. Az asztalosok szintén apróbb renoválásokat végeztek a raktárban, az „üveg metző házon”, a táblanyújtó műhelyben.¹² A gyár vezetője ebben az időben Kammermayer József volt.

Kaan és Ullmann 1839 végén átadta a debrői uradalmat az új bérlőnek, gróf Károlyi Györgynek.

3. A KÁROLYIAK ÜVEGHUTÁJA

Ha a parádi huta történetében eddig csak fokozatos fejlődést mutathattunk ki, ez a folyamat még nagyobb lendületet vett attól kezdve, amikor Kaan és Ullmann helyét Károlyi György vette át a debrői uradalom bérletében. A Károlyi család nagyon sokat tett a magyarországi üveghuták, a hazai üvegművesség, egyáltalán a magyar ipar fejlesztése érdekében. A Szatmár megyei Száldobágy községben, valamint a Bihar megyei Szelestyén a XVIII. században alapított hutáikban európai színvonalon állították elő a fúvott és köszörült technikával készült különböző üvegtárgyakat. A Zempléni-hegységben a Károlyiak füzéri uradalmában három kisebb kapacitású üveghuta működött a XVIII–XIX. században. A füzéri uradalomban létesült műhelyekben az 1820-as években megszűnt ugyan a termelés, de a szelestyei és a száldobágyi huta még a századforduló idején, sőt az 1900-as évek elején is virágzó üzem volt.

1840-ben, amikor Károlyi György Grassalkovichtól átvette az uradalmat, összeírást készített az ingó és ingatlan vagyonról, benne természetesen a parádi üveghutáról is. Tekintettel arra, hogy ez az első részletes leírás a huta épületeiről, felszereléséről, kereskedelmi forgalmáról, a számunkra különösen fontos levéltári adatok — egy részét teljes terjedelmében közöljük. A huta épületeiről a következőket találjuk az összeírásban:

„1. Az üveg mester lakása, ezen épület I. formára vagyon építve, az első hossza 5 öl és 3 sukk, a hátulsó pedig 11 öl és 3 sukk 6 czoll, szélessége 3 öl 1 sukk, ezen épület foglal magában 4 szobát, 1 kéményes konyhát és 1 kamrát, ezen épület alatt vagyon egy 4 sukk széles faloldalú téglával faszterozott folyosó, az épület alatt pedig 1 két öl 3 sukk hosszú és 2 öl széles téglával boltozott pincze, ezen épület falai alól kő, felől vályogból építetett, közép karban áll és így mostanában ér: 1018,20 Ft.

2. Az üveg mester istállója, kocsiszín, ér: 275,—Ft.

3. Üveg deponitorium, ezen épület hossza 9 öl, szélessége 4 öl, kőből és vályogból építve, közép karban áll és így ér: 207,—Ft.

4. Az üveg főző fazék készítő műhely, ezen épület hossza 6 öl 1 sukk, széles 5 öl, foglal magában 2 műhely szobát 2 kaminus (fűthető) kéményre, falai kőből, vályogból építve, értéke: 231,31 Ft.

5. Az üveg huta, ezen épület hossza 17 öl 4 sukk 6 czoll, széles 8 öl, ezen épület külső részin vagyon minden két oldalán 8 öl 3 sukk és 2 öl 5 sukk széles fészter épületek hozzá építve, ezen épületben vagyon minden oldalán két-két kamra, a hutában benn két faszárító kemence, egy boltozott tiszta tűzhely, 1 földből készült üveghez való fazékok melegítő kemencze és 1 üvegtábla készítő kemencze, ezen épület fala kő téglával és mésszel vagyon építve, a többi belső részek pedig téglá és agyag, közép karban állnak, értéke: 2117,10 Ft.

6. Egy üveges legény lakása, ezen épület hossza 9 öl 2 sukk, 3 öl 4 sukk széles, 1 szoba, 1 kéményes konyha, 2 kamra, kő és vályogból.

7. Az üveg köszörős lakás 1 öl, 1 sukk széles, 3 öl hosszú, 2 szoba, 2 kamra, 2 konyha, kő és vályog fallal, jó állapotban.

8. A köszörű malom, ezen épület 4 öl hosszú, 3 öl 1 sukk széles, ezen épület kőből vagyon mésszel építve, közép karban áll, értéke: 315,—Ft.

9. Béka só törő malom egészen fából a Kerész folyónál, 4 öl hosszú, 1 öl magas kőfal, rossz karban áll, értéke: 24,—Ft.

10. Béka só égető kemencze, 2 öl 3 sukk hosszú, 2 öl széles, előtte két oszlopra kémény, az egész kemencze bolthajtásra, kőből, téglából építve, rossz karban, értéke: 106,40 Ft.

11. Békasó török lakása fából egészen, 3 öl 1 sukk 6 czoll hosszú, 2 öl széles, vert falra van építve, rossz karban, értéke: 21,—Ft.

12. Fő üveges legény lakása, ezen épület egészen fa, csak az ott két kéményre szolgáló konyhának tartó fala kő és vályog, a kémény pedig téglá, értéke 29,—Ft.

13. Az üveg olvasztó lakása, ezen épület hossza 5 öl 4 sukk, szélessége 2 öl 1 sukk, foglal magába 1 szobát, 1 konyhát, 1 kamrát, 1 istállót, mely épület fala vályog, közép karban áll, értéke: 120,54 Ft.

14. Szedunka üveges legény lakása, ezen épület hossza 5 öl 4 sukk, széles 2 öl 4 sukk, foglal magába 1 szobát, 1 konyhát,

1 kamrát, mely épület fala vályogból van építve, rossz karban áll és így mostani állapotában ér: 93,15 Ft.

15. Az üveg táblás legény lakása, ezen épület hossza 6 öl 3 sukk, széles 2 öl 3 sukk, foglal magába 1 szobát, 1 konyhát, 1 kamrát, ezen épület fala vályogból építve, rossz karban áll, értéke: 97,55 Ft.

16. Libis üveges legény lakása, ezen épület hossza 5 öl, széles 2 öl 3 sukk, fele fából, más fele vályog, foglal magába 1 szobát, 1 konyhát, rossz karban áll, értéke: 45,50 Ft.”

A huta teljes értékét 5365 Rhénes forint és 4 krajcárban állapította meg az összeírás.

Az üveghuta felszereléséről készült leltár sajnos olyan rossz németiséggel sorolja fel a különböző szerszámok speciális neveit, hogy az egyes darabok magyar elnevezését illetően bizonytalanságban vagyunk. Annyit mindenesetre megállapíthattunk, hogy a hutában 17 fúvópipa, 54 darab vasból készült formázó lap, 520 darab agyag és 600 darab fából készült forma volt. Külön kis laboratóriumban keverték az üvegyanyag színezéséhez és festéséhez szükséges vegyi anyagokat. A közszerű műhelyben pedig egy Mintakönyv rajzai után készültek a poharak, a palackok és egyéb tárgyak díszitményei.

A hutában tekintélyes mennyiségű nyersanyag volt raktáron. 1122 mázsa hamuzsír, 30 110 mázsa kvarchomok, 60 öl hasított fa, 350 mázsa só, 4870 mázsa poltári agyag a kemencék karbantartására. Az üzem és a nyersanyagok teljes értéke 11 401 Rhénes forint és 40 krajcár volt.

Külön jegyzék tünteti fel a huta kereskedelmi forgalmát. Készpénz volt a kasszában 818,—Ft 30 krajcár. Raktáron volt 20 nagy üvegtábla, 380 darab kisebb üvegtábla, 486 darab zöld, 9 kék öblös üveg és 9 közsőrült palack. A bizományba kiadott üvegáruk után tartozott: Lefévre József és Adler András egri, Hauser Miklós, Lintzner János, Wenczel Miklós és Leifer János gyöngyösi kereskedők, Mihályi Albert óhutai kereskedő összesen 1247,52 Forinttal. A parádi kasznárságban, illetve a savanyúvízes forrásnál raktáron állt 4700 darab csevicés buté-
lia.⁴³

Károlyi György a bérletébe került és az előbbieken leltár szerint felsorolt hutába „gyárigazgatói” minőségben Nendtwich Jenőt alkalmazta, aki hat éven keresztül vezette az üzemet.

Az élénk kereskedelmi forgalom szükségessé tette, hogy 1842-ben az üzleti könyvek vezetésére külön „íródcáktot” alkalmazzanak az üzemben és számára lakást építsenek. A munkáslétszám növekedését mutatja az is, hogy 1844-ben egy 12 öl hosszú „üvegfüvő legényi lakot”, valamint egy 12 öl hosszú kőből épített raktárt állítottak fel.

1844-ben Marczinkó János került Feldebrőről a hutába írónak, majd 1847-től átvette a most már gyárnak nevezhető üzem vezetését. Az írónoki teendőik ellátására Szlovák Ferencet alkalmazták.¹⁴

Az 1840-es évek elején egyre jobban megerősödő magyar ipar a kizsákmányoló osztrák gazdaságpolitika ellenére szép sikereket ért el. Termékeit tehát a nagyközönség előtt is be akarta mutatni, ezért 1842-ben megrendezték Pesten az első „Iparműkiállítást”. Kossuth Lajos, aki a kiállításról jelentést tett közzé, sajnálattal állapította meg, hogy a bemutaton a magyarországi üveghuták milyen kevés számmal képviseltették magukat. Az ország különböző területein működő mintegy harminc üveghutából mindössze három műhely termékeit láthatta a közönség. Megállapította Kossuth Lajos, hogy a magyar üvegyipar nehezen bírja a versenyt az osztrák és cseh üvegyárakkal, amelyek készítményeikkel elárasztják az országot.¹⁵

Az 1843-ban rendezett második kiállításon négy, az 1846-ban rendezett harmadik kiállításon már öt üvegyár mutatta be termékeit. Ezek között ott találjuk a parádi üveghutát is. A kiállításról megjelent tárgyjegyzék szerint a huta „színes, zománcozott, kő-üvegből készült díszedényeket, poharakat, fehér üvegből egy akós görebet” (retortát) mutatott be a közönségnek.¹⁶ A bírálóbizottság „nagy ezüst érdempénz”-zel jutalmazta a gyárat, amit Nendtvich Jenő a gyár akkori igazgatója vett át a rendezősegtől.¹⁷ Ez a kiállítás is bizonyítja, hogy a parádi huta felzárkózott a legjelentősebb hazai üvegyárak sorába. Ezt a rangját a későbbi évek folyamán végig megtartotta. Ezen fáradozott Szlovák Ferenc is, aki Marczinkó Jánost a gyár vezetésében felváltotta.¹⁸

A gyárban alapítástól kezdve az üvegyanag olvasztására kizárólag fát használtak. Egy 1848-ból való jelentésben bukkan fel először a tüzelőanyagok között a szén, a nyersanyagok között pedig a szóda. Hogy milyen úttörő vállalkozás volt a szén fel-

használása a kemencék fűtésénél, elég ha utalunk arra, hogy hazánkban az 1890-es évek végén működő 32 üvegyárból mindössze hat üzemben alkalmazták a szenet, mint sokkal olcsóbb tüzelőanyagot. Parádon 1848-ban már 164 mázsa szén volt a gyártelepen. Hasonló a helyzet a szódával. Telkes Simon megbízható források hiányában nem tudta megállapítani, hogy hazánkban melyik huta alkalmazta hamuzsír helyett legelőször a szódát az üvegyártásban.⁴⁹ Az erdélyi üveghuták közül említi a zalánpataki hutát, ahol 1852-ben már szódát használtak. A parádi hutában a 16 mázsa hamuzsír mellett 4 mázsa „széksóró”, vagyis szódáról tett jelentést 1848-ban az uradalmi revizor.

Ugyanez a jelentés ad képet a gyár termékeiről és kereskedelmi forgalmáról. Raktáron volt:

kék üveg	29 schok
zöld üveg	1854 schok
fehér üveg	2396 schok
nagy tábla üveg	82 darab
kis tábla üveg	10 darab

1. A pesti raktárnak ez évben átadott üvegaruk értéke: 8266 Ft 25 krajcár.

2. Csevicés butélliákért tartozik az uradalom: 2791 Ft 46 krajcár.

3. Apróbb hitelezőknél üveg áraban kinn van: 1129,—Ft.

A jelentés dátuma 1848. március 2-a. Záradékképpen ez olvasható rajta: „Készpénz az üvegyári pénztárban az általános kereskedelmi pangás miatt nincs”.⁵⁰ Az 1848. március 13-i bécsi forradalom előrevetette árnyékát, talán ezzel magyarázható a kereskedelmi életben beállt csönd. Egy hónappal később azonban már viszonylag helyreállt a kereskedelmi forgalom és így a gyár pénztárába befolyt a közsőrült és színes üvegekből, táblaüvegből, közönséges fehér, zöld és kék üvegből 5537,—forint.⁵¹

A szabadságharc alatt hónapokon keresztül szünetelt a munka a gyárban, hiszen Heves megye területe súlyos harcok színtere, a Parádon áthaladó eger—gyöngyösi útvonal felvonulási terület volt.⁵²

Ebből az időből, valamint a szabadságharc bukását követő esztendőkből nincsenek adataink a gyár történetére vonatko-

zólág. Egy, az Osztrák—Magyar Monarchia gyáriparát ismerető statisztikai jelentés adatai szerint 1856-ban a parádi hutában egy kemence üzemelt, a tégelyek száma kilenc volt.⁵³

Az első, részletesebbnek mondható közlemény 1868-ban jelent meg a gyárról, mégpedig a Vasárnapi Újságban. A cikkíró rövid ismertetést adott a lap olvasóinak Parád környékéről: a gyógyfürdőről, a csevice forrásról, a recski rézbányáról és végül az üveghutáról. Az utóbbiról azt írta, — nyilván a gyárban kapott téves tájékoztatás alapján — hogy körülbelül 80 éve működik jelenlegi helyén a huta. „Eddig a finomabb üvegáruk készítéséhez szükséges békasót Zólyom megyéből hozatták, de újabban sikerült a huta környékén egy kiváló minőségű nyersanyag-lelőhelyet felfedezni és a gyár a helyben kitermelt kvarchomokkal dolgozik. Az üzemnek két olvasztókemencéje van, hét, illetve nyolc tégellyel”. A gyártmányok közül első helyen a csevics üvegeket említi a cikkíró, ugyanakkor azonban azt is megjegyzi, hogy más „mindennemű üvegáruk” is készülnek a gyárban. Arra való hivatkozással, hogy a közlemény időszerűségét az a tény adta meg, hogy a „Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Országos Szövetsége” 1868-ban Parádon tartotta évi gyűlését, külön hangsúlyozta azt a nevezetességet a hutáról, hogy „egyedüli hazánkban, mely a vegytan és természettanhoz szükséges üvegcsöveket, retortákat és más edényeket is készít”. A Szövetség gyűlésére kiállítást rendezett a gyár az üzem termékeiből. A továbbiakban közli a cikkíró, hogy a huta körül különböző épületek vannak: „zúzó, üveg csináló és köszörülő műhely, az ablaküveg lapító kemence, a nagy üvegraktár, az igazgatóság és a munkások lakásai. Ami azonban a telepet legjobban díszíti, a gróf által a munkások gyermekei részére épített iskola, mely legszebb tanúságot tesz a földesúr derék gondolkodásmódjáról, s annyival inkább elismerésre méltó, mivel a tanítót is ő fizeti. Munkás itt 100—150 dolgozik, kiknek igen csinos tiszta lakásaik vannak”.

A Vasárnapi Újság közleménye nemcsak azért érdekes számunkra, mert mintegy helyszíni szemlét ad a gyár 1868-as állapotáról, hanem egyben közli a cikk mellett az üzem képét is. (1. ábra). Ha egyszerű, kezdetleges is a rajz, nyugodtan mondhatjuk, alig van olyan üvegyár hazánkban, amelyről száz évvel ez előtti ábrázolást tudnánk bemutatni.⁵⁴

Az abszolutizmus végét lezáró 1867-es kiegyezés után a magyar ipar szinte minden ágában fokozatos fellendülés következett be. Jelentős mértékben előmozdította a kapitalista fejlődés folyamatát a hitelszervezetek, a bankok számának növekedése és az ezzel kapcsolatos külföldi tőke nagy arányú beáramlása. A megerősödő magyar gyáripar azonban még mindig alárendelt jelentőségű volt a Monarchia gazdasági életében. A tőke túlnyomó többsége osztrák kézen volt és a bankok lehetőleg olyan ipari vállalat létesítését segítették elő, amely csupán nyersanyagot állított elő az osztrák ipar számára. Az osztrák tőke versenye és hitelpolitikája különösen gátolta a könnyűipar egyes ágainak kibontakozását hazánkban. Azonban a szabad versenyen alapuló gazdasági fejlődést nem lehetett sokáig korlátok között tartani. A kapitalizmus törvényeiből következő gazdasági válságok ellenére a fellendülés a magyar ipar és mezőgazdaság minden ágában megmutatkozott. Az 1885-ben rendezett budapesti Országos Általános Kiállításon több mint nyolcezer gyár, vállalat, kisiparos mutatta be termékeit.

A parádi üvegyár történetében hasonló fejlődés következett be a kiegyezés után. Bár az osztrák és cseh üvegyipar még mindig szinte legyőzhetetlen versenytársnak számított, az üzem életében fokozatos előrchaladás volt tapasztalható. A kereskedelmi forgalom növelése, de progaganda és reklám célzattal is, a gyár előbb Szegeden 1876-ban, majd pedig 1879-ben Székesfehérváron kiállításokon vett részt, ahol bemutatta a köszörült, festett, színes és fehér üvegtermékeit. Mindkét kiállításon kitüntetésben részesült az üzem.

1885-ben megrendezett országos kiállításra is elvitte termékeit a parádi gyár. A katalógus szerint a gróf Károlyi Gyula tulajdonát képező üzemet ekkor Görög István bérelte. A gyárban 80 munkás dolgozott, évi termelése 60 000 schok fehér és színes üvegáru volt. A fejlődés jól érzékelhető, ha tudjuk, hogy 1851-ben a huta évenként 20 000 schok (egy schok=10 darab) üvegárut állított elő.⁵⁵ Az 1885-ös kiállítás újabb sikert jelentett a gyárnak, mert a „műipari szempont alá eső fűvott, köszörült és csiszolt üvegei” kitüntetést kaptak.⁵⁶

Tíz évvel később, 1895-ben Telkes Simon adott részletes tájékoztatást a parádi üvegyárról említett művében. A közvetlen tüzelésű üvegyárak között, kemencéi és tégelyeinek száma

alapján a legnagyobb magyarországi üzemnek tartotta a parádi gyárat. Az üzemben három közönséges és egy táblanyújtó kemence működött 27 tégellyel. Egy-egy tégely 140 kg ömlesztett üveganyag befogadására volt alkalmas. Az üzemhez három zúzómű, két köszörűműhely, egy festőműhely és egy fazekasműhely tartozott. A négy lóerős vízimalom a köszörűműhely, valamint a zúzómű berendezéseit hajtotta. A gyár évi termelése 5000 mázsa közönséges öblösüveg — különösen ásványvizes palackok, gyógyszerári üvegek — 500 mázsa táblaüveg volt, összesen 75 000 forint értékben. A szerző azt is megjegyzi, hogy a hutát 1867-ben és 1890-ben bővítették. A gyártás folyamán felhasználtak évenként 1200 mázsa kvarcot, 3000 mázsa homokot, valamint 15 000 köbméter fát. A szakmunkások átlagos napi keresete 1,50–2,—forint között váltakozott. A munkásokról szólva megállapította Telkes Simon, hogy üveggyárainkban a munkásság „legnagyobb része tót, de van ezekben cseh, morva, stájer, német, lengyel és magyar. Így Parádon az üveggyárban magyarok vannak”.⁵⁷

A parádi üveggyár látképe a múlt század végén a 2. ábrán látható.

Károlyi Mihály, aki 1890-ben vette át apjától, gróf Károlyi Gyulától a debrői uradalmat és vele együtt a parádi üveggyárat, igyekezett az üzemet továbbfejleszteni. A közvetlen tüzelésű olvasztókemencék mellé egy regeneratív gáztüzelésű kádmedencét is felszereltetett a gyárban. A millenniumi kiállítás sikere azt bizonyítja, hogy a parádi üveggyár, miközben egyre nagyobb kapacitással állította elő a közönséges öblösüvegnek számító termékeit, a művészi szempontokat sem hanyagolta el. A kiállított köszörült díszedények, a régi magyar üvegművesség emlékeit idéző serlegek, virágtartók és kupák egyaránt elnyerték a bírálóbizottság és a vásárlóközönség tetszését.

A 3. ábrán a parádi üveggyár munkásai láthatók az 1910-es évekből.

Az első világháború kitörése hosszú évekre megakadályozta a gyár fejlődését. 1917-ben már csak egy kemencével, tizenhét tégellyel termelt a gyár.

Új korszak hajnalát sejtette a parádi üveggyár munkásai számára az 1918-as polgári demokratikus forradalom kitörése. A szervezett munkásság különösen sokat várt a forradalomtól,

hiszen ennek egyik vezéralakja a gyár tulajdonosa, Károlyi Mihály miniszterelnök, majd a Köztársaság elnöke volt. Károlyi Mihály a deprői uradalomban, Kápolnán kezdte meg saját birtokán a földosztást 1919. február 23-án.⁵⁸ Közben a parádi gyárba is ellátogatott, ahol a munkásság számára tartott beszédében már ekkor kijelentette: a gyárat nektek adom.⁵⁹ Az üvegyár egyébként a Tanácsköztársaság által hozott rendelet értelmében, mint húsz munkásnál többet foglalkoztató üzem, állami tulajdonba került. Károlyi Mihály lemondásakor „Magyarország népei proletáriátusának adta át a hatalmat”, ez a hatalom azonban rövid életű volt. A Tanácsköztársaság nagyszabású terve nem valósulhatott meg. Károlyi Mihály birtokát elkobozták, ő maga emigrációba vonult, 1920-ban a gyár az Erdőkincstár tulajdonába került.

A munkásság kommunista érzelmű vezetőit, Szokup Ferencet és Kinczel Emilt a fehér terror idején letartóztatták, majd internálták.⁶⁰

1923-ban a gyár nagy része leégett. De még ez év júliusában az új bérlő, a Csehszlovákiához csatolt Málnapatakról áttelepült Kuhinka István üvegyáros és társai hozzákezdtek az üzem újjáépítéséhez. Egy 1926-ból való újságcikk adatai szerint ebben az időben a lényegesen kibővített gyárban három olvasztó kemence volt, amelyek közül kettő „Siebert” rendszerű regeneratív kemence volt, tizennégy, illetve tizenkét olvasztó tegelylyel, egy pedig Saxonia kádmedence. A két Siebert kemence fagenerátoros tüzelésű, a kádmedence pedig modern „Saxonia” rendszerű, forgórostélyú, széngenerátoros fűtéssel működött. Az olvasztókemencékhez megfelelő számú, részben direkt, részben gáztüzelésű hűtőkemence tartozott. Az újjáépített gyár főépületében volt elhelyezve az üvegcsiszoló műhely, hat vízszintes, nyolc függőleges tengelyű csiszoló koronggal. Volt az üzemben ezen kívül egy pohár és egy lámpacső lepattantó gép. Ugyancsak a gyár főépületében volt elhelyezve a nyersanyagelőkészítő, egy csomagoló és egy formaesztergályozó műhely.

A gépeket tizenkét lóerős gőzgéppel hajtották. A villanyvilágítást egy tizenkét lóerős Ganz-féle szívógázmotorral hajtott dinamóról kapták. A gyár melletti épületekben voltak a különböző készüveg és nyersanyag raktárak, csomagoló helyiségek, üvegfestő és olvasztótégely készítő műhely.

1926-ban csak egy, tizennégy tégelyes kemence volt üzemben, amely évente száz vagon nyers üvegárut termelt. A gyárnak ebben az időben Budapesten már külön képvisellete volt a Vörösmarty utca 3/a. szám alatt, ahol az üzem készítményeit megtekinthette és vásárolhatta a nagyközönség. A gyár személyzete négy tisztviselőből, három altisztből, illetve irodai alkalmazottból állt. A munkások száma — legnagyobb részük magyar — 120 fő volt. Szociális helyzetükről meglepően szépen ír a már említett újságcikk: „A munkások gondtalan megélhetéséről a legmesszebbmenő módon történik gondoskodás. A tekintélyes havi kereseten kívül lakást, minden munkás fűtést, világítást, kedvezményes áron élelmiszereket, a családfenntartók 600 néyszögöl földet, kertet, tehencik és sertéseik számára pedig nyári legelőt kapnak”.⁶¹

Első pillanatra valóban úgy látszik, hogy a parádi üvegyár munkásainak nem lehetett okuk panaszra. Ha azonban belelapolozunk az „Üvegipari Munkás” című folyóiratba, a sok fényt árasztó említett reklámszöveg mellett előtűnnek a sötét árnyékok is. Az Üvegipari Munkás, az üvegiparban és rokonszakmában foglalkoztatott munkások és munkásnők érdekeit védő társadalomtudományi és gazdasági folyóirat hasábjain megjelent közlemények egészen más képet mutatnak a parádi üvegyár dolgozóinak helyzetéről.

A lap 1925. évi számaiból mindenekelőtt azt tudjuk meg, hogy a gyárban dolgozó „szaktársaink a legnagyobb terror alatt tartatnak úgy annyira, hogy éveken át még csak gondolni sem tudtak arra, hogy újból megkezdjék a szervezkedést”. Az igazgató és a szolgabíró csendőrséggel, internálással fenyegette a szervezkedni szándékozó munkásságot. Pedig „jogos panaszai vannak — olvassuk az egyik cikkben — mert a munkásoknak a megdolgozott bérét és természetbeni illetményét az igazgató három hónapig is visszatartja, s ha ad is valamit, az a keresetnek csak egy kis százaléka, s így soha nem jutnak abba a helyzetbe, hogy amúgy is szűkös keresetükből magukat és családjukat a legszükségesebb ruhával, cipővel és egyéb nélkülözhetetlen holmival ellássák”.

Parád, Károlyi Mihály egykori üvegyára, exponált helynek számított, a pétervásári járásbíróság különös figyelemmel kísérte az üzem munkásainak megmozdulását. Salgótarjánban, Toko-

don, Sajószentpéteren, Budapesten már 1923-ban létrejöttek a szakszervezetek, sőt a tokodi üveggyár dolgozói sztrájkba léptek az önkényeskedő, kizsákmányoló igazgatóval szemben.

Parádon a fokozott megfélemlítés miatt csak 1925-ben határozta el magát a gyár munkássága, hogy megalakítja a szakszervezetet. Május 24-re alakulógyűlést hívtak össze a budapesti szervezett dolgozók ösztönzésére, azonban „a gyűlés napján ostromállapot volt a parádi üveggyár telepén, úgy hogy csak két embernek volt szabad együtt lenni, pedig a gyűlésre a gyár minden dolgozója, szakadó csőben, néhányan hat kilométer távolságról” gyalog eljött. Az utcán állandó csendőrrjárőr cirkált.⁶²

Ekkor még nem sikerült a szakszervezetet létrehozni, azonban a gyár bátor dolgozói az alispánhoz fellebbeztek. Ennek eredményeképpen 1925. november 25-én megalakult Parádon az üveggyári szakszervezet. A budapesti központból kiküldött szövetségi titkár, a főszolgabíró, a parádi jegyző jelenlétében választották meg a gyár első szakszervezeti csoportjának vezetőségét. Elnök lett: Szilágyi Ferenc, másodelnök: id. Fesztbaum Béla, pénztáros: Szokup Ferenc, jegyző: Szivák József. Vezetőségi tagok: Fesztbaum József, Szokup Károly, Haverla Károly és Stadler Károly.⁶³

Nem szabad azonban arra gondolnunk, hogy a szakszervezet megalakulása lényegesebb változást eredményezett volna a gyár munkásainak helyzetében. Az Üvegipari Munkás egy későbbi, 1926-os száma arról ír, hogy a munkások számára természetbeni juttatásként kapott kenyérliszt ehetetlen.⁶⁴ A segédek panaszolták, hogy fizetésük három év óta változatlan maradt. Kérték ugyan a gyár igazgatóságától ennek rendezését, azonban csak annyit értek el, hogy a szakmunkások, mesterek fizetését 5%-kal csökkentették és ebből 2–3%-kal felemelték a segédek napidíját.

Amíg a parádi gyár dolgozói vívták a sokszor reménytelennek látszó harcukat a gyár vezetőségével, csendőrséggel, szolgabíróval szemben, ugyanakkor a tekintélyes címet viselő „Üveg és Porcelánkereskedők és Üvegesek Országos Egyesülete” 1926. május 16. . .17-én kedélyes kirándulást rendezett a parádi üveggyárba. Az egyesület lapja a Magyar Üveg és Agyagújság részletes beszámolóban közölte a nagy nap eseményeit és a gyárban tapasztalt élményeket. A nagy számú budapesti vendégsereget

Kuhinka Gyula cégfőnök és Missura Zsigmond gyárigazgató fogadta, majd tájékoztatta a látogatókat a gyár akkori állapotáról.

Ebből a tájékoztatóból elsősorban az tűnik ki, hogy a gyár nyersanyaghiánnyal küszködött. A fehér, illetve a finom üvegtáru előállításához szükséges kvarchomokot Németországból, Hochenbocka környékéről, az ammóniákszódát a régi Boszniából vagy Erdélyből, a romániai Marosújvárról szállította. Egyedül a közönséges zöld üveg készítéséhez szükséges kvarchomokot és a meszet hozatta hazai területről. Az előbbit a Balaton környékéről, az utóbbit nyilván a Bükk hegységben levő mészetgető kemencékből.

A gyárban még ekkor is csak egy fazekaskemence működött tizennégy tégellyel, 230 kg-ot tartalmazó olvasztott anyaggal. Egy-egy tégely mellett két mester, két segéd, egy formatartó és egy üveghordó dolgozott.⁶⁵

Az Üvegipari Munkás reflektált a közleményre és sajnálattal állapította meg, hogy a jól sikerült kirándulásról megjelent cikk mindenről beszámolt: írt a vendégek tiszteletére rendezett nagyszabású ebédről, vacsoráról és az azt követő táncmulatságról, csak éppen a gyárban dolgozó munkások helyzetéről nem szólt egy szót sem.⁶⁶

Lettnél volna pedig miről írnia, mert közben a gyár munkásainak helyzete egyre jobban romlott. Az üzemben új bértarifát vezettek be, ezen kívül megszüntették a természetbeni juttatásokat, ami bércsökkenést jelentett. „Inkább a vándorbotot választjuk, minthogy az új tarifa szerint dolgozzunk” — határozta el magát a szakszervezeti bizottság.⁶⁷

Valóban, a gyár dolgozói közül több munkás letette a fűvőpipát, otthagya a gyárat és áttelepült Csehszlovákiába.⁶⁸

Csak a kapitalizmus törvényeiből eredő profitéhség indíthatta a gyár vezetését a munkásság egyre nagyobb kizsákmányolására, mert a magyar üvegiparban az első világháború után kifejezetten konjunktúra állott be. Az 1910-es években több mint száz üvegyár termelt köszörült, préselt és fűvott üvegtáru. Ezekből a gyárakból azonban a Trianon utáni Magyarország területére csak öt jutott: Ajka, Tokod, Sajószentpéter, Salgótarján és Parádsáska. Ez az öt gyár legfeljebb a hazai szükséglet 10%-át volt képes ellátni. A termelt áru iránt nagy volt a keres-

let, annál is inkább, mert a cseh importüveg beáramlása hosszú időn keresztül jelentéktelen volt.

Éppen ez a tény indította a gyár vezetőségét arra, hogy az üzemet bővítsék, készítményeit reklámozzák. 1924-ben megjelenik a gyár első hirdetménye a Magyar Üveg és Agyagújságtan: „Parádi üvegyár, Kuhinka és Társa. Gyári áron szállít lámpaüveget, mindenrendű fűvott üveget, palackárut, gyógyszerüveget és vendéglői árukat. Elsőrendű fűvott demyhonok. Fehér és zöld üvegcserepet vaggontételben, minden mennyiségben veszünk. Gyári képviselőink: Schiffer Ármin Budapest, VI. Vörösmarty utca 3/a”. 1926-ban árumintavásáron vesz részt a gyár.

„Évről-évre szebb, tökéletesebb és gazdagabb mintakollekcióval jelentkezik az árumintavásáron a parádi üvegyár” — olvassuk az üzemről szóló méltatást az egyik újságban.⁶⁹

1929-ben kisebb zökkenőt okozott a termelésben és a gyár fejlődésében az üzemben keletkezett tűz. Leégett a hutacsarnok és sok készáru elpusztult.⁷⁰ A parádi gyár nehezen heverte ki ezt a természeti csapást, sőt a világgazdasági válság következtében a gyár üzemelését szüneteltették. 1930-ban az ajkai, salgótarjáni és tokodi üvegyárakkal közösen „Üvegárusító Részvénytársaságot” alapítottak. Budapesten a Király utca 67. szám alatt levő mintatermükben állandó bemutatót tartottak a gyárak termékeiből.⁷¹

A 4. ábrán látható a parádi üvegyár látképe az 1930-as évekből.

Az 1929...33 között lezajlott gazdasági válság után újabb fellendülés következett be a gyár történetében. Az egész üzemet átépítették, modernizálták, új, préselt üvegaruk előállításához szükséges gépekkel szerelték fel, bővítették a csiszolóműhelyt, a festőüzemet. 1938-ban már exportra is termelt a gyár. Közrejátszott ebben az a tény is, hogy a gyár vezetését időközben Schüssler Sándor vette át, aki mint tapasztalt szak- és üzletember, igyekezett az üzem termelését méginkább fellendíteni. Az üzemben foglalkoztatott 200...220 dolgozónak sikerül kivívnia, hogy a korábbi természetbeni juttatásokat megkapják, de még így is a munkások nagy része még a felét sem kereste meg mint a hasonló munkáért más üvegyárakban fizettek. A gyárban több 70 éves üvegfúvó dolgozott, mert öregségükre

semmi támogatást nem kaptak. A gyárban kitűnő szakmunkás gárda nevelődhetett fel az idős mesterek irányítása alatt.⁷²

A második világháború megszüntette ugyan a külföldi megrendeléseket, de a gyár termelése a Hangya bérbevétele után az új igazgató, Schlisz Jenő vezetése alatt sem csökkent. Ugyanekkor Schüssler Sándor a korábbi igazgató is pályázott a gyár bérbevételére, azonban ezt a munkások egyöntetű tiltakozása megakadályozta. 1943-ban ismét sikert ért el az üzem. Az Országos Magyar Iparművészeti Társulat székházában rendezett „Művészet az iparban” című kiállításon, amelyen a Hangya Ipar Rt. parádi üvegyára is részt vett, megállapította a kritika: a gyárban „a minőségi termelés olyan hatalmas lendületet vett, hogy versenyre kelhet a legfejlettebb üvegekultúrával bíró külföldi üzemekkel”. Szokup Károly üvegfűvómester elnyerte az iparügyi miniszter bronz érmét.⁷³

Ez a története a Károlyiak parádi üveghutájának és ilyen állapotban találta a gyárat a felszabadulás.

4. A HUTA TERMÉKEI

Bármilyen érdekes legyen egy-egy régi ipari üzem története, a manufaktúra vagy a gyár igazi értékét az adja meg, hogy mit termelt és ezek a termékek mennyiben növelték a maguk korában a magyar ipar hírnevét. A parádi üveghutában a XVIII. század folyamán, mint annyi sok más helyen hazánkban, ahol hasonló üzemek működtek, ablaküveget és közhasználati öblösüveget állítottak elő. Az ablaküvegekből kétfélet termelt a huta: kristályüvegszemeket, illetve karikákat és parasztüveget. Az előbbiek nagyobb méretűek, átlátszóbbak, ennél fogva drágábbak, az utóbbiak viszont kisebbek, zöldes színűek és olcsóbbak voltak. Az ablaküveg-termelés jelentékeny részét az uradalomban használták fel, tehát a huta ebben az értelemben az uradalmi önellátás szolgálatában állott. Jutott azonban a termékekből a kereskedelmi forgalomba is, különösen a XVIII. század második felétől. Az ablaküveget fűvott technikával készítették, a táblaüveg előállításához szükséges nyújtókemencével csak az 1780-as években szerelték fel az üzemet.⁷⁴ Az első világháború után táblaüveget már nem gyártott a parádi huta.

Másik fontos terméke volt évszázadokon keresztül a parádi

gyárnak a fúvott technikával készített öblösüveg. Hogy ezeket milyen formában, milyen díszítéssel állították elő, nem annyira a levéltári adatokból tudhatjuk meg, hanem a fennmaradt és a múzeumokban őrzött tárgyi emlékekből.

A gyár történetének feldolgozásával párhuzamosan folyt a huta, illetve a későbbi gyár régi készítményeinek felkutatása és összegyűjtése. Az üveg rendkívül törekeny, ennek ellenére a Parád környékén végzett tervszerű gyűjtőmunka eredményeképpen egy olyan gazdag mintakollekciót sikerült megszerezni az egri Dobó István Vármúzeum számára, amely hozzásegített ahhoz, hogy teljes egészében bemutathassuk a gyár termékeit a XVIII. századtól kezdve egészen napjainkig.

Természetesen nem minden darab most került az egri vagy a budapesti múzeumok birtokába. Böven vannak közöttük olyanok is, amelyek mint becses iparművészeti, ipartörténeti emlékek már régebben láthatók voltak a fenti múzeumok kiállítási vitrineiben vagy raktáraiban. És nyilván azért kerültek ide, mert szépek voltak és szépek ma is.

A parádi huta készítményeit mindig a művészi igény jellemezte. Amíg az üzemben nem alkalmazták díszítő eszközként a köszörülést vagy később a festést és préselést, addig is megtalálták a huta mesterei annak a módját, hogy a termékeket izléses díszítéssel lássák el. A XVIII. századból való termékekről beszélünk tehát elsőnek, mert ekkor még a hutának nem volt köszörülő műhelye.

Ebben a vonatkozásban a formába fúvott, plasztikus díszű, nagyobb méretű tároló edényeknek nevezhető készítményeket ismertetjük. Már 1736-ban „sótos csináló” dolgozott a parádi hutában. A formába fúvott üvegtárgyak nemcsak a meghatározott, szabályos alakjukat kapták meg, hanem ez a technika alkalmas volt arra is, hogy az edényeket díszítsék vele. Mert ha a tűzálló forma belső felületét bemélyített vagy kidomborodó díszítményekkel látták el, ezek a minták plasztikus, domború vagy homorú formában megmaradtak az üveg testén. Ilyen „pince-tokba való”, formába fúvott *palackot* láthatunk az 5. ábrán. A szögletes, fehér színű, zömök testű edény a parádi huta XVIII. századbeli termékeinek egyik szép példánya. Ez a plasztikus dísz feltűnik a gömbölyű, lapított testű, ugyancsak nagyobb űrméretű *korsókon* is (6. ábra). Hasonló technikával, de színes

üvegből készült, szintén a XVIII. század folyamán a 7. ábrán bemutatott *virágtartó*. A virágcserep kifejezetten a fazekasmessterség termékei közé tartozik, azonban a parádi huta mesterei üvegből készítették a hasonló célra alkalmas edényt. A halványzöld színű, kék szájeremű virágtartó díszítése megegyezik a pintetokba való palack és a füles korsó díszítésével.

A parádi huta XVIII. századbéli termékei között a háztartási edények szinte minden válfaja megtalálható. Megjegyezzük azonban, hogy az üvegedények ebben a korban még eléggé drága árucikknek számítottak. Paraszti háztartásokba csak elvétve került üvegedény. A Velencéből importált poharak, boros, likőrös készletek, vagy a hazai üveghuták szebb termékei a magyar udvarházak ebédlőinek féltett darabjai voltak. Sok esetben „kristály” jelzővel találjuk őket feljegyezve a különböző inventáriumokban. Így szerepel a gyöngyösi református egyház 1748-ból való leltárában egy „kristály pohár”. Itt nyilván a parádi huta egy régi, azóta elpusztult termékéről van szó.⁷⁵

A háztartási edények között a legrégebbi darab a 8. ábrán látható, egyes hutatechnikával készült *fűszertartó*. A zömök testű, belül négy rekesszel ellátott talpas edény véleményünk szerint II. Rákóczi Ferenc üveghutájából, tehát a XVIII. század elejéről származik.

Egyszerű, de nemes formájával kiemelkedik a huta régi termékei közül a 9. ábrán bemutatott *likőrös* vagy *rosolisos korsó*. A korszak nemesi, főúri kastélyaiban vendégségek alkalmával nem hiányozhatott az asszonyok asztaláról a különféle gyümölcslevekkel, keleti fűszerekkel ízesített likőr. A kb. $\frac{3}{4}$ liter űrtartalmú füles korsó szűk kiöntő csöve lehetővé tette, hogy az italt a kis poharakba könnyen kitöltsék.

Plasztikus, fonáldíszítményt láthatunk a 10. ábrán bemutatott *bokály* nyaki részén. Ez a díszítmény sok magyarországi huta termékein előfordul és mint a velencei reneszánsz üvegművéség emléke él tovább a hazai készítményeken. A parádi hutában ezt a díszítést csak a XVIII. század folyamán alkalmazták. Igazi hazáját e díszítési módnak a Zempléni-hegység üveghutáiban találjuk meg.

Az üvegtárgyak szépsége mindig nagymértékben növekedett, ha az edényt színes üvegből készítették, vagy színes üveggel díszítették. A parádi hutában éppen azért, mert a művészi szem-

pontokat állandóan szem előtt tartották, kezdettől fogva állítottak elő színes üvegedényt. A hagyományos egyszínű díszítés mellett a gyakorlott hutamester különféle variációkat alkalmazott az edények díszítésére. A piros, kék, zöld, fehér színek mellett és a színek kombinációjából sokszor egészen különleges és rendkívül szép darabok kerültek ki a mesterek keze alól. A 11. ábrán látható *pálinkás butykos* lapos testű lilás, fehéres árnyalatú, egymásba olvadó mintázat díszíti. A színezés és az ügyes hutatechnika művészi egybefonódását láthatjuk a 12. ábrán bemutatott *virágvázán*. A hullámos szájrremű, öblös testű edény oldalát bordázattal, illetve halványlila üvegfonállal díszítették.

A nagyobb tároló edények, elsősorban a *boros korsók* általában fehér, zöld, néha barna színben készültek a parádi hutában (13. ábra). Színtelen üvegből állították elő a hutában a *boros buté-liákat*. E termékek fő felvásárló területe a gyöngyösi borvidék volt.

Már a XVIII. század folyamán kialakult a parádi butéliáknak az a jellegzetes alakja, amely a későbbi évszázadban is megmaradt akár köszörült, akár festett díszítést találunk rajtuk. A karcsú testű edény a talprész fölött hirtelen kiszélesedik, majd fokozatosan összeszűkülve folytatódik a nyaki részben. A nyakon mindig megtalálható a biztonságosabb fogást elősegítő gyűrű (14. ábra).

Technikai és művészi szempontból egyaránt nagy jelentőségű volt a parádi huta történetében a köszörű műhely felállítása, amely mint már említettük, 1803-ban kezdte meg működését. A hutában csak alapformájában kiképzett üveg további megmunkálásának évezredek óta legelterjedtebb módja a metszés vagy köszörülés és a vésés. Eszköze a függőlegesen forgó köszörű kerék, amelynek anyaga a technológia fejlődésével, nagysága a művészi cél szerint változik. Köszörülés és vésés alapján azonos elven alapuló technikák, eltérés csak a munkaeszközökben van. A köszörüléshez a kerék régebben magas keménységű természetes kő volt, ma műköből állítják elő a korongokat. A véséshez, más szóval gravírozáshoz legnagyobbbészrt vörösréz tárcsákat használtak. A köszörű kövek általában 25...30 cm átmérőjűek voltak, a gravírozás tárcsái milliméteres átmérőtől 5...10 centiméterig terjedtek. A gravírozás miniatúra finomságú rajz kivitelét is lehetővé tette. Mindkét művelet különösen művészi

fokon a munkaanyag, munkaeszköz tökéletes ismeretét, biztos, gyakorlott kezet és szemet igényelt.⁷⁰

A parádi hutából kikerült, köszörüléssel díszített edények első darabjain még nem találunk különleges mintákat, sőt a technika sem mondható tökéletesnek. A 15. ábrán bemutatott *boros kancsó* például egyszerű stilizált szőlőlevél, kunkorodó száracsok, a nyaki részt hullámvonal díszíti.

Fáy András közleményéből tudjuk, hogy 1819-ben új hutásmester érkezett Morvából Parádra, ami azt eredményezte, hogy a műhely készítményei minőség és művészi szempontból egyre jobban tökéletesedtek. Ez a fejlődés tapasztalható azon a két *tokaji aszús poháron*, amelyen az ügyes hutatechnika párosul a köszörült díszítéssel: a széles, kerek talphoz hosszú, csavart szár kapcsolódik, majd folytatódik a fodros gallérban és ebből nő ki a felfelé kiszélesedő kehelyrész. Ha összehasonlítjuk az előbbi boros kancsó díszítését a boros pohár madaras, virágos, leveles mustrájával, azonnal szembe tűnik a nivóbeli különbség (16. ábra).

Nem ötletszerű, hogy a két leírt poharat *tokaji pohárnak* neveztük. Korabeli adatok utalnak arra, hogy a XIX. század elején az ilyen formájú poharaknak ez volt az általánosan ismert és elfogadott neve. 1840-ben összeírták az Orczy család gyöngyösi kastélyában található üveg tárgyakat. Ezek között 12 darab *Tokaj* jelzővel ellátott poharat találtunk. A leltár teljes szövege a következő:

- 6 db champagniert pohár
- 12 db Tokaj pohár
- 11 db aranyozott pohár
- 2 db salve pohár
- 9 db aranyozott carafina
- 2 db fedél nélkül való carafina
- 5 db gömbelő carafina
- 6 db aranyozatlan carafina
- 2 db olaj és ecetnek carafina
- 6 db aranyozott ürmös üveg korsótska
- 4 db lemonade carafina
- 2 db zöld iccés palack
- 6 db víznek való ordinarii carafina
- 1 db olajnak való ordinarii carafina

- 2 db ivó pohár
- 2 db üveg só tartó
- 12 db meleg ágyra való ablak

A kompolti kastélyban volt:

- 11 db ürmös korsó
- 3 db aranyos szélű metszett pohár
- 1 db sima lábas pohár
- 7 db Tokaj pohár

A parádi kastélyban volt:

- 22 db $\frac{1}{2}$ iccés butélia
- 5 db iccés butélia
- 24 db ivó pohár
- 16 db pezsgős pohár
- 34 db tokaji pohár
- 1 db üveg dohánytartó
- 4 db lámpaüveg

Az idézett leltárak azért is érdekesek számunkra, mert ezek alapján regisztrálhatjuk a huta korabeli termékeit, vagy legalábbis azok egy részét. A pezsgős és tokajis poharak mellett *carafinákat*, mai kifejezéssel élve kancsókat is említ az összeírás. Ezekből többfélét állított elő a parádi műhely. A *gömbelő*, illetve gömbölyded alakú, az *ordinarii* vagyis közönséges a limonádés, az olajos és ecetes, a víznek való carafinák között figyelemre méltók azok, amelyek aranyozott díszítésűek voltak. Ugyanígy díszítették a poharak egy részét is.⁷⁷

Az aranyozás, mint díszítő technika az üvegművességben, nagy múltra tekint vissza. A rómaiak „fondo d' oro”, arannyal bélelt üvegpoharai az iu. III. . . IV. századból valók. A XVIII. században terjedt el főleg Csehországban az aranydíszítés új technikája a duplafalú, aranyfólia betétes poharak készítésével. Mindkét technika előnye abban mutatkozott meg, hogy az aranyozás nem kopott le az üvegedény faláról. A parádi huta esetében csak egyszerűbb aranyozásról beszélhetünk, tehát arról, a nikor az edények köszörült vagy köszörületlen felületét vonták be vékony arany festéssel.

Az üvegedények köszörüléssel való díszítését aránylag későn kezdték meg a parádi hutában. Csehországban vagy Ausztriában a kristálytechnika már a XVII. században fejlődésnek indult,

azonban a magyarországi huták rövid idő alatt utolérték a külföldi üvegművességet és művészi szempontból legalább olyan szinten készítették a különböző köszörült edényeket, mint a csehországi vagy az ausztriai műhelyek. A XVII. századból fennmaradt és kétségkívül magyarországi hutából kikerült emléksanyag mind ezt bizonyítja. A XVIII. században a köszörülés technikája egyre jobban tökéletesedik. Különösen a Károlyiak szelestyei, száldobágyi hutájából kerültek ki köszörült vagy gyémántmetszésű üvegtárgyak. A pincetokokat, palackokat, poharakat igen változatos és gazdag, barokk virágornamentikával, címerekkel és monogramokkal, feliratokkal, figurális ábrázolásokkal, medailonokkal díszítették.⁷⁸

Parád ha kissé megkésve, de a XIX. század elején felzárkózott azok közé a magyarországi huták közé, ahol a hutatechnikával készült üvegtárgyak mellett egyre művészibb, tökéletesebb köszörült edények kerültek ki a mesterek keze alól. Ez a díszítéstechnika általában mindig tartózkodott a motívumok túlzott alkalmazásától. A cseh vagy osztrák üvegeken sokszor annyira elburjánzik a köszörült, vésett, maratott technikával készült díszítés, hogy a túlsúlyolt mintázat miatt szinte teljesen elvész az üveg anyagszerűsége. A parádi köszörült üvegedényeken mindig mértéktartóan alkalmazták a dekorációt és éppen ez az egyszerűségre való törekvés még szebbé, még vonzóbbá teszi a parádi üvegtárgyakat. Az ornamentika izléses alkalmazása látható a 17. ábrán bemutatott *boros üvegen*. A karcsú testű edény alja kanellurás díszítésű, elől egyszerű keresztbe tett olajág, fölötté a Marich család címere helyezkedik el, szájában tollat tartó madárral, az üveg nyaki és címer fölötti részét többszörös tojássor díszíti.⁷⁹

Valamivel gazdagabb, de még mindig nagyon izléses díszítést láthatunk a 18. ábrán bemutatott *pincetokba való palack* oldalán. A rokokó stílusú kartusban stilizált S. S. monogram helyezkedik el. A másik *pincetok* díszítése szintén művészi elképzeléssel készült, valószínűleg a gyöngyösi vagy az egri mészáros cég részére. Erre utal a palack előlapján levő, kartusban elhelyezett ökörfej, mellette két bárd és a mérleg figurája (19. ábra).

A XVIII. . . XIX. században szokás volt hogy egy-egy nemesi, főúri család címerükkel díszített ivókészletet, szervizt készített a hutában. A 20. ábrán a gyöngyösi származású Szentiványi és Bossányi család címerével díszített cukortartót láthatunk.⁸⁰

A hengeres, felfelé összeszűkülő testű edényke alsó része ugyanolyan kanellurás díszítményű, mint a Marich család borosüvege, elől helyezkedik el a címer, mellette botjára támaszkodó férfi alakot látunk, az edény szájeremén girlandos, rokokós dísz fut körbe. A cukortartóhoz valószínűleg fedél is tartozott, ez azonban elkallódott.

Különösen megmutatkozik a kristálystílus, illetve a köszörülés magas művészi foka a 21. ábrán bemutatott *boros készleten*. A butella XVIII. századi formát utánoz. Az edény hasábos testét fák között futó szarvasok díszítik. A nyak alatt szőlőleveles, fürtös koszorú fut körbe. Ugyanilyen figurális ábrázolás teszi széppé a butellához tartozó két karcsú testű poharat. Ezt a szarvasos ornamentikát megtaláltuk még egy lapos, zsebbe való ivópoháron és egy hengeres testű díszpoháron is. Az egyik az egri Dobó István Vármúzeumban, a másik magántulajdonban van.

Az egyes üvegtárgyak köszörüléssel való díszítését sok vonatkozásban meghatározza az a tény, hogy az 1840-es leltárban ott találjuk a Mintakönyvet. A könyv nyilván cseh vagy osztrák kiadású lehetett és ilyen mintakollekciót tartalmazott. Természetesen a köszörű műhelyben dolgozó mesternek alkalma és lehetősége volt arra, hogy saját tervezésű mintákkal díszítse az edényeket, vagy más rajzok, metszetek után mintázza a poharakat, palackokat. A mester tehát nem ragaszkodott munkája során szolgai módon a Mintakönyvben található rajzokhoz. Ezzel magyarázható, hogy a parádi hutából ízesen magyar, a környék nevezetességeit bemutató emléktárgyak kerültek ki. Az egyéni vállalkozás, ugyanakkor a nagy szakmai gyakorlat, kezűgyesség jelei mutatkoznak meg azon a zömök testű, vastag falú *talpas poháron*, amely a rajta levő felirat szerint 1847-ben készült és az egri székesegyház képe látható rajta aprólékos kidolgozásban (22. ábra). Egy másik, talpánál magasmetszéssel készült zömök testű *díszpoháron* szintén az egri székesegyház képe tűnik fel. A kép alatt latin nyelvű felirat olvasható (23. ábra).

Biedermeier stílus jegyeit viseli magán az a négyszögletes talpú, hengeres cuppájú, vastag falú *talpas pohár*, amelynek oldalát köszörült gyümölcskosár, levelek és virágok díszítik (24. ábra). Nemes egyszerűségük miatt rendkívül szépek a 25. és a 26. ábrán látható *talpas poharak*. Az egyikben fű között lépdelő kakas figurája látszik, a másik oldalán a híres debreceni népdal

egyik sora olvasható: „A' kakasom nem hagyom”. A második poháron szőlőfürtös, négyszögletű keretben, asztal mellett ülő, mulató férfiakat látunk.

A gótikus kelyhek formáját követi a 27. ábrán bemutatott magasmetszéssel készült *talpas pohár*. Hatszögletű talpa ugyancsak hatszögletű szárban folytatódik. A száron megtaláljuk a gótikus kelyhekre jellemző gombokat, szaknyelven szólva „nodus”-t és az ebből kinövő „rotulus”-t, illetve bütyökszerű díszítményt. A poháron M. F. monogram és 1868-as évszám olvasható.

Külön csoportot alkotnak a parádi huta művészien köszörült poharai között az ún. *fürdő poharak*. Parád gyógyvizei és gyógyforrásai iránt a XIX. század közepén indult meg a nagyobb érdeklődés. Ezzel kapcsolatban idézünk egy 1885-ben kiadott ismertetésből az ide vonatkozó részletet: „A hagyomány azt beszéli, hogy a nép által cseviczének nevezett parádi égvényeskénes savanyúvíz üdítő italul legelőször a forrás környékén legelésző állatoknak szolgált, s hogy ezek, mellőzvéen az édesvízű forrásokat, távolabb helyekről is a savanyúvízhez siettek szomjukat oltani és pásztoraik valának a forrás felfedezői. A parádi Clarisse vasas savanyúvízforrás a múlt század végén, a forrás közelében felállított üveghuta munkásai által fedeztetett fel, s azoknak szolgált kedvencz italául. A parádi vas-timsós ásványvizek pedig, legelőször a timsógyártással foglalkozó munkások által, hasonlóképpen a múlt században, használtattak fel gyógyeszköz gyanánt. 1778. évben már mint gyógyfürdők szerepelnek, kifejtett gyógyeredményük a hír szárnyára kelt, s csakhamar már idegen látogatók is felkeresték a parádi völgyet, s igyekeztek annak forrásait egészségük helyreállítására felhasználni.”⁸¹

A timsós fürdő sokáig igen primitív körülmények között működött. Fáy András szerint még 1819-ben is „a fürdő szobák keskeny rekeszek — voltak — többnyire nedves téglapadozattal és egy-egy homályos ablakocskával.” A fürdéshez szükséges vizet vályúkon eresztették be a fürdőszobákba, miután a vizet üstökben megmelegítették. Kényelmetlen volt az is, hogy a víz hőmérsékletét a fürdőző nem szabályozhatta, „hosszas kiáltozásra hoz a' fürdős leány kupában meleg vagy hideg vizet”.⁸²

Fáy András azt is megjegyzi, hogy „savanyú vizet jól bedugott két itzés üvegekben a fürdőnél 6 xron kaphatni”.⁸³

A fürdő tulajdonképpeni fellendülése 1840 után következett be,

amikor Károlyi György átvette a debrői uradalmat. Megnövekedett az idegenforgalom és a csevice kereskedelmi forgalma egyre jobban kiterjedt, ami a huta termelését jelentős mértékben előmozdította. 1885-ben a kénes savanyúvizet 1 literes, 7,5 decis és $\frac{1}{2}$ literes, a Clarisse vasas savanyúvizet $\frac{1}{2}$ literes, az Ilona vas-timsós vizet pedig 1 literes palackokban árusították. Szállították azonban a parádi vizet 100—200—300 literes hordótételben is az ország különböző részeire. Csevice lerakatok voltak 1885-ben: Aradon, Budapesten, Cegléden, Debrecenben, Egerben, Gyöngyösön, Karcagon, Kassán, Kecskeméten, Kiskunfélegyházán, Nagyváradon, Szegeden és Szolnokon.⁸⁴

A parádi huta 1895-ben évi egy millió csevics palackot állított elő a gyógyvizek szállításához.⁸⁵

A gyógyfürdő jobb módú látogatói számára a huta művészien köszörült emlékpoharakat állított elő. A század közepén egyre nagyobb mértékben divatosá vált a „souvenir”-nek, az emléktárgyak gyűjtése, vásárlása. A huta jó üzleti érzékkel kihasználta ezt a lehetőséget és ízléses, változatos formájú emlékpoharakat bocsátott a kereskedelem rendelkezésére. A poharak kehely vagy ívelten hengeres testére ráköszörülték a csevice fürdő, a timsós fürdő képét. A rendszerint rubin borítású kristályüveg poharak belső, átlátszó színén jól érvényesült a leveles, virágos, tájképes díszítmény. A poháron a tájkép ellentétes oldalán mindig megtalálható a „Parádi emlék” felirat (28., 29. és 30. ábra). Ezek a feliratok, mint hitelesítő jegyek, sok vonatkozásban elősegítették azon igyekezetünket, hogy a parádi huta korabeli készítményeit azonosítani tudjuk, illetve az egyes tárgyakról határozottan megállapíthassuk, hogy azok valóban Parádon készültek.

A hutában, körülbelül a köszörüléssel egyidőben, kezdtek meg a festett díszű üvegtárgyak előállítását. Az üvegfestészet mint díszítő technika a XV. században Velencéből indult el és napjainkig egyik legelterjedtebb módja az üvegtárgyak díszítésének. A XVIII. század végéig kizárólag az át nem látszó zománccfestést alkalmazták az egyes üvegtárgyakon. Ausztriában, Sigmund Mohn műhelyében készültek az első, könnyen égethető és áttetsző, színes zománccfestésű üvegek. Ezt a technikát folytatta a bécsi Kothgasser, akinek festett poharai a biedermeier üvegművesség becses alkotásai.

Parád az üvegfestészet terén is szép eredményeket ért el. A fennmaradt emlékek mind ezt bizonyítják. A 31. ábrán látható hengeres testű *pohár* oldalát színes virágos ágak és egy madár figurája díszíti. Növeli a pohár szépségét, hogy réteges üvegből készült és köszörülték is. A szintelen üveget tejüveg réteg borítja, amelyen a festés és köszörülés egyaránt jól érvényesül.

A 32. ábrán bemutatott *tál* egyik legjellegzetesebb darabja a parádi festett üvegedényeknek. A rubinozott üvegből készült, művészi módon festett tál kapocsíves emelt peremén aranyozás, a belső részét pedig aranydíszes, világos okkersárga, dús neobarokk zománccfestés borítja. Öblében hasonló technikával festett virágcsokor helyezkedik el. Ugyanilyen színnel, de egyszerűbb mintázattal készült a 33. ábrán látható *talpas tál*.

Az üvegfestészet technikája rendkívül sok lehetőséget nyújtott az ezzel foglalkozó mesternek. A növényi ornamentika elemei, a madaras, tájképes ábrázolások mellett néha arcképeket is találunk az egyes üvegtárgyakon. Így például a 34. ábrán bemutatott *talpas poháron* a parádóhutai manufaktúra alapítójának, II. Rákóczi Ferencnek arcképét láthatjuk. Maga a pohár tejüvegből készült. Szájperemén vékony arany csík fut körbe, a fedelelem képe kék színű, meander díszes keretbe van elhelyezve. A cuppa alsó részét és a talp egy részét fekete csík közé foglalt széles, piros sáv díszíti.

Gyakran alkalmazták a múlt század folyamán a parádi hutában — de más üvegműhelyekben is — a köszörülés és festés kombinációját az üvegtárgyak díszítésére. Rendszerint réteges üvegből készült az edény teste, amit aztán különböző színű és rajzú mintázattal láttak el. A két díszítő technika művészi egybeolvadását szemlélhetjük a 35. ábrán látható *talpas poháron*. A rubin borítású üveg köszörült, illetve szintelen részeit halványpiros, indás virágmustra, a rubinírozott felületeken aranyozott díszek vannak. Hasonló technikával, de más formában és színben készült a 36. ábrán bemutatott *virágváza*. A hatszögletű köszörült talp arany színű, a köszörült éleken pontsor helyezkedik el, a cuppa alsó része kékre festett, a köszörült mezőket színes virágok, girlandok, a szájperemet aranyozás díszíti.

A közhasználati edények, csevicés palackok, a fürdőpoharak, a dísztermények csoportjába sorolható köszörült és festett, vagy fúvott üvegtárgyak mellett jelentős mennyiségű *gyógyszertári*

üveg készült a parádi hutában. Erre utalnak a már eddig idézett jelentések adatai. A XVIII. században előállított patikaedényeknél még nem beszélhetünk művészi szempontokról, mert ezeket az üvegcséket kizárólag gyakorlati célra használták. Amikor azonban a hutában megindult a köszörülés és festés, lehetőség nyílt arra, hogy a közönséges, illetve a gyógyszerek kiszolgálására használt üvegek mellett, művészi kivitelű, a gyógyszerek tárolására alkalmas edényeket is előállítsanak. De művészi kivitelű edényeket igényeltek a nagyobb városi patikák is, ahol a kor stílusának megfelelő berendezés megkövetelte, hogy a polcokon szépen formált, köszörült és festett díszű edények sorakozzanak. Az egeri „Irgalmasok” gyógyszertára állandó vásárlója volt a parádi hutának. Elkerültek azonban az üzem patikaedényei az ország más területén működő gyógyszertárakba is. Az egeri „Irgalmasok” gyógyszertára számára a XIX. század végén Eger város festett címerével díszített edényeket készített a parádi huta (37. ábra). Gyógyszertári edényekből a későbbi évtizedekben is állandóan nagy mennyiséget termelt az üzem. Az 1930-as években a hazai fogyasztás 90%-át Parádon állították elő, ennek következtében megszüntették a patikaedények külföldi behozatalát.

A Vasárnapi Újság idézett közleménye utal a parádi huta azon nevezetességére, „hogy egyedüli hazánkban, amely a vegytan és természettanhoz szükséges üvegcsöveket, retortákat és más edényeket készít”. Az újságíró nyilván nem tudhatta, hogy hasonló eszközöket a regéci huta is állított elő a sárospataki Kollégium fizikai és vegytani szertára részére.⁸⁶ Mindenesetre tény, hogy a parádi huta a mindennapi élet szükségletét kielégítő tárgyak mellett a tudományos kísérletezés, a természettani oktatás segédeszközeinek termelésével a közművelődést is elősegítette.

A XIX. század végén új művészi irányok érvényesültek a magyar üvegművességben. Egyrészt felelevenedtek a régi művészi stílusok, a hutatechnika előtérbe került a kristálytechnika rovására, másrészt a szecesszió eddig ismeretlen utakat nyitott meg a művészetekben, az üvegművességben is. A parádi huta fejlődésében ezek a változások jól regisztrálhatók. A század végén készült edényeken a díszítmény leegyszerűsödik, a köszörülés háttérbe szorul, hogy helyet adjon a hutatechnikának. A színezés-

ben, a festésben, a formákban enyhe szecessziós íz érződik. Ez a változás tapasztalható azon a *boros készleten*, ahol a kancsó egyedüli díszét a halványpiros szín, a nyakat is átfogó csavart fül és az edény testének plasztikus bemélyedései adják. A poháron a köszörülés szintén rendkívül egyszerű (38. ábra). A XVIII. századi díszítő elem jelentkezik a 39. ábrán bemutatott *kancsón*. Hasonló egyszerűsödési folyamat tapasztalható a festett edényeken. A poharokról, szervizekről eltűnnek az aprólékos rajzú díszítmények és csak halvány utánzatban maradnak meg a biedermeier vagy fürdőpoharak csillogó színei és mintái. Jól illusztrálja ezt a változást a 40. ábrán látható „Parádi emlék” feliratú *likőrös készlet*, amelynek rubin színű egyszerű festése már csak jóindulattal nevezhető művészinek. Az ilyen és ehhez hasonló szervizek, poharak, emléktárgyak a kispolgárság számára készültek a parádi hutában és ennek a társadalmi rétegnek a művészi igényét ez a stílus tökéletesen kielégítette.

Magától értetődik, hogy a parádi huta vásárlóközönsége nemcsak a kispolgári rétegből, a fürdőt látogató vagyonos középosztályból tevődött össze, hanem jelentős mennyiségű üvegárut vásárolt a környék, de az ország parasztsága is. Igaz ugyan, hogy a parasztság csak a XIX. század elején kapcsolódott be a fogyasztásba, mert a korábbi századokban az üvegáru még túlságosan drága volt ahhoz, hogy a jobbágy megvásárolhatta volna. A huták gyarapodása, a termelés növekedése következtében csak a XIX. század folyamán kezd általánossá válni az üvegtárgyak használata a parasztságnál. A cserépkorsók, butykosok, kulacsok, tányérok és tálak mellett lassanként feltűnnek a díszített vagy díszítetlen üvegből készült edények a paraszti háztartásban. A parádi huta, amellett hogy ezerszámra gyártotta a csevicés palackokat, a gyógyszerári edényeket, művészi kivitelben állította elő a kristálytechnikával, festéssel díszített üvegtárgyait, a parasztság igényeit szintén szem előtt tartva nagy tömegben készítette azokat a többnyire díszítés nélküli, közönséges és csiszolatlan fúvott öblösüvegeket, amelyekre a falvak népének a mindennapi életben szüksége volt. A huta termelésének ez a kettős profilja élesen elkülöníthető egymástól. A polgárság számára készített tárgyaknál a díszítés, a parasztság számára előállított edényeknél úgyszólván csak a funkció dominál. A parasztedények díszítése legfeljebb a művészinek aligha mondható fes-

tésben, préselésben mutatkozik meg. Nyilvánvaló, ez az igénytelenség nem a vásárlóközönség, hanem a huta rovására írandó, hiszen Heves megye népe, a palócság színpompás viselete, gazdag néprajza egy magasabb művészi igényről tanúskodik. A tárgyak funkció tekintetében azonban minden igényt kielégítettek, a parasztság tehát előszeretettel vásárolta a parádi üvegtárgyakat: az ivó-, a tároló- és a vegyes használati edényeket. Az ivóedények csoportjába a boros-, pálinkás butéliák, kancsók, butykosok, decis üvegek és porciósok, pálinkás- és borospoharak, vizes csuprok, kulacsok tartoznak. Ezek az edényfélések, fűvott technikával, néha egyszerű színezéssel készültek. Az 1880–90-es években kezdte meg a huta az olcsó és a parasztság számára tetszetős préselt üvegtárgyak előállítását. Ezeken, ellentétben a fűvott technikával készült poharak sima testével, a díszítmények rendkívül sokféle variációját láthatjuk. Az üvegpoharakon megjelenik Kossuth Lajos arcképe többféle változatban: kalapban, kalap nélkül, névvel vagy név nélkül, születési és halála évének feltüntetésével. A millennium hamis hangulatát idézik a feliratos poharak. A koronás, angyalos magyar címerrel, virágokkal, mértani elemekkel mintázott poharakon olvashatjuk: „Áldás hazánkra”, „Isten áldd meg a magyart”. A kor politikai életének nagyságai, pl. gróf Andrássy Gyula, a király személye körüli miniszternek, de magának Ferenc József császárnak az arcképe is megtalálható ezeken a poharakon. A füles poharakat, csuprokat gyakran virág, szőlőfürtös, leveles mintákkal, olykor figurális ábrázolással díszítették. Nagyobb méretű tárolóedényeket is állított elő a huta a parasztság számára. Ilyenek voltak a korszók, ballonok, tejes fazekak, befőttes üvegek. Túlnyomórészt színtelen, ritkábban halványzöld üvegből készültek ezek az edények, a korszók között azonban találtunk barna vagy kék színű darabokat is. A vegyes használati edényekből és tárgyakból igen változatos anyag található az egri Dobó István Vármúzeumban. Ez a gazdag gyűjtemény kézzelfogható módon dokumentálja, hogy milyen széles skálán mozgott a parádi huta termelése a múlt században. Az edények és tárgyak között ott vannak a tányérok, só-tartók, virágtartók, mángorlók, mécsesek, gyertyatartók, lámpák, lámpaüvegek, lopók, köpülőre való fedők, légyfogók, gyertyaöntők. A felsorolt tárgyak nevei utalnak arra, hogy mire használták ezeket a termékeket. Talán a mángorlók és a gyertya-

öntők szorulnak arra, hogy megmagyarázzuk funkciójukat. Az üveg mángorló a Parád környéki falvakban az asszonyoknak a közönséges használati tárgyai közé tartozott. A rendszerint zöld színű, tömör, gombához hasonló mángorlók domború, tányér-szerűen képzett alsó részéhez tagolt szár csatlakozik. Az eszköz nevéből következtethetünk, hogy mire használták ezt a ma már csak múzeum számára érdekes tárgyat. A kendervászonból készült férfi- és női fehérneműk ráncolt részeit, egyáltalán minden olyan ruhadarabot, amit fa mángorlóval nem lehetett „hidegen vasalni”, az aránylag súlyos üveg mángorlóval, ütögető mozdulattal simították ki. A gyertyaöntők közönséges 30–40 cm hosszú üvegcsövek voltak, amelyeknek egyik vége összeszűkült. A csőbe kanócot húztak, majd miután a szűkebb nyílást agyaggal betapasztották, a formát megtöltötték olvasztott viasszal és amikor ez kihűlt, a kész gyertyát kanócánál fogva kihúzták a formából. Néhány díszedény is található a parasztság számára készült tárgyak között. Ilyenek voltak a kis méretű, rücskös díszű kancsók. Különlegesség számba mentek azok a tej- és színes üveg-masszából fúvott, belül üreges, csíkozással díszített hímestojások, amelyeket a huta munkásai ajándékozás céljára készítettek.⁸⁷

Nincs rá lehetőség, hogy a parasztság számára készült edényeket és tárgyakat mind bemutassuk. Csak két képpel illusztráljuk azt, hogy a parádi huta a parasztedényekben is tudott művészi produkálni. A 41. ábrán látható, hutatechnikával készült *gyertyatartó* formája és színezése izlésről és nagy szakmai gyakorlatról tanúskodik. A festett díszű *borosüveg* formája egyszerűbb kivitelben ugyan, de követi a 21. ábrán látható, kristálytechnikával készült borosüveg alakját. Az előbbin levő piros virágok, zöld levelek olajfestéses mintázatai rokonságot mutatnak a korabeli keménycserépgyárakból kikerült virágos tányérok ornamentikájával (42. ábra).

A századforduló idején, valamint a két világháború közötti időben igyekezett a parádi üveggyár továbbra is fenntartani a művészi színvonalat, ez azonban csak részben sikerült. A köszöriült kristály készítményei: vázák, tálak, hamutartók, készletek a kommersz áru határát súrolják. Figyelemre méltók azonban a gyár festett, csipkedíszítéssel ellátott termékei, amelyek az 1930-as évekből valók és elsősorban a fürdővendégek számára készültek. A rendszerint kék alapfestésű tálakon, vázákon, bon-

boniereken, hamutartókon aprólékos és művészi mintákkal tűnnek elő a fehér csipkedíszek (43. ábra). Megemlítjük még azokat az „ibolyás”, „margarétás” mintákkal díszített szervizeket is, amelyek „Parád” jelzéssel kerültek forgalomba (44. ábra). Az 1940-es években az ólomkristály-termelés újra fellendült a parádi gyárban és néhány valóban szépen köszörült tárgy került ki az üzemből (45. ábra).

A felszabadulás utáni években a parádi gyár történetében hatalmas lendületű fejlődés indult meg. Technológiai és művészi vonalon egyaránt új korszak kezdődött a nagy múltú üzem életében. Erről a fejlődésről, az új korszak művészi eredményeiről, illetve a gyár új termékeiről a következő fejezetekben beszélünk.

III. A PARÁDI ÜVEGGYÁR JELENE

1. AZ ÜZEM TÖRTÉNETE A FELSZABADULÁS UTÁN

A II. világháború pusztításai nem érintették közvetlen a parádi üvegyárat, mert minden jelentősebb kár nélkül vésztele át a háború viharait, azonban az üzem történetében az 1945. . . 1954 közötti évek válságosak voltak.

A felszabadulás után átmenetileg, de csak rövid időre szünetelt a munka a gyárban. Ennek oka elsősorban a nyersanyaghiány volt. A munkásság összefogásának tulajdonítható, hogy a tüzelőanyagban mutatkozó hiányosságokat ki tudták küszöbölni azzal, hogy a gyár dolgozói maguk termelték ki a fűtéshez szükséges fát a környező erdőkből. Egyre több gondot okozott azonban a gyártáshoz szükséges ásványi anyagok beszerzése. A gyár kénytelen volt csökkenteni a munkáslétszámot. Többen részesaratói munkát vállaltak az Alföldön, hogy mindennapi kenyerük meglegyen.

Nem sokat változtatott a gyár történetében — legalábbis a kezdeti időben — az 1948-ban bekövetkezett államosítás sem. A felszabadulás után államunk sok esetben műszakilag igen elmaradott üvegyárat vett kezelésbe. Legtöbb üzem valamelyik szénbánya-társaság leányvállalataként működött a II. világháború előtt. Ezek a vállalatok pedig rendszerint azért létesítettek öblös- vagy táblaüveg gyárat, hogy az egyébként eladhatatlan szénféléseüket ilyen formában értékesítsék.

Bár a parádi üvegyár technikai felszerelése az 1940-es években nem maradt alul az országos szinten, mégis az államosítás évében előre vetette árnyékát az üzem teljes beszüntetésének veszélye. A gyár hátrányos telepítési adottságai miatt, mivel távol esik a vasúttól, költséges a nyersanyag és a készáru szállítása, az évenként szükséges 12. . . 15 ezer m³ fa biztosítása komoly

nehézségeket okozott és a gyár deficitessé vált. Ezt megszüntetni csak a gyár teljes átépítésével lehetett volna, vagyis széntüzelésre áttérni. Az akkori piaci helyzet ezt nem indokolta. Bár a leállítással kapcsolatban sokoldalú intézkedés történt — szövőgyár telepítése és a munkások más gyárakban való elhelyezése — ennek ellenére a munkások elkeseredése nagy volt, hiszen a dolgozók 90%-a a gyártelepen vagy Parádon született és lakott, mesterségük apáról fiúra szállt. Számukra az sem volt megoldás, hogy Ajka, Tokod, Salgótarján, Sajószentpéter gyáraiban folytathatták munkájukat.

A piaci helyzet változása, az export növekedése és a belső kereslet jelentkezése a parádi üvegyár újbóli üzembe helyezését indokolta. Már 1951-ben elhatározás született a gyár újra beindítására, és a gyár teljes újjáépítése 1964-ben befejeződött. A munkások részéről az az igény, hogy a gyár újra üzemeljen, mindig fennállt, ezen idő alatt a leállítást és az újraindítást is végső fokon az objektív körülmények tették indokolttá.

1954-ben előbb az első kétfazekas, majd a második kétfazekas, ún. rekuperátoros olvasztókemencével szerelték fel a gyárat. A termelt árut ekkor még csak öt csiszoló és három festő dolgozta fel. Általában háztartási üvegek készültek az üzemben, kevés mennyiségű matt köszörült üveggel. 1955-ben helyezték üzembe a harmadik kétfazekas kemencét és megindult a világítási üvegáru gyártása is.

Lényeges kapacitásnövekedés 1957-ben következett be, amikor a másfél tonnás, folyamatos tüzelésű kádkemencét üzembe helyezték. A megnövekedett olvasztási kapacitás egyrészt komoly létszámemelkedést eredményezett — a felszabadulás előttinek háromszorosa lett —, másrészt szükségszerűen követelte az anyag és készáru raktárak, korszerű és modern köszörű műhely, valamint irodaépület létesítését. Ugyanakkor szükségessé vált a festőde üzemrészlegének rekonstrukciója, illetve bővítése és modernizálása.

1954 óta, amint ez a leiratokból látható, a parádi üvegyárra műszaki és művészi vonalon egyaránt állandó fejlődés a jellemző.

1961-ben a sikeres ólomkristály kísérletek eredményeképpen megindult a kehelyszériák és díszműáruk sorozatgyártása és ezzel egyidőben azok nyugati exportja. A gyár rohamos fejlődését az bizonyítja legjobban, hogy 1954-től az újjáépített üzem ter-

melési értéke 1964-ben ötszörösére emelkedett és exportja nem kevesebb, mint az összes termelésének 40%-a volt.

De még itt sem állt meg a fejlődés. 1965-ben fogadták el a parádi üvegyár több évre szóló fejlesztési tervét. Ennek értelmében sor került a hutacsarnok bővítésére oldal irányban, új keverőüzem létesítésére, új feldolgozó üzem, festőde, faipari műhely, gépműhely, készáru raktár, trafóház, portásépület, kézi-raktár építésére. Az 1965. . . 1967 között végbement rekonstrukció lehetővé tette, hogy a gyár ólomkristálytermelése évi 134 tonnára emelkedett, ami több mint hat millió forint jövedelmet jelentett a gyárnak. (A termelt árut a Ferunion Vállalat a tőkés országokba exportálta.)

A nagy méretű fejlődés eredményezte azt is, hogy 87 dolgozóval többet foglalkoztatott az üzem.⁸⁸

A gyár fejlesztési programjának végrehajtása során teljesen újjáépült. Az utolsó épületet, amely a régi gyárból még megmaradt, 1969-ben bontották le.

Az üzem a nyersanyag 80%-át import útján szerzi be. A kvarchomokot, az ammóniaszódát, a hidráthamuzsirt a Német Demokratikus Köztársaságból és Csehszlovákiából, valamint Romániából, az ólominiumot Bulgáriából, az üveg színezéséhez szükséges oxidokat Angliából hozatja az üzem. Hamuzsirszódát és dolomitlisztet belföldi vállalatok szállítják.

Jelenleg a parádsasvári gyárban öt üvegolvasztó egység működik. Ebből kettő folytonos üzemű ólomkristály kádkemence, egy ugyancsak folytonos tüzelésű káli kristály kádkemence, amelyben az ólomkristálynál olcsóbb, de magas fénytörésű üvegtárgyak készítéséhez szükséges anyagot olvasztják. Két kemencét, két fazékkal a színes üveg olvasztására használják. Az összes kemencék olajtüzeléssel működnek, hasonlóképpen a hűtőkemencék is. Az egészségügyi előírásoknak megfelelően az ólomkristály kemencénél, valamint a nyersanyagok adagolásánál teljesen zárt rendszert hoztak létre, amely kiküszöböli az egészségre ártalmas gázok és anyagok belélegzését. Hasonló módon gondoskodtak a festőüzem és a köszörű műhely egészségügyéről. Elszívóberendezések működnek a festőüzemben, mert a festékek ólmot tartalmaznak. A köszörű műhelyben megszüntették a kvarchomokkal való csiszolást és a szilikózist előidéző kvarchomok helyett elektrokorund csiszolószemcsét használnak a mű-

helyben. A hutacsarnok szellőztetése a legmesszebbmenő módon biztosított.

A fejlesztési programnak a termelés növelése mellett alapvető célkitűzése volt, hogy a gyár dolgozóinak jó munkakörülményt teremtsenek és megjelenésében is méltóképpen reprezentálja a magyar üvegipart.

A gyár munkáslétszáma 480 fő. Ebből 206-an a hutacsarnokban dolgoznak mint üvegfúvó mesterek és mint kisegítő munkások. A köszörű műhelyben 160 munkás dolgozik, ebből 36 tanuló. A festőüzemben 40 munkás dolgozik. A vezetőség és irodaszemélyzet, egyéb alkalmazottak száma 74 fő.

Az üzem igazgatója Varga Sándor, aki a salgótarjáni üvegyárból került a gyár élére. Az üzemi párttitkár Szilágyi Lajos. Főtechnológus Varga József.

A gyár vezetősége nagy gondot fordít a munkásutánpótlás, az ipari tanulók képzésére. A hangsúly a finomcsiszoló képzésen van, mert a gyár az ólomkristály profilt igyekszik növelni. Az ipari tanulók gyakorlati képzése a gyárban, az elméleti oktatás Gyöngyösön történik.

A gyár évi termelése a tervek szerint a következőképpen alakul: 1969-ben előállít az üzem 36 és fél millió forint értékű ólomkristály árut, nyers, illetve csiszolatlan ólomkristályból 3 millió Ft ; minőségi színes díszműből szintén 3 millió Ft ; világító testekből, likőrös, boros, vizes szervizekből, festett üvegből 13 millió Ft értékű árut. A készítmények több mint 52%-át a Ferunion Vállalaton keresztül Kanadába, Franciaországba, az Amerikai Egyesült Államokba, Angliába és Svájcba exportálják. Tekintettel arra, hogy Parádsasvárnak közvetlen vasútja nincs, a kész árut a recski, illetve a káli állomásra tehergépkocsikkal, konténerekben szállítják. Nagyobb tételekben, főleg világítótesteket, ugyancsak gépkocsikkal Budapestre is fuvaroznak.

Beszélnünk kell még a munkásság anyagi helyzetéről, illetve kereseti lehetőségeiről. Ha valaki ellátogat a festői környezetben levő parádsasvári gyártelepre, azonnal szembetűnik a kulturált környezet, a tiszta és tágas lakóépületek, ami mind azt bizonyítja, hogy a gyár munkásságának jövedelme olyan nívón mozog, hogy ez lehetővé teszi egy magasabb életszínvonal elérését.

Szocializmust építő hazánkban a fejlődés nem áll meg. Ez az öröndetes tény vonatkozik a parádsasvári üvegyárra is. A már

eddig ismertetett fejlődési folyamat átvisz bennünket a jövőbe. Mit várhatunk ettől? Ha csak annyit mondunk a parádsasvári üvegyárról, hogy 1970-ig 21 millió forintot irányoztak elő az üzem korszerűsítésére, csak reménységgel tekinthetünk a II. Rákóczi Ferenc fejedelem által több mint 260 éve alapított akkori kicsiny üveghuta nagyszerű jövője elé.

2. A MAI PARÁDI ÜVEGMŰVÉSZET

A parádsasvári üvegyár több mint 260 éves múltjára az állandó fejlődés volt a jellemző. Ez a megállapítás az összes magyarországi üvegyárakra érvényes a felszabadulás, illetve az államosítás óta. A magyar üvegyipar termelése 1949-től kezdődően több mint öt és félszeresére, a foglalkoztatottak száma több mint kétszeresére emelkedett. A termelés és termelékenység gyorsütemű növekedése mellett folyamatosan gondoskodott államunk a munkakörülmények megjavításáról, a dolgozók élet-színvonalának emeléséről. Az államosítás óta eltelt húsz esztendő alatt sikerült a gyárak nagy részében korszerű feltételeket teremteni. Ez nemcsak a gyártástechnológia korszerűsítésében mutatkozott meg, hanem a munkafolyamatok gépesítésében is.

Az ily módon korszerűsített, megváltozott technológiai feltételek a magyar üvegművesség eddig soha nem tapasztalt fejlődését eredményezték. A különböző dísz- és használati üvegek anyaguk finomságánál, művészi kivitelüknél fogva egyaránt az új magyar üvegművesség korszerű termékei, az egyre inkább modernizáló lakáskultúra állandó tartozékai lettek. Az üveg kitűnően alkalmas a modern és hagyományos lakás belső díszítésére, továbbá a mindennapi élet célszerű használati tárgya. Ennek tulajdonítható, hogy a korszerűség, az esztétikai követelmények és a használati funkciók figyelembevételével, az iparművészek tervezésénél elkészített magyar üvegtermékek iránt egyre növekszik az érdeklődés bel- és külföldön egyaránt. A tervezésnél egyre inkább igyekeznek azoknak a technológiai követelményeknek is megfelelő művészi üveg előállítására, amelyet az egyedi üvegművészettel foglalkozó iparművészek kikísérleteztek. Ezzel, s a más említett típusokkal együtt rendkívül megnőtt a magyar üveg formai gazdagsága, változatossága.

Nagy általánosságban ezeket mondhatjuk el a ma is működő

hazai üvegyárainkról: Ajkáról, Karcagról, Orosházáról, Sajószentpéterről, Salgótarjánról, Tokodról és Parádsasvárról.

A gyár tervezői a múlt hagyományait is figyelembe véve tervezik a szép és kvalitásos üveganyagból előállításra kerülő üvegtárgyakat. A tiszta és könnyű drágaköszínek mind azt bizonyították, hogy a parádi gyár tervezői művészi érzékkel folytatják a hajdani huta kristálytechnikával díszített darabjait (46...54. ábra). Reprezentatív színes kristályvázái, szintelen kristályüvegekészletei mind a modern üvegművészet legszebb darabjai.⁸⁹ A parádi gyár termékeire több ízben is elnyerte „Az Üvegyipar Legszebb Terméke” címet az Iparművészeti Tanács és a Belkereskedelmi Minisztérium által kiírt pályázaton.

A gyárban fiatal és tehetséges iparművészek, tervezők dolgoztak és dolgoznak ma is.⁹⁰

Az 1964-es kiállításon a parádi üvegyár nemcsak a köszörült termékeit mutatta be, hanem a színes hutakész dísztárgyait: tálakat, virágkosarakat, hamutartókat. A színes hutakristály tárgyak mindig kedvelt darabjai lesznek a modern lakáskultúrának. Az üvegfestés terén is sikerült kísérletekkel találkozott a közönség a kiállításon. Ez annál is inkább figyelemre méltó, mert a festéssel díszített üvegekészletek terén merül fel a legtöbb veszély az üvegművességben. Az üvegfestés ma sokkal nagyobb probléma, mint a metszés vagy köszörülés. A parádi gyár az üvegfestés területén elsősorban a világító testek, virágvázák díszítésében ért el eredményeket.

A gyár mai termékeit, az ólomkristály szervizeit, hutakész színes és préselt kristálydíszműúrait elsősorban külföld vásárolja. A világítási áru, a festett szervizek a belkereskedelem útján jutnak el a vásárlóközönséghez. A külföldre szállított kristályszervizekből a következő széria készül, természetesen különböző nagyságban, de azonos díszítéssel: likőr kehely, tokaji kehely, malaga kehely, pezsgős csésze, likőr pohár, boros pohár, vizes pohár, sörös pohár, boros palack, vizes korsó, likőr palack, vizes kehely.

Nem beszéltünk még a parádi gyár profiljába tartozó és szintén hagyományos termékekről, a kézzel festett színes üvegről. Már az 1964-es kiállításon hangzottak el kifogások a festett termékekkel kapcsolatban és ez az elmarasztaló kritika ma is érvényes. Az eddigi formájában a kézzel festett színes üvegyáru eszté-

tikai szempontból nem állja meg a helyét. Elképzelhető azonban, hogy egyszer el fog jönni ennek a feldolgozási ágnek az újjászülése.

A régebbi termékek között, akár a köszörült, festett darabokról beszélünk, több olyan akad, amelynek formában, díszítésben ma is lehetne folytatása. A parádi huta bemutatott régi termékeit utánozva az egyszerű, ívelt vagy henger poharak színes borítással, rubin pácolással, korszerű metszéssel, esetleg festett díszítéssel minden bizonnyal megörvendeztetnék a színes poharak, készletek gyűjtőit és kiszorítanák emléktárgyiacunkról, legalább részben, az ott sajnálatosan elburjándzott bazárárut.⁹¹

Reméljük, hogy a parádi üveghuta történetének feldolgozásával, régi termékeinek bemutatásával hozzájárulunk ahhoz, hogy az egyre jobban modernizálódó parádsasvári üvegyár a modern ember igényeinek megfelelő termékeivel továbbra is reprezentatív képviselője lesz a művészi magyar üvegiparnak.

ÖSSZEFOGLALÁS

A Mátra hegység aljában elterülő Parád község elsősorban gyógyvizéről és gyógyforrásáról ismeretes hazánkban és külföldön. Azonban Parád a magyar ipar történetében is jelentős helyet foglal el, mert itt működik országunk egyetlen olyan üvegyára, amely több mint 260 éves múltra tekint vissza. Könyvünk a parádi üveghuta, illetve üvegyár történetét ismerteti, készítményeit mutatja be alapításától kezdve egészen napjainkig.

A bevezetőben ismertetjük a debrői uradalom történetét, amelyhez Parád helység is tartozott. Az uradalom hosszú ideig a Rákóczi család tulajdonában volt, majd 1711 után az Althan, Aspremont, Grassalkovich, Orczy, Károlyi családok voltak az uradalom birtokosai, illetve bérlői.

Levéltári adatok azt bizonyítják, hogy a Parád szomszédságában levő Bodony nevű falucskában már a XVI. század elején üveghuta működött. Tekintettel azonban arra, hogy ennek a hutának a későbbi sorsáról nincsenek adataink, könyvünk első fejezetében Parád környékének XVIII. . . XIX. századi ipartörténetét ismertetjük. Kitűnik ebből a fejezetből, hogy a debrői uradalomban, a Mátra vidékén az említett korszakban milyen sok ipari létesítmény volt. Üveghuták működtek Szuhán és Hasznos falvak erdőségeiben. Ezek a kis manufaktúrák úgy vándoroltak a Mátra vidékén, ahogy a fa fogyott a műhelyek körül. Jelentős volt az üveg- és textilgyártáshoz szükséges hamuzsírtermelés is Parád környékén. Az üveghuták, hamuzsírforró műhelyek mellett fontos ipari vállalkozásnak tekinthető a parádi timsóbányák, illetve timsógyár felállításá. Megtalálhatók azonban a Mátra hegységben az ércbányászat XVIII. . . XIX. századi nyomai is. 1764-ben indult meg a kutatás a Mátra ezüst-, réz- és vasérceinek kiaknázására. Ezek a magánvállalkozások azonban nem sok eredménnyel jártak. Egyedül a Károlyi család által megnyitott recski rézbánya bizonyult rentábilis üzemnek. Ebben a bányában ma is folyik a termelés.

Könyvünk második fejezetében a parádhutai manufaktúra történetét tárgyaljuk. Megállapítjuk minden kétséget kizáróan, hogy a mai parádsasvári üvegyár elődjét, a parádóhutai műhelyt II. Rákóczi Ferenc fejedelem 1708-ban alapította. Az új üzem létrehozása is része volt a fejedelem nagyvonalú iparpolitikájának. Sajnos azonban ez a műhely csak néhány évig termelt, mert előttünk ismeretlen okból 1711-ben be-

szüntette működését. 1727-ben indult meg újra a munka a parádóhutai műhelyben.

A II. Rákóczi Ferenc által alapított parádóhutai műhelyt negyven éves működés után 1767-ben áttelepítették a mai Parádsasvárra, ahol a modern üvegyár napjainkban is termel. Ez tehát azt jelenti, hogy a parádi huta szintén a vándorműhelyek közé tartozik, bár ez a vándorlás szűkkörű volt, hiszen az elmúlt 260 év alatt csak két helyet érintett: Parádóhutát és a mai Parádsasvárt. 1767 óta az üzem egy helyben maradt. Ennek az új üzemnek a történetét ismerjük meg a könyv harmadik részében. A huta áttelepítésének évét levéltári kutatás alapján határoztuk meg és ez eloszlatta azt a téves nézetet, amely szerint a parádsasvári üvegyárat 1814-ben alapították. Éppen e téves adatok miatt ünnepelte meg a parádi gyár fennállásának 150 éves évfordulóját 1964-ben. Az évforduló alkalmával reprezentatív kiállítást is rendeztek Budapesten az Iparművészeti Múzeum dísztermében. Valóságban a II. Rákóczi Ferenc által alapított parádóhutai műhely utóda a parádsasvári üvegyár közel ötven évvel korábban kezdte meg működését a jelenlegi helyén.

Az új huta termelése az áttelepítés után fokozatosan fellendült. 1785-ben már az ország nagyobb városaiban közismertek voltak a parádi huta készítményei. Jelentős évszám a huta történetében az 1803-as esztendő: ekkor szerelték fel a gyárat köszörű műhellyel. Ennek felállítása lehetővé tette, hogy az eddig fúvott technikával díszített üvegek mellett a kristálytechnika módszereit is felhasználhatták a termékek díszítésére. Parád, ha egy kissé megkésve is, de felzárkózott a XIX. század elején azok közé a magyarországi huták közé, amelyekben a hutatechnikával készült üvegtárgyak mellett egyre művészibb, tökéletesebb köszörült edények kerültek ki a mesterek keze alól. 1819-ben újjáépítették és bővítették a hutát, termelékenységére ennek következtében megnövekedett. A parádi huta készítményei ekkor már külföldre is eljutottak, elsősorban a balkáni országokba.

Még nagyobb lendületű fejlődés indult meg a hutában 1840 után, amikor a gróf Károlyi család bérletébe, majd birtokába került a debrői uradalom és vele együtt a parádi üvegyár. Erről a korszakról beszélünk könyvünk negyedik fejezetében. Ebben az időben gyógyvize és gyógyforrása miatt közkedvelt helyé vált Parád. A huta több ezres tételekben állította elő a gyógyvizek szállításához szükséges palackokat, valamint a fürdő vendégei számára a köszörült, művészi kivitelű emlékpoharakat 1840-ből származik az első részletes leltár is, amely a parádi üvegyár épületeit pontosan leírja, szerszámaikat felsorolja.

1846-ban már kiállításon is részt vesz az üzem Budapesten és termékeivel ezüst érmet nyert. A gyár technológiailag is állandóan fejlődött. Parád hazánkban az első üvegyár, ahol a tüzeléshez, illetve a kemencék fűtéséhez először használtak szenet, és az olvasztáshoz a korábbi hamusír helyett szódát.

A Károlyi család különösen sokat tett azért, hogy a parádi üvegyár állandóan fejlődjön, készítményei művészi színvonalon álljanak. A gyárat többször átépítették, bővítették és modernizálták.

Ízt a fejlődési folyamatot egy időre leállította ugyan az első világháború, de ennek elmúltával a gyár újra az élvonalba került. 1926-ban külön lerakatot létesített a gyár Budapesten, ahol az üzem termékei állandóan megtekinthetők és vásárolhatók voltak.

A második világháború nehéz évei után úgy látszott, hogy a gyár végleg megszűnteti működését. Az üzem állami tulajdonba került és az akkori iparpolitika úgy látta, hogy nem érdemes fenntartani a parádi gyárat, egyrészt mert távol esik a közúti forgalomtól, pl. nincs vasútja, másrészt a nyersanyaghiány is ezt indokolta. A gyár több éves szünet után 1954-ben újra megkezdte működését, de teljes újjáépítésének befejezésére csak 1964-ben került sor és ettől kezdve soha nem tapasztalt fejlődésnek indult.

A parádi huta régi termékeit mutatjuk be a könyv további részében. Először az üzem XVIII. századbeli készítményeit ismertetjük, vagyis azt a korszakot, amikor a műhelyben csak a hutatechnika eszközeivel díszítették az edényeket. A parádi hutában mindig szem előtt tartották a művészi követelményt. Még a legegyszerűbb tárgyakkal is megtalálták a módját annak, hogy az edényeket díszítsék. Színezéssel, plasztikus dísszel látták el a különféle edényeket (5...13. ábra).

A köszörű műhely felállítása új utakat nyitott meg a parádi üvegművészetben. A kezdeti idők kezdetleges köszörült díszítményei egyre szebbé, tökéletesebbé váltak a készítményeken. A köszörülés mellett helyet kapott az üvegfestés is. 1840-ben — valószínűleg osztrák vagy cseh kiadású — Mintakönyv után készültek a poharak, palackok köszörült díszítményei. Persze a Mintakönyv mellett lehetősége nyílt a mestereknek arra is, hogy egyéni elképzelésük szerint díszítsék a tárgyakat. Így születtek meg a sajátosan magyar ornamentikával, művészi elképzeléssel díszített üvegtárgyak (15...27. ábra).

Külön csoportot képeztek a gyár készítményei között a fürdőpoharak, amelyeket művészi kivitelben állítottak elő a hutában a parádi gyógyfürdő vendégei számára (28...30. ábra). Festett készítményeket mutatunk be a 31...34. ábrákon. A köszörülés és festés művészi kombinációját láthatjuk a 35...36. ábrákon.

A közhasználati edények, gyógyvizes palackok, fürdő- és emlékpoharak mellett a parádi gyár a gyógyszerártári üvegtermelésben is az első helyen állt. A XVIII. századtól kezdve állandóan készítettek a hutában patikaedényeket, előbb egyszerű, majd művészi kivitelben (37. ábra). 1930-ban a hazai gyógyszerártári üvegszükséglet 90%-át a parádi gyár termelte.

Szívesen vásárolta a parádi üvegyár termékeit a parasztság is. Rendkívül gazdag változatosságban állították elő a gyárban a parasztság számára nélkülözhetetlen boros-, pálinkás palackokat, poharakat, kancsókat, kulacsokat, befőttes üvegeket. Hasonlóképpen nagy számban készültek a mécsesek, lámpák, gyertyatartók, lopók. Több tárgyat, főleg a poharakat, préselt díszítéssel látták el.

Az 1930-as években közkedveltek voltak a csipkedíszes edények (43. ábra), az ibolyával, margarétával díszített szervizek. Az ólomkristály

termelés újra előtérbe került és valóban szépen köszörült tárgyak kerültek ki az üzemből (45. ábra).

A parádi üvegyár a második világháború, illetve a felszabadulás utáni történetét könyvünk hatodik fejezetében ismertetjük. A gyár rekonstrukciója 1954-ben indult meg és ettől kezdve szinte minden évben modernizálták az üzemet. 1961-ben a sikeres ólomkristály kísérletek eredményeképpen megindult a kehelyszériák és díszműáruk sorozatgyártása és ezzel egyidőben azok nyugati exportja. A gyár rohamos fejlődését az bizonyítja legjobban, hogy 1954-től az újjáépített szocialista üzem termelési értéke 1964-ben ötszörösére emelkedett és exportja az összes termelés 40%-a volt. A munkáslétszám jelenleg 480 fő. 1708-ban kb. öt munkással kezdte meg működését a parádi huta.

Szocializmust építő hazánkban a fejlődés nem áll meg. Ez az örvendetes tény vonatkozik a parádsasvári üvegyárra is. A már ismertetett fejlődési folyamat átvisz bennünket a jövőbe. Mit várhatunk ettől? Ha csak annyit mondunk a parádsasvári üvegyárról, hogy 1970-ig 21 millió forintot irányoztak elő az üzem korszerűsítésére, akkor csak reménységgel tekinthetünk a több mint 260 évvel ezelőtt alapított akkori kicsiny műhely nagyszerű jövője elé.

Könyvünk utolsó részében a mai parádi üvegművészetéről beszélünk. A parádi gyárat szinte kötelezte a múlt hagyománya arra, hogy a kristálytechnika eszközével élve, a kristályüveg-gyártásban haladjon tovább. Az üzem ólomkristály termékeit elsősorban a külföld vásárolja: Kanada, Franciaország, amerikai Egyesült Államok, Anglia és Svájc. Századunk üvegművészetének legfontosabb iránya a formatisztaságra való törekvés, a díszítés alárendelése a formának, s általában a díszítőmotívumok csökkenése. Felélednek újból a régi műfajok, csökken a metszett, köszörült üvegek mennyisége, helyüket a hutakész, sima, fúvott, üvegek váltják fel. Mindezek a modern törekvések jól érzékelhetők a 46...54. ábrákon bemutatott mai parádi üvegtárgyakon. A köszörült kehelyszériák, a hutakész dísz tárgyak a korszerű üvegművesség szép példái.

ZUSAMMENFASSUNG

Die am Fusse des Matragebirges gelegene Ortschaft Paráđ ist im Inn- und Ausland in erster Linie von seinem heilkräftigen Wasser und seiner Heilquelle bekannt. Paráđ nimmt jedoch auch in der Geschichte der ungarischen Industrie einen bedeutenden Platz ein, arbeitet doch dort die einzige Glasfabrik des Landes, die auf eine mehr als 260-jährige Vergangenheit zurückblicken kann. Dies Buch bespricht die Geschichte der Glashütte, beziehungsweise der Glasfabrik von Paráđ und stellt ihre Erzeugnisse vor, von der Gründungszeit bis zum heutigen Tag.

Eingangswird die Geschichte der Domäne Debrő besprochen, zu der auch die Ortschaft Paráđ gehörte. Diese Domäne war lange Zeit hindurch im Besitz der Familie Rákóczi, geriet jedoch nach 1711 in den Besitz, bzw. die Pacht der Familien Althan, Aspermont, Grassalkovich, Orczy und Károlyi.

Es liegen archivarische Beweise vor, dass in dem Dörfchen Bodony, in der nächsten Nachbarschaft von Paráđ schon Anfang des XVI. Jahrhunderts eine Glashütte bestand. Da jedoch über das spätere Schicksal dieser Glashütte keine Angaben zur Verfügung stehen, verarbeiteten wir im ersten Kapitel des Buches nur die industrielle Entwicklung der Umgebung Paráđ's im XVIII—XIX. Jahrhundert. Aus diesem Kapitel ist ersichtlich, wie viele Fabrikanlagen es auf der Domäne Debrő, im Gebiete der Matra zur erwähnten Zeit gab. Glashütten arbeiteten in den Wäldern um die Dörfer Szuhán und Hasznos. Diese kleinen Manufakturen „wanderten“ im Gebiet der Matra von Ort zu Ort, wenn der Waldbestand um die Werkstatt herum aufgebraucht war. In der Umgebung von Paráđ war auch die Erzeugung der zur Glasherstellung und in der Textilindustrie benötigten Pottasche von Bedeutung. Ausser den Glashütten und den Pottasche erzeugenden Werkstätten sind als wichtiges Unternehmen noch die parader Alaunschurfe, beziehungsweise die Gründung des Alaunsalzwerkes zu nennen. Auffindbar sind auch Spuren der Erzgewinnung in der Matragegend im XVIII—XIX. Jahrhundert. Im Jahre 1764 begann die Suche nach abbaubarem Silber-, Kupfer- und Eisenerz. Diese Privatunternehmen hatten jedoch in der Matra wenig Erfolg. Als rentabel erwies

sich einzig das von der Familie Károlyi in Recsk eröffnete Kupferbergwerk, das heute noch in Betrieb ist.

Im zweiten Kapitel dieses Buches wird die Geschichte der paradóhutaer Manufaktur behandelt. Es steht zweifellos fest, dass der Vorgänger der heute in Parádsasvár bestehenden Glasfabrik die vom Fürsten Franz Rákóczi dem Zweiten im Jahre 1708 gegründete paradóhutaer Glashütte war. Die Eröffnung dieser Werkstatt geschah auch im Rahmen der grosszügigen Industrialisierungspolitik des Fürsten. Leider bestand diese Werkstatt nur wenige Jahre, aus uns unbekanntem Gründen wurde die Arbeit in ihr im Jahre 1711 eingestellt und erst 1727 von neuem aufgenommen.

Die von Franz Rákóczi II. gegründete Werkstatt wurde nach vierzig Jahren, im Jahre 1767 nach dem heutigen Parádsasvár übersiedelt, wo eine moderne Glasfabrik auch heute in Betrieb ist. Dies bedeutet, dass die paráder Glashütte auch eine „wandernde“ Werkstatt war, wenn auch der Bereich ihrer Wanderung eng begrenzt blieb: im Verlauf der verstrichenen 260 Jahre befand sie sich nur an zwei Orten: in Parádsasvár und dem heutigen Parádsasvár. Seit 1767 steht der Betrieb an der gleichen Stelle. Die Geschichte dieser neuen Fabrik erfahren wir aus dem dritten Kapitel dieses Buches. Das Jahr der Übersiedlung der Glashütte konnte durch Nachforschungen in Archiven eindeutig ermittelt werden und damit gelang es, die falsche Annahme zu widerlegen, wonach die Glasfabrik von Parádsasvár erst im Jahre 1814 gegründet wurde. Diese falsche Annahme hatte zur Folge, dass die Glasfabrik 1964 ihr 150 jähriges Bestehen feierte. Aus Anlass dieses Jubiläums organisierte man in Budapest, in der Prunkhalle des Museums für angewandte Kunst eine repräsentative Ausstellung. In Wirklichkeit begann der Nachfolger der paradóhutaer Werkstatt, die Glasfabrik von Parádsasvár ihre Tätigkeit am heutigen Standort beinahe 50 Jahre früher.

Die Produktion der neuen Glashütte stieg nach der Übersiedlung ständig an. 1785 waren ihre Erzeugnisse in allen grösseren Städten des Landes schon wohlbekannt. Ein wichtiges Datum in der Geschichte der Glashütte ist das Jahr 1803: in diesem Jahre wurde der Hütte eine Glasschleiferei angeschlossen. Die Errichtung dieser Werkstatt ermöglichte es, neben den mit Blastechnik verzierten Gläsern auch mit kristalltechnischen Methoden geschmückte Erzeugnisse herzustellen. Wenn gleich etwas verspätet, schloss sich Parádsasvár Anfang des XIX. Jahrhunderts doch der Reihe jener ungarischen Glashütten an, deren geschickte Meister ausser mit Hüttentechnik hergestellten Gegenständen auch sich künstlerisch ständig vervollkommnendes, geschliffenes Glasgeschirr herzustellen imstande waren. 1819 wurde die Glashütte renoviert und erweitert, infolgedessen, erhöhte sich ihre Produktion und die Erzeugnisse der Glashütte gelangten auch schon ins Ausland, in erster Reihe in die Balkanländer. Nach 1840, als die Familie Károlyi erst die Pacht der Domäne Debrő übernahm, später aber auch in den Besitz der Domäne und somit auch der paráder Glasfabrik kam, bekam die Entwicklung der Glashütte noch mehr Schwung.

Diese Periode besprechen wir im vierten Kapitel des Buches. Zu jener Zeit wurde Paráđ dank seines Heilwassers und seiner Heilquelle zu einem beliebten Kurort. Die Glashütte lieferte in Serien zu mehreren tausend Stück die zum Transport des Heilwassers benötigten Flaschen, sowie geschliffene, künstlerisch gestaltete Andenkgläser für die Kurgäste. Aus dem Jahre 1840 stammt auch das erste ausführliche Inventar, das eine genaue Beschreibung aller Gebäude der Glasfabrik, sowie eine Aufzählung der Werkzeuge enthält.

Im Jahre 1846 nimmt die Fabrik schon an einer Ausstellung in Budapest teil und erringt mit ihren Erzeugnissen eine Silbermedaille. Auch technologisch entwickelt sich die Fabrik ständig. Paráđ ist die erste Glasfabrik in unserem Lande, die zur Beheizung der Glasöfen mit Kohle übergeht und zum Schmelzen statt Pottasche Soda anwendet.

Die Familie Károlyi tat besonders viel für die ständige Weiterentwicklung der paráder Glasfabrik und das hohe künstlerische Niveau ihrer Erzeugnisse. Die Fabrik wurde mehrere Male umgebaut, erweitert und modernisiert.

Diese Entwicklung wurde zwar durch den ersten Weltkrieg unterbrochen, nach dem Kriege jedoch holte die Fabrik wieder auf und kam alsbald von neuem an die Spitze. Im Jahre 1926 wurde in Budapest eine Ablage eingerichtet, wo Erzeugnisse der Fabrik ständig betrachtet und gekauft werden konnten.

Nach den schweren Jahren des zweiten Weltkrieges schien es, dass die Fabrik ihre Tätigkeit endgültig beenden muss. Die Fabrik kam in Staatsbesitz, die damalige Wirtschaftsleitung hielt jedoch eine Weiterführung der paráder Glasfabrik für überflüssig, teils, weil sie weitab der Verkehrswege liegt, so zum Beispiel von der Eisenbahn Paráđ hat keine Eisenbahnstation, andernteils jedoch motivierte diesen Beschluss auch der Rohstoffmangel. Nach mehrjährigem Stillstand erfolgte die erneute Betriebsaufnahme erst 1954, die Vollrenovierung wurde jedoch nur 1964 beendet, von dieser Zeit an begann ein nie geahnter Aufschwung.

Im fünften Teil des Buches stellen wir die alten Erzeugnisse der paráder Glashütte vor, zuerst diejenigen aus dem XVIII. Jahrhundert, das heisst aus der Zeit, als die Werkstatt ihre Glasgeschirre ausschliesslich mit hüttentechnischen Methoden verzierte. In der Glashütte von Paráđ legte man immer viel Wert auf künstlerische Gestaltung.

Man fand immer Möglichkeiten, selbst die einfachsten Gegenstände zu verzieren. Die verschiedenen Glasgefässe wurden gefärbt oder mit plastischen Motiven geschmückt (*Abb. 5...13*).

Mit der Einrichtung der Glasschleiferei wurden der künstlerischen Glasgestaltung in Paráđ neue Wege erschlossen. Auf den Erzeugnissen der Fabrik verdrängten schönere, immer vollkommeneren Verzierungen die primitiven Schleifornamente der ersten Zeit. Neben dem Schleifen bekam auch die Glasmalerei ihren Platz. 1840 formte man die geschliffenen Zierornamente der Gläser und Flaschen nach einem Mus-

terbuch, das wahrscheinlich österreichischer oder tschechischer Herkunft war. Die Meister hatten natürlich auch Möglichkeit, Gegenstände von den Vorlagen abweichend, ihren eigenen Vorstellungen gemäss zu verzieren. So entstanden die mit typisch ungarischen Ornamenten geschmückten, ungarische künstlerische Vorstellungen verkörperlichen Glasgegenstände (*Abb. 15...27*)

Einen eigenen Platz nehmen in der Reihe der Fabrikserzeugnisse die Andenkgläser ein, welche die Glashütte für die Gäste des Heilbades Parad in kunstvoller Ausführung herstellte (*Abb. 28...30*). Bemalte Gegenstände zeigen die *Abbildungen 31...34*. Künstlerische Kombinationen von Schliff und Malerei sind auf den *Abbildungen 35...36* zu sehen.

Neben Gebrauchsgeschirr, Flaschen für das Heilwasser, Kur- und Andenkgläsern stand die paráder Glasfabrik auch in der Herstellung von Glasware für Apotheken an erster Stelle. Seit dem XVIII. Jahrhundert erzeugte die Glashütte ständig verschiedene Glasgegenstände für den Apothekerbedarf, anfangs einfache, später in kunstvoller Ausführung (*Abb. 37.*) 1930 deckte die paráder Fabrik 90% des Glasbedarfes der ungarischen Apotheken.

Auch die Bauernschaft kaufte mit Vorliebe Erzeugnisse der paráder Glasfabrik. Die Fabrik stellte eine äusserst vielfältige Auswahl von in der Bauernwirtschaft unentbehrlichen Wein- und Schnapsflaschen, Gläsern, Krügen, Bouteillen und Einmachgläsern her. Des weiteren wurde eine Vielzahl von Leuchten, Lampen, Kerzenhaltern, Weinhebern erzeugt. Mehrere Gegenstände, insbesondere Gläser, schmückte man mit eingepressten Ornamenten.

In den dreissiger Jahren war Glasgeschirr mit Spitzendekor sehr beliebt (*Abb. 43.*), sowie mit Veilchen oder Margareten verzierte Service. Die Herstellung von Bleikristall wurde wieder zeitgemäss und die Fabrik lieferte ausgesprochen schön geschliffene Gegenstände (*Abb. 45.*).

Die Geschichte der Glasfabrik Parád nach dem zweiten Weltkrieg, beziehungsweise nach der Befreiung des Landes enthält das sechste Kapitel des Buches. Die Rekonstruktion der Fabrik begann im Jahre 1954. Seither wurde der Betrieb sozusagen jährlich modernisiert. 1961 konnte im Resultat erfolgreicher Experimente mit Bleikristall die Serienerzeugung von Kelchen und Prunkstücken und damit auch deren Export nach den Westländern beginnen. Der beste Beweis für die stürmische Entwicklung der Fabrik ist, dass der Wert der Produktion des erneuerten sozialistischen Betriebes von 1954 bis 1964 auf das fünffache stieg und 40% seiner Erzeugnisse exportiert wurden. Zurzeit zählt die Belegschaft 480 Arbeiter. Im Jahre 1708 begann die Glashütte ihre Tätigkeit mit 5 Arbeitern.

In unserem den Sozialismus aufbauendem Lande stockt die Entwicklung nicht. Diese erfreuliche Feststellung ist gültig auch für die Glasfabrik von Parád. Der beschriebene Entwicklungsweg geleitet uns in die Zukunft. Was können wir von ihr erwarten? Wenn wir nur erwähnen, dass bis 1970 21 Millionen Forint für die Rekonstruktion

des Betriebes vorgesehen wurden, können wir voll guter Hoffnungen in die glänzende Zukunft der vor 260 Jahren gegründeten, damals unbedeutenden kleinen Werkstatt blicken.

Der letzte Teil des Buches bespricht die heutige Glaskunst von Pará. Die Tradition verpflichtet die paráder Fabrik geradezu, alle Möglichkeiten der Kristalltechnik ausnützend, auf dem Gebiet der Kristallglaserzeugung weiter voranzuschreiten. Die Bleikristallerzeugnisse der Fabrik werden hauptsächlich im Ausland gekauft: in Kanada, Frankreich, den Vereinigten Staaten von Amerika, England, sowie in der Schweiz. Die Hauptrichtung der Glaskunst unseres Jahrhunderts ist das Streben nach Formklarheit, die der Formgestaltung unterordnete Verzierung und überhaupt eine Verminderung der schmückenden Motive. Die alten Kunstformen leben wieder auf, die Menge der gravierten, geschliffenen Gläser verringert sich und ihre Stelle nehmen wieder hüttenfertige, glatte Gegenstände ein. All diese modernen Bestrebungen veranschaulichen die auf *Abb. 46 . . . 54* gezeigten heutigen Erzeugnisse der Glasfabrik von Pará. Die in Serien geschliffenen Kelche, die hüttenfertigen Glaswaren sind schöne Beispiele der zeitgemässen Glaskunst.

ОБОБЩЕНИЕ

Местечко Парад, расположенное у подножия гор Матра, знаменито в стране и за-границей главным образом своей целебной водой и лечебным источником. Однако Парад занимает значительное место и в истории промышленности Венгрии, так как здесь действует единственный стекольный завод страны с более чем 260-летним прошлым. Наша книга описывает историю стекольного завода и показывает изделия завода со времен основания его вплоть до наших дней.

В вводной части описывается история поместья Дебрё, частью которого являлось и посёлок Парад. Это поместье долгое время находилось во владении рода Ракоци, но после 1711 года владение или аренда перешло в руки родов Алтан, Аспермонт, Грассалкович, Орци, Кароли.

Архивными данными доказано, что в селе Бодонь, в соседстве Парада уже в начале XVI-го века действовал стекольный завод. Однако ввиду того, что о дальнейшей судьбе этого завода данных нет, в первой главе книги рассматривается история промышленности окрестностей поселка Парад лишь с XVIII—XIX-го века. Из этой главы книги явствует, сколько промышленных заведений существовало в поместье Дебрё, в горах Матры в упомянутом периоде. Стекольные заводы работали в лесах вокруг деревень Сухан и Гаснош. Эти небольшие мануфактуры кочевали в районе Матры по мере того, как истреблялся лес вокруг мастерских. Значительным было в окрестности Парада и производство поташа, необходимым для стекольного и текстильного производства. Помимо стекольных заводов и мастерских, производящих поташ, достойным упоминанием промышленным начинанием были квасцовые копи и создание завода по производству квасцов. Можно наткнуться и на следы добычи руды в горах Матры в XVIII. . . XIX веках. Разведка серебряной, медной и железной руды началась в 1764 году. Эти частные начинания однако не сопровождались успехом. Рентабельным оказался лишь медный рудник в деревне Речк. В этом руднике добыча меди продолжается и в наши дни.

Во второй главе книги рассматривается история мануфактуры Парадохута. Исключая всякие сомнения образом доказано, что предшественником стекольного завода, действующем сегодня в Парадшашвар, является стекольная мастерская, созданная в селе Парадохута в 1708-ом году князем Ференц Ракоци II. Основание нового завода являлось частью широко задуманной промышленной политики князя. К сожалению, производство в этой мастерской велось лишь несколько годов, по неизвестным нам причинам работа в ней прекратилась в 1711 году. Производственная деятельность в мастерской возобновилась лишь в 1727-ом году.

Мастерская, основанная Ференц Ракоци II в деревне Парадохута, после сорокалетнего существования в 1767-ом году была переселена в сегодняшний Парадшашвар, где современный стекольный завод действует и по сей день. Это значит, что стекольный завод Парада можно тоже считать „кочевным“ заводом, хотя кочевание его было весьма ограниченным, за истекшие 260 лет он действовал всего в двух местах: в Парадохута и в сегодняшнем Парадшашваре. С 1767-го года завод стоит на одном и том же месте. Историю этого нового завода мы узнаем из третьей главы книги. Год переселения завода нами точно установлен в результате архивных розысков и этим опровергнуто то ошибочное мнение, будто стекольный завод в Параде основали в 1814-ом году. Из-за этих не соответствующих действительности данных в 1964-ом году ошибочно отпраздновали 150-летие завода. По поводу этого юбилея организовали и репрезентативную выставку изделий завода в парадном зале Музея Прикладного Искусства в Будапеште. В действительности наследник мастерской, основанной еще Ференцом Ракоци II в Парадохута, парадшашварский стекольный завод начал свою деятельность на сегодняшнем своем месте примерно 50 лет раньше.

После своего переселения выпуск продукции завода постоянно увеличивался. В 1785-ом году изделия парадского завода знали уже во всех значительных городах страны. Достопримечательной датой в истории завода является 1803-ий год: в этом году оборудовали при заводе гранивно-шлифовальный цех. Созданием этого цеха завод получил возможность использовать для украшения своих изделий, которые до сих пор изготовлялись исключительно стекольной техникой, и методы хрустальной техники. Хотя с небольшим опозданием, но все же Парад в начале XIX-го века примкнул к рядам тех венгерских стекольных заводов, в которых помимо стеклодувных предметов из-под рук мастеров выходили гранёные стеклянные изделия со все усложняющимся художественным оформлением. В 1819-ом году была проведена реконструкция и расширение завода, и в результате этого его производительность увеличилась. Изде-

лия завода в это время попали уже и за-границу, главным образом в балканские страны.

Еще бóльший размах получило развитие завода после 1840-го года, когда арендатором, а позже и помещиком усадьбы Дебрё стал графским род Кароли, а вместе с этим в его руки перешло и парадский стекольный завод. Об этом периоде идет в четвертой главе книги. В это время целебная вода и лечебный источник сделали поселок Парад излюбленным местом многих. Стекольный завод в многотысячных сериях производил бутылки, необходимые для транспорта целебной воды, а также искусственно граненные стаканы-сувениры для гостей лечебницы. Первый подробный инвентарь, точно описывающий все здания завода и перечисляющий имеющиеся в нем инструменты, носит также дату 1840-го года.

В 1846-ом году стекольный завод уже принимал участие на организованной в Будапеште выставке и завоевал там серебряную медаль. Завод постоянно развивался и в отношении своей технологии. Парадский стекольный завод первым в нашей стране перешел к использованию угля для отопления и подогрева стеклодувных печей, и первым употреблял для плавки стеклянной массы соду вместо поташа.

Семейство Кароли сделала особенно много для того, чтобы стекольный завод в Параде постоянно развивался, чтобы изделия его стояли на высококом художественном уровне. Завод несколько раз перестраивался и модернизировался.

Этот процесс развития был на некоторое время прерван первой мировой войной, но после войны завод опять занял ведущее место. В 1926-ом году завод создал особый склад в Будапеште, где выпущенные им изделия можно было постоянно осматривать и покупать.

После тяжелых годов второй мировой войны казалось, что деятельность завода прекратилась навсегда. Завод перешел во владение государства и тогдашним руководителям промышленности его содержание казалось нецелесообразным, во-первых, потому что этот завод расположен вдалеке от главных путей сообщения, так например в Парад не ведет железная дорога, а во-вторых мотивировалось такое решение и отсутствием сырья. После многолетнего перерыва завод в 1954-ом году все же возобновил свою деятельность, хотя полная реконструкция его окончилась лишь в 1964-ом году. Начиная с этого времени наступил период неслыханно быстрого его развития.

В пятой части книги показываются старинные изделия завода. Сперва описываются предметы, изготовленные в XVIII. веке, то есть в тот период, когда завод украшал свою посуду исключительно стеклодувной техникой. На стекольном заводе Парада художественному оформлению изделий всегда придавали очень большое значение. Всегда нашли пути и воз-

возможности для украшения даже самой простой посуды. Сосуды украсили расцветкой и пластическим орнаментом. (Иллюстрации 5...13.)

После оборудования гранильно-шлифовальной мастерской перед стекольным искусством парадских мастеров открылись новые пути и возможности. Прimitивные шлифовальные узоры первых времен уступили свое место на изделиях великодушным, все усложняющимся граненым орнаментам. Наряду с шлифованием и гранением применялась и разрисовка посуды. В 1840-ом году граненые узоры на стаканах и графинах изготовлялись по книге образцов, изданной вероятно в Австрии или Чехословакии. Конечно, мастера имели возможность украшать предметы и по своему собственному усмотрению, отклоняясь от книги образцов. Так создавалась стеклянная посуда с характерным, искусно оформленным венгерским орнаментом (илл. 15...27).

Особое место среди изделий завода занимали стаканы-сувениры, сделанные с большим искусством для гостей парадской водолечебницы (илл. 28...30). Образцы посуды, расписанной красками, показаны на иллюстрациях 31...34. Художественная комбинация граненых и рисованных украшений видна на изделиях, изображенных на иллюстрациях 35...36. Помимо производства посуды для повседневного обихода, бутылок для целебной воды и стаканов-сувениров, парадский завод стоял на первом месте и по производству аптекарской стеклянной посуды. Начиная с XVIII-го века, на заводе постоянно изготовлялись сосуды для аптек, сначала простые, а позже художественно оформленные (илл. 37). В 1930-ом году 40% всей стеклянной посуды для аптек страны производилась в Параде.

Крестьянство тоже охотно покупало изделия парадского стекольного завода. Завод выпускал весьма широкий ассортимент необходимых в крестьянском быту бутылок для вина и водки, стаканов, рюмок, кувшинов, фляжек, горшков для варенья. В большом количестве производились также лампы, лампы, подвешивки, ливера, многих предметов, особенно стаканов, украшали тисненным узором.

В середине 1930-их годов излюбленной была посуда с кружевным узором (илл. 43), а также сервизы, украшенные фиалками, маргаритками. Производство хрусталя тоже получила новый размах и завод опять стал выпускать очень красивые граненые изделия (илл. 45).

Об истории парадского стекольного завода после второй мировой войны, вернее после освобождения страны говорится в шестой главе книги. Реконструкция завода началась в 1954-ом году и с этого времени завод почти ежегодно модернизировался. В 1961-ом году после успешных опытов по производству хрусталя приступили к серийному выпуску бока-

лов и безделушек и одновременно начался их экспорт в западные страны. Бурное развитие завода нагляднее всего доказывается тем фактом, что с 1954 по 1964 год выпуск продукции реконструированного социалистического предприятия упятился, а 40% всей продукции его шла на экспорт. Сейчас на заводе 480 рабочих. В 1708-ом году парадская стеклодувная мастерская начала свою деятельность с пятью рабочими.

В нашей, строящей социализм стране развитие не прекращается. Радостна эта истина верна и по отношению к стекольному заводу в Параде. Описанный на предыдущих страницах процесс развития переносит нас в будущее. Что можно ждать от него? Если сказать о стекольном заводе лишь столько, что до 1970-ого года намечено потратить на модернизацию производства 21 миллион форинтов, то будущее основанной свыше 260 лет тому назад маленькой мастерской рисуется в самых радужных цветах.

В последней части книги говорится о стекольном искусстве Парада в наши дни. Традиции прошлого как бы обязывают завод воспользоваться методами хрустальной техники и ступить дальше по пути производства хрустальных изделий. Предметы из свинцового хрусталя, изготовленные заводы, покупаются главным образом за-границей: в Канаде, Франции, Соединенных Штатах Америки, Англии и Швейцарии. Основное направление стекольного искусства нашего времени характеризуется стремлением к соблюдению чистоты форм, подчинение украшений форме, и вообще экономное применение узоров. Старые жанры вновь оживают, количество граненых, шлифованных изделий уменьшается, их место занимают изделия гладкой формы, созданные исключительно стеклодувной техникой. Все эти современные стремления хорошо проследимы на предметах, выпущенными парадским заводом сегодня и показанными на иллюстрациях 46...54. Граненые серии бокалов, дувные нарядные безделушки — красивые образцы современного стекольного искусства.

JEGYZETEK

¹ *Éble Gábor* : A debrői uradalom birtoklási története. Bp. 1909. 11. p.

² *Détsy Mihály* : Munkások és mesterek az egri vár építkezésein 1493 és 1596 között. Az Egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve. 1964. 152 p.

³ Heves vármegye. Szerk. *Borovszky Samu*. Bp. 1909. 553 p.

⁴ Egri Állami Levéltár. (Továbbiakban EÁL) Vármegyei közigazgatási iratok. 1785. Nr. 659. Megköszönöm Kovács Béla muzeológusnak, hogy az Egri Levéltárban levő, a parádi üveggyárra vonatkozó összegyűjtött adatait rendelkezésemre bocsátotta.

⁵ *Vályi András* : Magyarországának leírása. Buda. 1799.

⁶ Országos Levéltár (továbbiakban OL), Regnicolaris Lt. Archivum Pal. Ad. Josephi. Politica. Acta statum fabricarum. 1807. . . 1808. N. 23. Nr. 40. 351 p.

⁷ *Fényes Elek* : Magyarország geographiai szótára. Pest, 1851.

⁸ *Eckhart Ferenc* : A bécsi udvar gazdasági politikája Magyarországon. 1780. . . 1815. Bp. 1958. 142 p.

⁹ Heves vármegye. Szerk. *Borovszky Samu* Bp. 1909. 45. p.

¹⁰ *Fényes Elek* : i. m.

¹¹ EÁL. Vármegyei közigazgatási iratok. 1764. Nr. 100.

¹² OL. Orczy Lt. P. 522. IV. Nr. 14. A hamuzsírőzés technikai leírását e helyen mellőzöm. A „minczér” az ún. „körtés” mázsa volt.

¹³ *Takács Béla* : Hamuzsírőzés a Zempléni-hegységben. Technikatörténeti Szemle. 1965. 251 p.

¹⁴ A nagykárolyi gróf Károlyi család összes jószágainak birtoklási története. Kiadja gr. *Károlyi László*. Bp. 1911. 222 p.

¹⁵ *Dr. Soós Imre—Dr. Szőkefalvi-Nagy Zoltán* : Az első magyarországi timsógyár. Egri Tanárképző Főiskola Évkönyve. Eger, 1967. 374 p.

¹⁶ *Dr. Soós Imre* : A Mátra ércbányászata 1850-ig.

¹⁷ *Szederkényi Nándor* : Heves vármegye története. IV. k. 470 p. Bp. 1897.

¹⁸ *Wellmann Imre* : A Rákóczi birtokok sorsa. Rákóczi Emlékkönyv. II. k. Bp. 1935. 120 p.

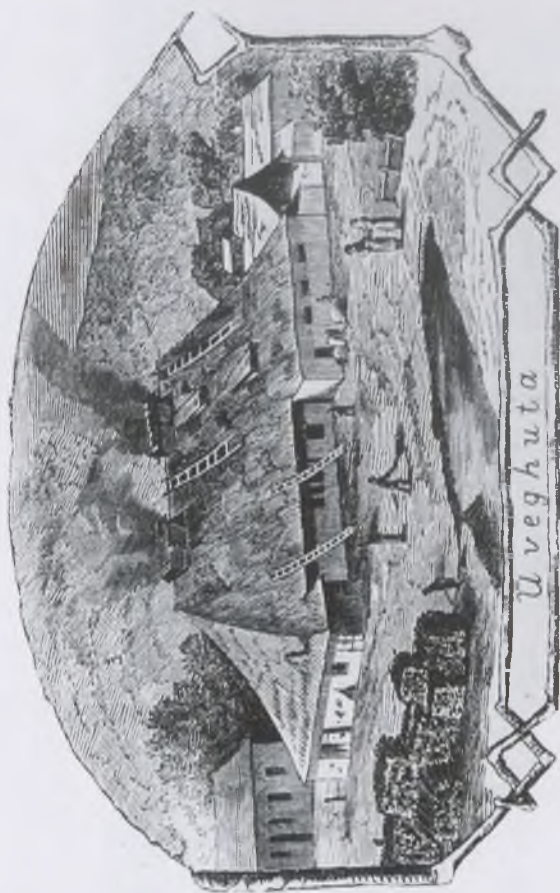
¹⁹ OL. Urbarium et conscriptiones. Fasc. 5. Nr. 12.

- ²⁰ Márki Sándor : II. Rákóczi Ferenc. Bp. 1909. II. k. 318 p.
- ²¹ Szederkényi N. : i. m. IV. k. 481 p.
- ²² Sághegyi Lajos : A magyar üvegesipar története. Bp. 1938. 368 p.
- ²³ Heves vármegye. Szerk. Borovszky Samu 76 p.
- ²⁴ Károlyi család összes jószágainak tört. II. k. 130 p.
- ²⁵ OL. Urb. et consc. Fasc. 5. Nr. 24.
- ²⁶ EÁL. Vármegyei közigazgatási iratok. 1727. Nr. 24.
- ²⁷ EÁL. Nemesi összeírások. Extractus. 1736. . . 37.
- ²⁸ EÁL. Nemesi összeírások. 1753. . . 54.
- ²⁹ EÁL. Vármegyei közigazg. ir. 1764. Nr. 100.
- ³⁰ Tasnádiné Marik Klára : Parádi üvegkiállítás az Iparművészeti Múzeumban. Művészet. 1965. 2. sz.
- ³¹ Heves vármegye. Szerk. Borovszky Samu. 63 p. — Sághegyi Lajos. i. m. 368 p. — Magyar Üveg és Agyag Újság, 1926. jan. 1. sz. Heves Megyei Értesítő. Bp. 1936. 241 p. Sághegyi Lajos. i. m. 49 p.
- ³² Az 1885. évi Budapesti Országos Általános Kiállítás katalógusa. Szerk. Mudrony Soma, Bp. 1885. 214 p.
- ³³ Egri Egyházmegyei Levéltár. Canonica visitatio. 1767.
- ³⁴ Éble Gábor szerint az Orczy család csak 1795-től bérelte a debrői uradalmat. Ez nyilván tévedés, mert a parádi timsóbbányák az 1780-as évek végén már Orczy József bérletében voltak.
- ³⁵ OL. Orczy család Lt. P. 522. IV. Nr. 14. 1777-es összeírás.
- ³⁶ EÁL. Vármegyei közigazg. ir.
- ³⁷ EÁL. Subsidiális összeírás. 1792.
- ³⁸ OL. Orczy család Lt. P. 522. IV. Nr. 237.
- ³⁹ OL. Regnicolaris Lt. Arch. Pal. Josephi. Acta statum fabricarum. N. 23. Nr. 40. A „kopa” szlovák szó, jelentése : rakás.
- ⁴⁰ Fáy András : Parád leírása több tekintetekből. Tudományos Gyűjtemény. 1819. 6. k. 22 p.
- ⁴¹ Károlyi család össz. jószágainak tört. II. k. 135 p.
- ⁴² OL. Orczy család Lt. P. 522. IV. Nr. 152. Varia registrata.
- ⁴³ OL. Károlyi család Lt. Lad. 1. Nr. 1. . . 76.
- ⁴⁴ Éble Gábor : i. m. 47 p.
- ⁴⁵ Kossuth Lajos : Jelentés az első magyar iparműkiállításról. Pest, 1843.
- ⁴⁶ Tárgyjegyzék az 1846. évi Iparkiállításához. Bp. 1846. 17 p.
- ⁴⁷ Telkes Simon : Üvegiparunk. Ipari monográfia. Bp. 1895. 7 p.
- ⁴⁸ Sághegyi Lajos : i. m. 368 p.
- ⁴⁹ Telkes Simon : i. m. 22; 27 p.
- ⁵⁰ OL. Károlyi Lt. P. 414. Lad. 1. Nr. 1. . . 76.
- ⁵¹ OL. Károlyi Lt. Lad. 1. Nr. 1. . . 76.
- ⁵² Heves vármegye. Szerk. Borovszky Samu : 615 p.
- ⁵³ Industrie-Statistik der oesterreichischen Monarchie für das Jahr 1856. I. Wien, 1857.
- ⁵⁴ Liptai Pál : Parád és környéke. Vasárnapi Újság 1868. 35. sz.
- ⁵⁵ Fényes Elek : i. m. Parád címszó alatt
- ⁵⁶ Az 1885. évi Budapesti Orsz. Ált. Kiállítás katalógusa. 1442. sor-szám.

- ⁵⁷ *Telkes Simon* : i. m. 51; 90; 100; 183 p.
- ⁵⁸ *Károlyi Mihályné* : Együtt a forradalomban. Bp. 1967. 454 p.
- ⁵⁹ *Kinczel Emil* 80 éves régi gyári munkás szíves közlése Parád-sasvár.
- ⁶⁰ Ma mind a ketten az üzem megbecsült veteránjai, a „Szocialista Hazáért Érdemrend” és egyéb kitüntetések tulajdonosai.
- ⁶¹ *Magyar Üveg és Agyag Újság*. 1926. jan. 1. sz.
- ⁶² *Üvegipari Munkás*. 1925. III. évf. 3. . . 4. sz.
- ⁶³ *Üvegipari Munkás*. 1926. 1. sz.
- ⁶⁴ *Üvegipari Munkás*. 1926. 5. sz.
- ⁶⁵ *Magyar Üveg és Agyag Újság*. 1926. 11. sz.
- ⁶⁶ *Üvegipari Munkás*. 1926. 4. sz.
- ⁶⁷ *Üvegipari Munkás*. 1927. 1. sz.
- ⁶⁸ *Szörényi László* szíves közlése Parád.
- ⁶⁹ *Magyar Üveg és Agyag Újság*. 1929. 9. sz.
- ⁷⁰ *Üvegesek Lapja*. 1929. 8. sz.
- ⁷¹ *Üvegesek Lapja*. 1930. máj. 1. sz.
- ⁷² *Sághelyi Lajos* : i. m. 369 p.
- ⁷³ *Üvegesek Lapja*. 1943. 12. sz.
- ⁷⁴ OL. Regnicolaris Lt. Acta statum fabricarum. N. 23. Nr. 40. Az 1785-ös jelentésben szerepel először táblaüveg.
- ⁷⁵ Gyöngyösi Református Egyház jegyzőkönyve. 1748.
- ⁷⁶ *Tasnádiné Marik Klára* : Az üveg művészete. Bp. 1961. 13 p.
- ⁷⁷ OL. Károlyi Lt. Lad. 1. Nr. 1. . . 76.
- ⁷⁸ *Borsos Béla* : Régi magyar üvegművészet. Bp. 1965. 41 p.
- ⁷⁹ *Nagy Iván* : Magyarország családai. Bp. 1860. VI. k.
- ⁸⁰ Heves vármegye. Szerk. *Borovszky Samu* : 657; 679 p.
- ⁸¹ *Dr. Losteiner Károly* : Parádi gyógyhely Heves megyében. Bp. 1885. 16. . . 17. p.
- ⁸² *Dr. Soós I.—Dr. Szőkefalvi N. Z.* : i. m. 378. p.
- ⁸³ *Fáy András* : i. m. 25 p.
- ⁸⁴ *Dr. Losteiner K.* : i. m. 85. . . 86 o.
- ⁸⁵ *Telkes Simon* : i. m. 117 p.
- ⁸⁶ *Takács Béla* : A Zempléni-hegység üveghutái. Bp. 1966. 54. . . 55 p.
- ⁸⁷ *Takács Béla* : A parádi üveghuta parasztedényei az egri múzeumban. Az Egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve. 1967.
- ⁸⁸ *Üvegipar*. 1965. 1. sz. A parádi üvegyár rekonstrukciója.
- ⁸⁹ *Tasnádi Marik Klára* : Parádi üvegiállítás. . . Művészet. 1965. 2. sz.
- ⁹⁰ A parádi üvegyár története és munkái. Bp. 1964. Kiállítási prospektus.
- ⁹¹ *Tasnádiné Marik Klára* : Parádi üvegiállítás. Művészet. 1965. 2. sz.

Ezen a helyen is köszönetet mondok az egri Dobó István Vármúzeum igazgatóságának, a budapesti Iparművészeti és Nemzeti Múzeum főigazgatóságának, az Üvegipari Művek vezérigazgatóságának, a parádsasvári üvegyárnak, hogy a gyűjteményükben levő üvegtárgyakat közlés céljából rendelkezésemre bocsátották. Köszönöm Varga Sándor igazgatónak és Varga József főtechnológusnak előzékenységüket, amellyel a parádsasvári üvegyár jelenéről tájékoztattak.

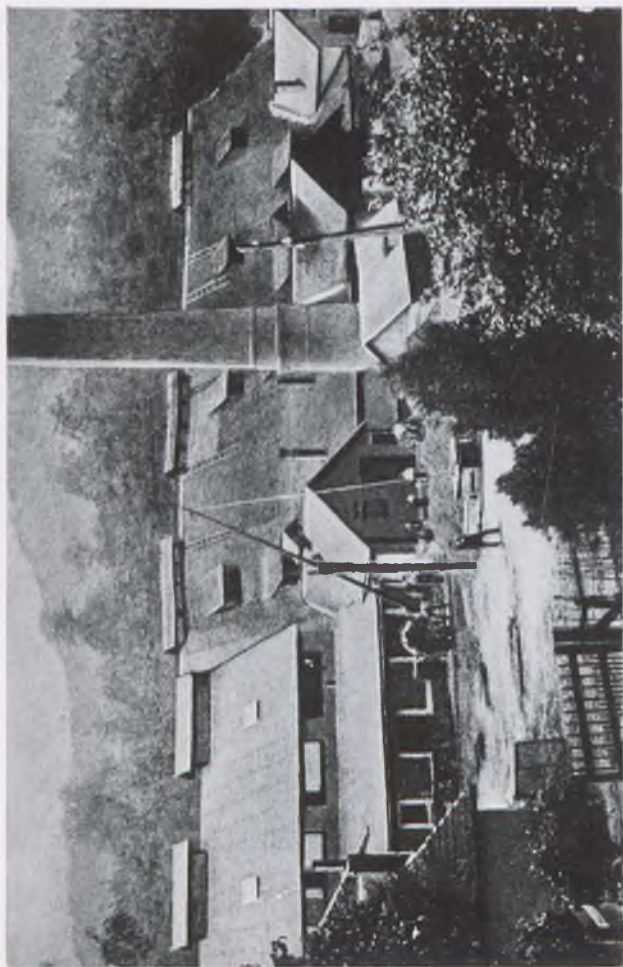
ΚΕΡΕΚ

1. ábra. A parádi huta látképe 1868-ból

Abb. 1. Ansicht der Glashütte von Parád im Jahre 1868

Илл. 1. Вид парадского стекольного завода в 1868-ом году

2. ábra. A parádi üvegyár a múlt század végén

Abb. 2. Die Glasfabrik von Parád, Ende des vorigen Jahrhunderts

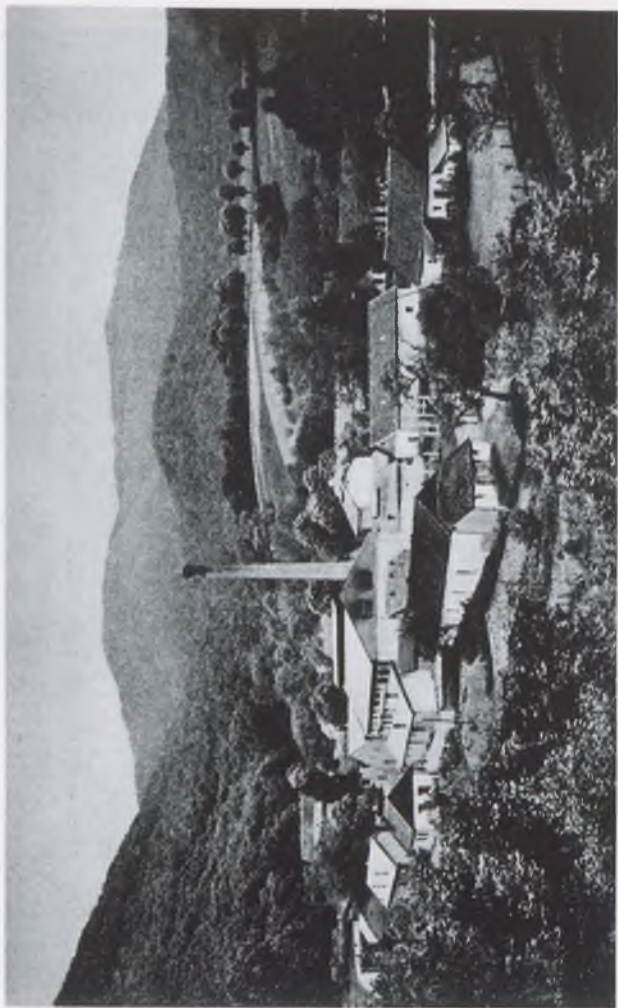
Илл. 2. Парадский стекольный завод в конце прошлого века

3. ábra. A parádi üvegyár munkásairól készült felvétel az 1910-es évekből

Abb. 3. Gruppenbild der Arbeiter der paráder Glasfabrik um das Jahr 1910

3. Фотография рабочих парадского стекольного завода, сделанная в 1910-их годах

4. ábra. A parádi üvegyár látképe az 1930-as évekből

Abb. 4. Ansicht der Glasfabrik von Parád in den 1930-er Jahren

Илл. 4. Вид парадского стекольного завода в 1930-их годах

5. ábra. Pincetokba való palack (XVIII. század)

Abb. 5. Flaschenfutterglas (XVIII. Jh.)

Илл. 5. Бутылка для ниши в погребе (XVIII. век)

6. ábra. Fűles korsó (XVIII. század)

Abb. 6. Karaffe (XVIII. Jh.)

Илл. 6. Кувшин (XVIII. век)

7. ábra. Virágtartó (XVIII. század)
Abb. 7. Blumenbecher (XVIII. Jh.)
Илл. 7. Стакан для цветов (XVIII. век)

8. ábra. Fűszertartó (XVIII. század)
Abb. 8. Gewürzbehälter (XVIII. Jh.)
Илл. 8. Сосуд для пряностей (XVIII. век)

9. ábra. Likörös palack (XVIII. század)

Abb. 9. Likörkaraffe (XVIII. Jh.)

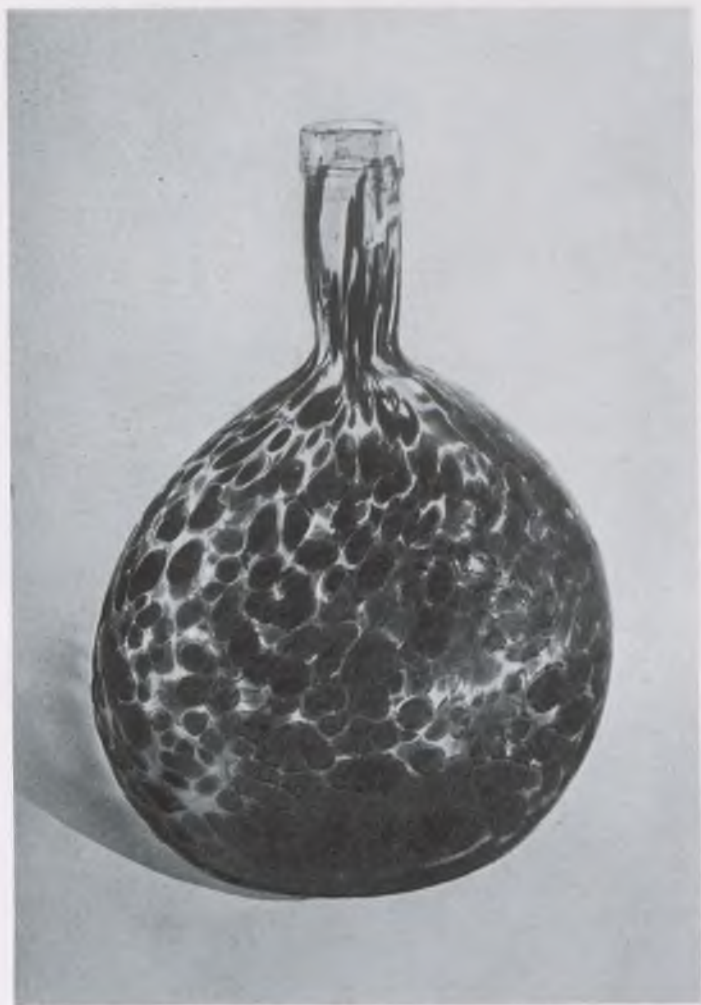
Илл. 9. Графинчик для ликера (XVIII. век)

10. ábra, Fonáldíszes bokály (XVIII. század)

Abb. 10. Trinkgefäß mit Fadendekor (XVIII. Jh.)

Илл. 10. Бокал, украшенный стеклянными нитями
(XVIII. век)

11. ábra. Pálinkás butykos halványlila díszítéssel (XVIII. század)

Abb. 11. Schnapsflasche mit hellvioletter Verzierung (XVIII. Jh.)

Илл. 11. Фляжка для водки с бледнолиловым украшением (XVIII. век)

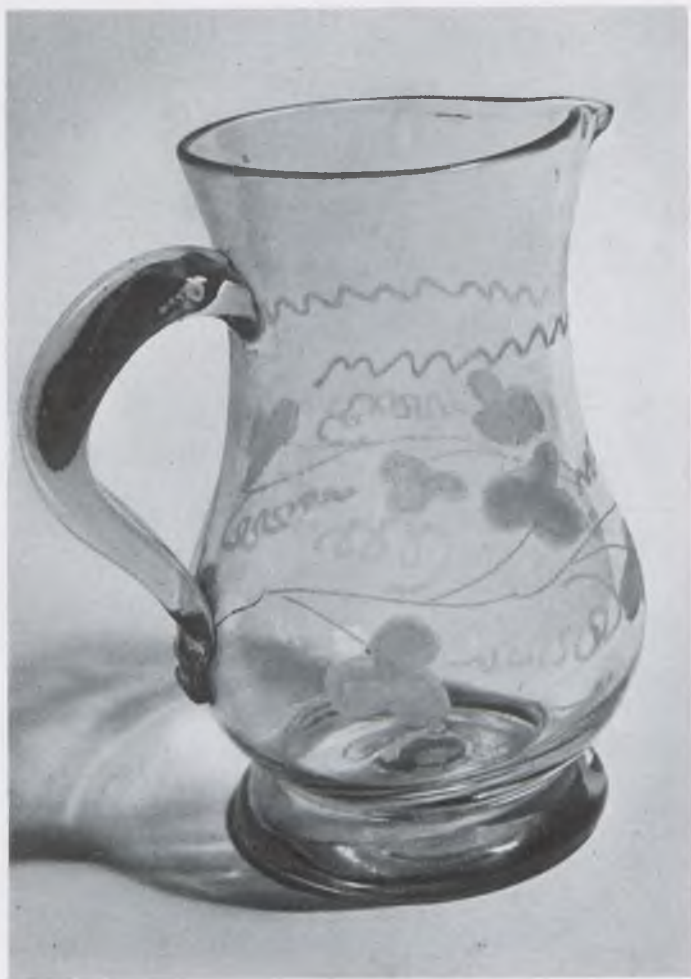
13. ábra. Boros korsó (XVIII. század)

Abb. 13. Weinkrug (XVIII. Jh.)

Илл. 13. Кувшин для вина (XVIII. век)

14. ábra. Boros butélia (XVIII. század)
Abb. 14. Weinbouteille (XVIII. Jh.)
Илл. 14. Бутыль для вина (XVIII. век)

15. ábra. Boros kancsó köszörült diszitéssel (XIX. század eleje)

Abb. 15. Weinkaraffe mit eingeschliffener Verzierung
(Anfang des XIX. Jh.)

Илл. 15. Кувшин для вина, украшенный шлифовкой
(начало XIX-го века)

16. ábra. Tokaji aszús poharak köszörült díszítéssel (XIX. század eleje)

Abb. 16. Gläser für tokaj'er Assuwein mit Schleifdekor
(Anfang des XIX. Jh.)

Илл. 16. Рюмки для токайского вина с шлифовкой
(начало XIX-го века)

17. ábra. Boros üveg a Marich család címerével (XIX. század eleje)

Abb. 17. Weinflasche mit dem Wappen der Familie Marich
(Anfang des XIX. Jh.)

Илл. 17. Бутылка для вина с гербом семейства Марич
(начало XIX-го века)

18. ábra. Pincetokba való palack (XIX. század eleje)

Abb. 18. Flaschenfutterglas (Anfang des XIX. Jh.)

Илл. 18. Бутылка для ниши в погребке (начало XIX-го века)

19. ábra. Pincetokba való palack mészáros céh címerével
(XIX. század eleje)

Abb. 19. Flaschenfuttersglas mit dem Wappen der Metzgerzunft
(Anfang des XIX. Jh.)

Илл. 19. Бутылка для пива в погребе с гербом цеха мясников
(начало XIX-го века)

20. ábra. Cukortartó a Szentiványi és Bossányi család címerével
(XIX. század eleje)

Abb. 20. Zuckerdose mit den Wappen der Familien Szentiványi und
Bossányi (Anfang des XIX. Jh.)

Илл. 20. Сахарница с гербами семейств Сентиваньи
и Бошпани (начало XIX-го века)

21. ábra. Boros készlet (XIX. század eleje)

Abb. 21. Weinservice (Anfang des XIX. Jh.)

Илл. 21. Набор для вина (начало XIX-го века)

22. ábra. Talpas pohár az egri székesegyház képével (1847)

Abb. 22. Stielglas mit dem Bild des Domes von Eger (1847)

Илл. 22. Бокал с изображением собора города Эгер (1847)

23. ábra. Az egeri székesegyház képével díszített talpas pohár
(XIX. század közepe)

Abb. 23. Stielglas, dekoriert mit der Abbildung des Domes von Eger
(Mitte des XIX. Jh.)

Илл. 23. Бокал, украшенный видом собора города Эгер
(середина XIX-го века)

24. ábra. Talpas pohár (XIX. század közepe)

Abb. 24. Stielglas (Mitte des XIX. Jh.)

Илл. 24. Бокал (середина XIX-го века)

25. ábra. Talpas pohár kőszörült kakasos dísszel (XIX. század közepe)

Abb. 25. Stielglas, mit geschliffenem Hähnchen verziert
(Mitte des XIX. Jh.)

Илл. 25. Бокал, со шлифованным петушиным узором
(середина XIX-го века)

26. ábra. Talpas pohár figurális ábrázolással (XIX. század közepe)

Abb. 26. Stielglas, mit figurlichem Dekor (Mitte des XIX. Jh.)

Илл. 26. Бокал с фигурным украшением
(середина XIX-го века)

27. ábra. Neogótikus talpas pohár M. F. monogrammal (1868)
Abb. 27. Neugotisches Stielglas mit dem Monogramm M. F. (1868)
Илл. 27. Неоготический бокал с монограммой М. Ф. (1868)

28. ábra. Parádi emlékpohár a Csevice-fürdő látképével
(XIX. század közepe)

Abb. 28. Paráder Andenkglas mit dem Bild des Csevicebades
(Mitte des XIX. Jh)

Илл. 28. Стакан-сувенир из Парада, с видом купальни Чевнице
(Середина XIX-го века)

29 – 32. ábra : 138 – 141. oldal.

33. ábra. Talpas tál festett díszítéssel (XIX. század második fele)

Abb. 33. Schüssel mit Sockel und gemalter Verzierung
(zweite Hälfte des XIX. Jh.)

Илл. 33. Блюдо с цоколем, с нарисованными узорами (вторая
половина XIX-го века)

34. ábra : 142. oldal.

35. ábra. Talpas pohár köszörült és festett dísszel (XIX. század)
Abb. 35. Bokal, mit Malerei und Schliiff dekoriert (XIX. Jh.)
Илл. 35. Бокал, украшенный гранением и разрисовкой
(XIX. век)

36. ábra. Virágváza köszörült és festett dísszel (XIX. század)

Abb. 36. Blumen vase, mit Malerei und Schliff dekoriert
(XIX. Jh.)

Илл. 36. Ваза для цветов, украшенная гранением
и разрисовкой (XIX. век)

37. ábra. Patikaedény Eger város címerével (XIX. század vége)

Abb. 37. Apothekengefäss, mit dem Wappen der Stadt Eger
(Ende des XIX. Jh.)

Илл. 37. Аптекарский сосуд с гербом города Эгер
(конец XIX-го века)

38. ábra. Boros készlet (XIX. század vége)

Abb. 38. Weinservice (Ende des XIX. Jh.)

Илл. 38. Набор для вина (конец XIX-го века)

39. ábra. Kancsó (XIX. század vége)

Abb. 39. Krug (Ende des XIX. Jh.)

Илл. 39. Кувшин (конец XIX-го века)

40. ábra. Likörös készlet (XIX. század vége)

Abb. 40. Likörservice (Ende des XIX. Jh.)

Илл. 40. Ликерный набор (конец XIX-го века)

41. ábra : 143. oldal.

42. ábra. Boros készlet (XIX. század vége)

Abb. 42. Weinservice (Ende des XIX. Jh.)

Илл. 42. Набор для вина (конец XIX-го века)

43. ábra. Tál, festett csipkedíszsel (1930-as évek)
Abb. 43. Schüssel mit aufgemaltem Spitzendekor (1930-er Jahre)
Илл. 43. Блюдо, с нарисованным кружевным узором
(1930-ые годы)

44. ábra. Kávés készlet ibolyás díszítéssel (1930-as évek)
Abb. 44. Kaffeservice mit Veilchendekor (1930-er Jahre)
Илл. 44. Кофейный сервиз, украшенный фиалками
(1930-ые годы)

45. ábra. Köszörtült ólomkristály tál (1940-es évek)
Abb. 45. Geschliffene Bleikristallschüssel (1940-er Jahre)
Илл. 45. Граценое блюдо из свинцового хрустала
(1940-ые годы)

46. ábra. Köszörült ólomkristály váza (1960-as évek)
Abb. 46. Geschliffene Bleikristallvase (1960-er Jahre)
Илл. 46. Граненная ваза из свинн хруслятавогoно
(1960-ые годы)

47. ábra. Kőszörült rücskös díszű ólomkristály váza

Abb. 47. Geschliffene Bleikristallvase, mit Noppen

Илл. 47. Граненная ваза из свинцового хрустала с рябиноватым украшением

48. ábra. Ólomkristály szerviz
Abb. 48. Service aus Bleikristall
Илл. 48. Сервиз из свинцового хрустала

49. ábra. Ólomkristály szerviz

Abb. 49. Garnitur aus Bleikristall

Илл. 49. Набор из свинцового хрустала

50. ábra. Ólomkristály dohányzókészlet

Abb. 50. Tabakgarnitur aus Bleikristall

Илл. 50. Набор для курения из свинцового хрусталя

51. ábra. Hamutálak préselt ólomkristályból

Abb. 51. Aschenbecher aus gepresstem Bleikristall

Илл. 51. Пепельницы из спрессованного свинцового хрусталя

52. ábra. Hutakész ólomkristály dísztál

Abb. 52. Hüttenfertige bleikristallene Zierschüssel

Илл. 52. Декоративное блюдо из свинцового хрустала,
изготовленное стеклотрувной техникой

53. ábra. Hütakész ólomkristály kosár

Abb. 53. Hüttenfertiges Körbchen aus Bleikristall

Илл. 53. Корзинка из свинцового хрустала, изготовленная
стеклодувной техникой

54. ábra : 144. oldal.

12. ábra. Virágváza, halványlila fonáldíszítéssel (XVIII. század)
Abb. 12. Blumenvase, mit hellvioletterm Fadendekor (XVIII. Jh.)
Илл. 12. Ваза для цветов, с бледнофиолетовым пчоточным
узором (XVIII. век)

29. ábra. Parádi emlékpohár a timsósfürdő látképével
(XIX. század közepe)

Abb. 29. Paráder Andenkglas mit dem Bild des Alaunsalzbades
(Mitte des XIX. Jh.)

Илл. 29. Стакан-сувенир из Парада с видом квасцовой
купальни (середине XIX-го века)

30. ábra. Parádi emlékpohár köszörtült és festett díszítéssel
(XIX. század közepe)

Abb. 30. Paráder Andenkglas mit bemaltem Schleifdekor
(Mitte des XIX. Jh.)

Илл. 30. Стакан-сувенир из Парада, украшенный шлифовкой
и разрисовкой (середина XIX-го века)

31. ábra. Pohár, réteges üvegből, festett, köszörült díszítéssel
(XIX. század közepe)

Abb. 31. Becher aus geschichtetem Glas, mit Malerei und Schliff ver-
ziert (Mitte des XIX. Jh.)

Илл. 31. Стакан из слоенного стекла, с разрисовкой
и гравением (середина XIX-го века)

32. ábra. Tál, festett díszítéssel (XIX. század második fele)
Abb. 32. Schüssel, mit Malerei dekoriert (zweite Hälfte des XIX. Jh.)
Илл. 32. Блюдо, украшенное разрисовкой
(вторая половина XIX-го века)

34. ábra. Talpas pohár tejüvegből, II. Rákóczi Ferenc arcképével
(XIX. század második fele)

Abb. 34. Becher mit Sockel aus Milchglas, mit dem Bildnis Franz
Rákóczi II. (zweite Hälfte des XIX. Jh.)

Илл. 34. Бокал из молочного стекла, с портретом Ференц
Ракоци II (вторая половина XIX-го века)

41. ábra. Gyertyatartó (XIX. század közepe)

Abb. 41. Kerzenhalter (Mitte des XIX. Jh.)

Илл. 41. Подсвечник (середина XIX-го века)

54. ábra. Színes hutakész padlóváza

Abb. 54. Farbige hüttenfertige Bodenvase

Илл. 54. Цветная наполная ваза, изготовленная
стеклодувной техникой

Ára: 25,— Ft

